

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Київ 2012

УДК 001.102:027.021:316.77(477)
ББК Ч214(4УКР)7+Ч73ф+С5*671*18:Ч
І-741

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 14 від 27.11.2012)

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в:

О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик, Ю. М. Половинчак, Т. Ю. Гранчак,
О. В. Ворошилов, А. В. Матвійчук, О. В. Симоненко, Т. Л. Кулаковська

Р е ц е н з е н т и:

Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф.
С. Г. Кулешов, д-р іст. наук, проф.

Бібліографічна редакція:

І. П. Антоненко

Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – 202 с.

ISBN 978-966-02-6642-1

У монографії розглядається значення інформаційної складової соціокультурної трансформації українського суспільства. Аналізуються основні напрями розвитку інформаційної діяльності в політичній сфері, у забезпеченні суспільно значущою інформацією наукових установ у контексті інноваційного розвитку України, обґрунтовується зростаюча роль бібліотечної діяльності в інформатизації, в активізації міжнародних інформаційних обмінів.

Орієнтована на фахівців та широке коло читачів, які цікавляться даною проблематикою.

УДК 001.102:027.021:316.77(477) ББК
Ч214(4УКР)7+Ч73ф+С5*671*18:Ч

ISBN 978-966-02-6642-1

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР ОРГАНІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 1.1. Розвиток соціальної структури – складової соціокультурного процесу
- 1.2. Соціальна еволюція як фактор трансформації суспільних інформаційних запитів
- 1.3. Характерні особливості розвитку інформаційних механізмів соціокультурної трансформації
- 1.4. Соціальні інформаційні комунікації українського суспільства

РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

- 2.1. Інформатизація – ефективний механізм соціокультурної еволюції в політичному процесі сучасної України
- 2.2. Інформаційно-комунікативний чинник оптимізації взаємодії між владою і громадянським суспільством у процесі суспільних трансформацій
- 2.3. Формування ресурсів історико-біографічної інформації як важлива складова розбудови національного гуманітарного інформаційного простору

РОЗДІЛ 3. БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОЦЕСІ

- 3.1. Особливості розвитку системи бібліотечно-інформаційних установ для забезпечення наукової діяльності
- 3.2. Характеристика сучасного стану бібліотечно-інформаційної системи НАН України

3.3. Бібліотечно-інформаційна та довідково-бібліографічна діяльність
НДУ НАН України

РОЗДІЛ 4. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА

4.1. «Глобальна ойкумена» культурних взаємодій в епоху інформатизації

4.2. Розвиток цифрових ресурсів глобального інформаційного простору

4.3. Глобальні проекти збереження і представлення культурної спадщини
як платформа для України в міжнародних соціокультурних обмінах

ВИСНОВКИ

ПЕРЕДМОВА

Кожний етап історичного розвитку суспільства характеризується певним рівнем соціальної організації і характерними особливостями культурного поступу. У загальносуспільному вимірі цей процес у цілому є безперервним і складається з певної системи циклічних здобутків структурних складових кожної цивілізації, що своїми почерговими внесками забезпечують глобальний обрис еволюційного процесу, відображають загальні закономірності його розвитку. На різних етапах розвитку соціального організму інтенсивність процесу внутрішньосуспільних обмінів є різною й об'єктивно визначається необхідністю реагування на виклики зовнішнього середовища, у якому він розвивається.

Оскільки основою будь-якої людської діяльності і, отже, важливою формою внутрішньоцивілізаційних обмінів є наявний інформаційний ресурс, інтенсивність цих обмінів значною мірою визначається розвитком соціальних інформаційних комунікацій. Рівень їх розвитку визначає якісні показники еволюційних процесів у суспільстві. Розвиток системи соціальних комунікацій сприяє вдосконаленню загальнокультурного в широкому розумінні цього слова прогресу, засобів пізнання й перетворення дійсності, зростанню продуктивності суспільної діяльності, значною мірою характеризує соціальнокультурний потенціал суспільства.

Характерною особливістю нинішнього етапу розвитку людства є активізація глобалізаційних процесів, що розвиваються під впливом здобутків науково-технічного прогресу на базі інформатизації всіх сфер суспільного життя. З огляду на зростаюче значення інформаційних обмінів на всіх рівнях еволюції соціальної структури суспільства цей етап його розвитку найчастіше називають інформаційним, а безпосередньо процес інформатизації став суттєвою рисою соціокультурного процесу нашого часу.

В умовах зростаючого прискорення еволюції всіх загальноцивілізаційних процесів і кардинальних перетворень протягом останніх десятиліть у житті сучасної України інформаційна складова в соціокультурній трансформації нашого суспільства набуває особливого значення. Упровадження передових інформаційних технологій, насамперед електронних, в усіх сферах суспільного життя, удосконалення механізмів використання суспільно значущої інформації, забезпечення, таким чином, широкого доступу до інформаційних ресурсів широкому колу користувачів, усім соціальним структурам створює реальні можливості для успішної роботи у вирішенні актуального завдання сьогодення – підвищення продуктивності суспільної діяльності на базі ефективного використання інформації.

Сучасні інформаційні технології сприяють успішному вирішенню таких актуаль-

них завдань соціокультурного розвитку, як удосконалення соціальної структури українського суспільства, у тому числі й у політичній сфері, у сфері розвитку демократичного процесу, у забезпеченні наукової діяльності актуальною вітчизняною і зарубіжною інформацією, у розвитку бібліотечної сфери на якісно новому організаційно-методологічному рівні, вирішенню вже суттєво задавненої проблеми недостатнього усвідомлення в суспільстві значення бібліотечних та інших інформаційних центрів у сучасних і тим більше в майбутніх інформаційних процесах, у тому числі в інтенсифікації необхідних для успішного розвитку України міжнародних інформаційних обмінів. Пропоновану монографію присвячено розгляду деяких аспектів цієї проблематики. Вона розрахована на фахівців, а також усіх інших читачів, насамперед тих, які цікавляться закономірностями розвитку сучасної інформатизації, проблемами вдосконалення роботи з ефективного використання електронних інформаційних ресурсів.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР ОРГАНІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Розвиток соціальної структури – складової соціокультурного процесу

У соціокультурному процесі особливого значення набуває ефективно інформційне оснащення всіх його складових. «Інформаційна насиченість сучасного життя, що активно стимулює розширення громадських і міжособистісних контактів, визначає також розвиток гуманістичної сфери в суспільстві, сприяє зародженню нових соціальних ініціатив, розвитку культурних процесів у соціумі та ін.»¹. На ньому базуються всі види суспільної діяльності. З розвитком ефективності трудової діяльності людини процес її соціалізації постійно вдосконалюється. Він базується, зокрема, на факторі зростання ефективності спільних дій, що, на відміну від спільних зусиль представників інших відомих сучасній науці видів біологічних істот, перетворилися в усвідомлену працю. Ця праця дієвістю свого впливу на навколишню дійсність дедалі більше обганяє впливи, пов'язані з наслідками впливу безпосередньо біологічної еволюції людини на навколишнє середовище.

У своїх впливах на навколишню дійсність, таким чином, людина, що працює, не лише швидко подолала біологічне відставання своєї еволюції від змін навколишнього середовища, що до цього були визначальними в еволюційних процесах усього живого. Е. Тоффлер пояснює це також нашою надзвичайною спроможністю «зберігати й знаходити спільну пам'ять, що є еволюційним досягненням нашого виду... Двічі раніше в історії людство еволюціонувало свою суспільну пам'ять. Сьогодні, утворюючи нову інфосферу, ми балансуємо на грані ще однієї такої трансформації»². Розвиваючись у праці, людина випереджає зміни в найближчому середовищі існування, успішно пристосовуючи дедалі більшою мірою до власних потреб ті зміни, що раніше могли загрожувати існуванню біологічного виду Homo. Про що й говорить стрімке, чисельне зростання цього біологічного виду, що досягає нині майже 7 млрд осіб.

Праця, як це й засвідчує крилатий вираз Ф. Енгельса, стала запорукою розвитку успішного і, на жаль, досить агресивного утвердження людства в середовищі існування з усіма його змінами, що поступово ставали істотною причиною зникнення з поверхні землі багатьох інших видів біологічних істот. Удосконалюючись як у засобах пізнання і перетворення дійсності, так й в розвитку внутрішньої системи соціальних комунікацій, стаючи дедалі продуктивнішою, людська діяльність в ускладнених формах своєї конкретної реалізації, у сферах свого суспільного розподілу виражає зростаючий соціальний потенціал людського суспільства. При цьому «має місце зростаюче розмаїття моделей спілкування, яке становить особливу рису соціального розвитку в наших суспільствах»³ і є основою дальшого розвитку соціальних відносин.

Як зазначає М. Моїсєєв, процес самоорганізації приводить до безперервного зрос-

тання кількості організаційних форм ⁴. Якщо спробувати проаналізувати процес соціалізації людини з позиції її самоусвідомлення на базі активного використання суспільної інформації, сформованої в системі відповідних комунікацій, можна стверджувати, що протягом усього періоду людської еволюції цей процес активізувався в напрямі зміцнення двох протилежних, діалектично пов'язаних тенденцій.

З одного боку, цей процес скеровано на об'єднання людей для вдосконалення дієвого впливу на навколишній світ, на забезпечення адекватної відповіді викликам навколишнього середовища шляхом підвищення ефективності суспільно значущої праці, що базується на створеній суспільством інформаційній основі. Ця основа формується на базі результатів пізнавальної діяльності й розвитку системи соціальних комунікацій для її використання. Уже на самому початку людської історії, на етапі використання лише мовного спілкування в ідеалі така система мала значні потенційні можливості. Як зауважує Б. Поршньов, робота мозку має бути приведена до величезного ступеня, помножена на роботу попередніх і тих, що оточують людину мозків ⁵. І хоча на практиці такий потенціал ніколи не реалізовувався повністю, з розвитком системи соціальних комунікацій, інфраструктури для збереження й ефективного використання інформаційних ресурсів і теоретична, і практичні можливості для продуктивної діяльності людини збільшуються.

З іншого боку, у процесі розвитку, соціальний організм – як певним чином організована сукупність соціальних істот – тяжіє до посилення контролю над своїми соціальними складовими, добиваючись за допомогою наявної системи комунікацій певної координації дій загальносоціального значення, цим самим, певною мірою, обмежуючи свободу кожного з представників соціуму. Як зауважує з цього приводу Г. Кардозо, «...ми бачимо присутність нового поняття простору, де фізичне і віртуальне впливає одне на одне, закладаючи підґрунтя для виникнення нових форм соціалізації, нових форм життя і нових форм соціальної організації» ⁶. Оскільки людина – як соціальна істота – пов'язана системою соціальних комунікацій зі спільністю, до якої вона належить, ці комунікації використовуються як важливий інструмент соціального контролю на всіх етапах розвитку людини. Через них інформація про наслідки трудової діяльності особи, про взаємовідносини з іншими людьми зіставляється з відповідними масивами в інформаційній основі, що забезпечує визначення суспільної значущості цієї діяльності, якості її і перспективності. Таким чином, певна соціальна спільність у структурі певної складової суспільства чи суспільство в цілому через свої інститути, через громадську думку (або ж ширше – через громадське усвідомлення, що також формується за допомогою використання соціальних комунікацій) або ж схвалює поведінку й трудову діяльність людини, стимулює її, сприяє вдосконаленню в разі, коли це корисно спільності, або ж просто не заважає в разі невеликої заінтересованості в цих діях.

У протилежній ситуації спільність намагається поінформувати свого члена про не-

доцільність, шкідливість його дій для суспільства, уживаючи різні форми переконання, виховання, насамперед знову ж таки за допомогою системи соціальних комунікацій. У випадку, коли ці дії є загрозою розвитку чи можливості існування цієї людської спільності, вона, використовуючи наявні можливості самозахисту, намагається припинити таку діяльність.

Зміни в навколишній дійсності, у світосприйманні людини, що постійно розвивається, удосконалення системи інформаційних комунікацій і дані, що входять до інформаційної бази цієї спільності як ознаки неповністю усвідомлених явищ, стимулюють розвиток пізнавальної діяльності людини, системи соціальних структур, у які об'єднуються люди за напрямками свого самовиявлення в соціальному середовищі.

Як зауважує Е. Тоффлер, «індивіди й інституції раптом виявляють, що їм доводиться давати раду великому розмаїттю і швидким змінам. Перехресні тиски загрожують перевантажити їхню здатність приймати рішення. Нам залишається лише один вибір. Ми повинні перебудувати себе й наші інституції, щоб якимось чином дати раду новим реальностям»⁷. Цей процес забезпечує поступове вдосконалення суспільства в цілому. Діяльність суспільства, таким чином, регламентується постійно збагачуваною інформаційною основою цієї соціальної спільності, об'єднаної в єдине ціле наявною системою соціальних комунікацій.

Суспільна практика показує, що така система надає розширені можливості доступу до життєво важливих інформаційних ресурсів дедалі більшій кількості людей, що об'єднуються згідно зі своїми інтересами в соціальні спільності. При цьому множаться канали соціального взаємовпливу з різними об'єднаннями інших людей. У сучасному світі цей процес набуває дедалі більшої активності незалежно від релігійних, класових, кастових, майнових й інших обмежень, характерних для всіх минулих суспільно-економічних формацій. При цьому якісні зміни, що відбуваються в процесі розвитку членів будь-якої людської спільності, впливають на розвиток її інформаційної основи, на зміни в самоідентифікації і ідентифікації в середовищі, що її оточує, а отже, і на систему соціальних і насамперед інформаційних зв'язків. Спільність сприймає середовище свого існування відповідно до рівня свого самоусвідомлення на базі наявної інформаційної бази, оцінює його і ставить перед собою відповідні цілі. І це є важливим фактором соціального прогресу.

З іншого боку, у будь-якої людини на кожному етапі її розвитку існує потяг до якомога успішнішого задоволення власних потреб і як соціально-біологічної, і як соціальної істоти. Це проявляється у можливості в рамках наявної системи соціальних зв'язків задовольнити потреби в підтримці на належному рівні власної життєдіяльності, відтворенні себе в нових поколіннях, у формуванні і вдосконаленні системи взаємовідносин (з близькими людьми, друзями, партнерами по трудовій діяльності, у колективних захопленнях мистецтвом, спортом тощо), в ефективному відпочинку й емо-

ційній стабілізації. У людини в процесі її розвитку дедалі більшою мірою виявляється бажання до самовираження, реалізації власних здібностей до максимально можливого вільного вибору професії, сфери діяльності. У зв'язку з цим для людини – як соціально-біологічної і соціальної істоти – важливою є орієнтація на певні контрольні функції, пов'язані з перебігом реалізації її прагнень: рівень самопочуття, факт визнання успіху в середовищі близьких людей, допомоги колег по роботі, офіційне визнання заслуг державними чи галузевими нагородами, званнями тощо, що супроводжується відповідними інформаційними впливами. Реалізація всіх цих прагнень кожного з представників суспільства сприяє процесу поглиблення структуризації людської спільності на основі знову ж таки розвитку її інформаційної ресурсної бази.

І навпаки, якщо наміри й конкретні дії особи суперечать інтересам суспільного розвитку, є антисоціальними, суспільство реагує на них через систему соціальних комунікацій, насамперед інформаційних, через створення за допомогою цієї системи відповідної громадської думки, громадського осуду, що, як правило, передує іншим крокам, спрямованим на припинення антисоціальних дій.

Таким чином, людина, як соціальна істота, одержує можливість вибору своєї подальшої поведінки. Водночас процес структуризації суспільства регламентується певною мірою механізмами його внутрішнього самоконтролю. Відповідна сигнальна система функціонує на базі використання наявного ресурсу інформаційної бази суспільства.

Тяжіючи до максимально можливого вільного самовираження в умовах соціальної спільності, людина завжди у своєму розвитку залежна від інформаційної основи цієї спільності, від наявної системи соціальних комунікацій, якими вона послуговується. Удосконалюючи себе на вибраних напрямках діяльності, спеціалізуючись, поглиблюючи знання, ефективність пізнавального процесу, повідомляючи про наслідки своєї діяльності відповідним соціальним структурам, людина об'єктивно сприяє розвитку соціальної спільності, до якої вона належить, розвитку суспільства в цілому.

Характерною особливістю нинішнього етапу розвитку сучасного суспільства є швидкозростаючий рівень соціальної усвідомленості дедалі більшої кількості людей, насамперед задіяних в організованих структурах, пов'язаних з виробничою, організаційно-управлінською діяльністю, навчанням тощо. Вони, осягаючи свою соціальну суть, відчують зростаючі потреби в новій інформації, на базі якої намагається свідомо впливати на ті чи інші аспекти суспільного розвитку, працювати на спільне благо або ж, виходячи з наявних можливостей, використовувати його у власних інтересах, вносити певний внесок у розбудову соціального організму чи знову ж таки намагатися використати його в реалізації власних цілей. При цьому чим більше членів суспільства активізує свою свідому участь у суспільно корисній праці, пізнавальних, творчих процесах, у соціальному самоусвідомленні і вдосконаленні суспільної структури, тим

більш життєздатною є ця людська спільність. І така активізація завжди розпочинається освоєнням необхідного матеріалу в інформаційній сфері суспільного життя.

Як уже йшлося вище, людина, працюючи, діючи колективно, таким чином соціально проявляючись, має можливість не лише нейтралізувати негативні для себе зміни в навколишньому середовищі, а й випереджати плинні за геологічними, кліматичними та іншими вимірами процеси змін, поліпшуючи умови свого існування. Це, у свою чергу, створює умови для реалізації потенційних можливостей подальшого розвитку людини й людського суспільства. Наявні на сьогодні факти потерпань цілих народів від кліматичних змін (посухи, ерозії ґрунтів, зменшення площ лісів, нестача питної води тощо), голодування і навіть голодної смерті значної кількості людей є не фактами, що вказують на протилежне, а безпосереднім наслідком нерівномірності суспільного розвитку в різних регіонах планети й пов'язаної з цим експлуатації на міжнародному рівні, нераціонального використання природних ресурсів, бездарної суспільної організації, низького рівня культури, неучтв'я й провокованого ним неконтрольованого прояву агресивних інстинктів, що обертається війнами, екологічними, економічними злочинами проти людства. І якраз якісний розвиток глобального інформаційного простору, сприяючи доступу до прогресивних технологій у всіх сферах суспільного життя, дає шанс і можливість для нейтралізації негативних викривлень у суспільному розвитку.

Суспільно корисна праця, створюючи сприятливі умови для існування людини, обумовлює в процесі свого вдосконалення постійне ускладнення структури суспільства. При цьому збільшення кількості людей з динамічно зростаючим рівнем розвитку є лише одним із факторів у цьому процесі. Ускладнення соціальних зв'язків, пов'язаних з якісними змінами у сфері праці й міжособистісного спілкування, обумовлює ускладнення соціальних відносин в усіх інших сферах суспільного життя, що неможливо без розвитку процесів інформатизації, сьогодні вже санкціонованих державою. Саме ці процеси стають дедалі більш важливим предметом вивчення й осмислення в сучасних умовах.

Інтенсивний розвиток пов'язаний, по-перше, з об'єднанням наявного, насамперед розумового, а також і будь-якого іншого потенціалу людей у системі соціальних структур, що мають успішно протистояти викликам сучасної дійсності й гармонійно поєднуватись у суспільстві як єдиному цілому. І, по друге, з вивільненням потенціалу кожної людини як складової єдиного цілого. Таким чином, на сьогодні дедалі більшою мірою в процесі суспільного розвитку проявляється діалектична єдність об'єднання зусиль, формування для цього наднаціональних, наддержавних структур і водночас урізноманітнення, ускладнення соціальної структури на всій глибині її організації. І в першому, і в другому випадках ефективність процесу пов'язана з необхідним постійним удосконаленням системи соціальних комунікацій, у структурі яких

зростаючого значення набувають комунікації інформаційні. При цьому зі збільшенням розмірів системи, що завжди відбувається за умови збільшення її складності, кількість станів, у яких можуть відбуватися катастрофи (біфуркації), швидко зростає. Отже, зі зростанням складності системи зростає і ймовірність збільшення кількості можливих шляхів подальшого розвитку, тобто дивергенції, а ймовірність появи двох систем, що розвиваються в одному й тому ж каналі еволюції, практично дорівнює нулю. Це й значить, що процес самоорганізації веде до безперервного зростання кількості організаційних форм⁸. При цьому ускладнення структури суспільства обумовлюється дедалі більшими змінами в навколишньому середовищі, що проявляються у дедалі складніших викликах для людства й потребі адекватного реагування на них.

Удосконалення самої людини при цьому є фактично елементом удосконалення потенційних можливостей соціального організму адекватно сприймати зміни в навколишньому середовищі.

Таким чином, соціальний розвиток сучасного суспільства відбувається під впливом основних факторів:

- необхідності структурного вдосконалення, пов'язаного з необхідністю мобілізації сил і ресурсів для адекватного реагування на зміни в зовнішньому світі;
- потреби в оптимізації внутрішньої його організації для ефективного розвитку всіх засобів життєдіяльності, необхідних для суспільного розвитку, обумовлених еволюцією кожної людини як соціальної істоти.

В останні десятиріччя набувають ефективності різні форми регіональної структуризації на базі реалізації міждержавних економічних, політичних й інших проектів. Одержані результати при цьому використовуються державами в інтересах суспільства більш ефективно. Зростаючу ефективність порівняно з практикою створення міждержавних союзів у минулій історії таких міжнародних об'єднань держав нині засновано на усвідомленні певних глобальних загроз і, відповідно, об'єднанні зусиль для їх нейтралізації. У зв'язку з цим Е. Тоффлер декларує: «Ми бачимо, як перетворюється наша технологічна система й наша енергетична база на нову техносферу...у такий спосіб революціонізуючи й інфосферу... Ми готові створити разом з техносферою і інфосферою Третьої хвилі також соціосферу Третьої хвилі»⁹.

Очевидно, у глобалізованому світі буде знайдено й інші ефективні форми міжнародної співпраці. Ефективної з точки зору кожного члена суспільства зокрема й суспільства в цілому. При цьому, однак, навіть для майбутнього глобалізованого суспільства без кордонів, що є основною умовою для теоретичного обґрунтування відміни деякими теоретиками інституту держави. Хоча під час розгляду цієї проблеми експертами, ближче пов'язаними з практикою, зникнення держави є перспективою зовсім невмотивованою. У зв'язку з цим привертає увагу думка Дж. Сороса¹⁰, який підкреслював,

що державні механізми в певних формах свого розвитку будуть і в майбутньому необхідними для упорядкування фінансової і іншої діяльності, для відображення регіональних інтересів у суспільному виробництві.

У цілому ж сьогодні можна говорити про те, що вдосконалення структури суспільства на загальноцивілізаційному рівні під впливом глобалізації відповідно до досягнутого рівня суспільного розвитку стали найбільш рельєфно проявлятися у ХХ ст., коли розпочалося інтенсивне формування глобальних структур нашої цивілізації, коли набула необхідного розвитку система соціальних, у тому числі інформаційних комунікацій. Ці процеси прискорили спустошливі війни, що виснажували національні ресурси багатьох країн, принесли смерть, знедолення, непоправимі втрати мільйонам людей. Тому налагодження цивілізованих, мирних відносин між державами на базі переговорного процесу зміцнення міжнародних інформаційних комунікацій стало основним предметом нормального життєзабезпечення через створення спеціальної, постійно діючої міжнародної організації після Першої світової війни.

У 1919 р. було створено Лігу Націй. Її статутом було передбачено сприяння розвитку співробітництва між народами, забезпечення гарантій миру й міжнародної безпеки. На жаль, на практиці ця організація виявилася малоефективною. Під прикриттям проголошених гасел фактично утверджувалася політика держав-переможців у війні, що не влаштовувало переможених. Ліга Націй не змогла вплинути на розвиток настроїв реваншу у Європі, не змогла протистояти підготовці до нової світової війни, не могла вплинути на її перебіг і була розпущена в 1946 р. З іншого боку, досягненню взаєморозуміння, поваги до прийнятих рішень, контролю за їх виконанням і забезпечення їх виконання було малоефективним у зв'язку зі слабким розвитком системи комунікацій, що забезпечували виконання міжнародних домовленостей, доступ до неї соціально активної частини населення, що забезпечували формування громадської думки. Супутня система соціальних зв'язків при цьому, у тому числі інформаційних, є важливою умовою забезпечення дієвості міжнародних, як і будь-яких інших соціальних структур.

Після Другої світової війни суспільство об'єктивно визріло до усвідомлення рівня більш ефективного внутрішньоцивілізаційного регулювання й самовдосконалення і на організаційному, і на технічному рівнях.

У 1945 р. розпочала свою офіційну діяльність Організація Об'єднаних Націй (ООН). Ця організація до сьогодні є суспільною структурою планетарного масштабу, до якої входять практично всі країни світу. Сферами постійного впливу ООН є підтримка й зміцнення миру, безпеки, розвитку співробітництва між державами й захисту прав людини. Для швидкого реагування на події у світі організація має Раду Безпеки, Економічну і Соціальну ради, Раду з питань опіки, Міжнародний суд і Секретаріат. Інструментом оперативного впливу на складновирішувані конфліктні ситуації між дер-

жавами, так і всередині держав, які втрачають контроль над подіями в різних регіонах світу, що обертаються серйозними жертвами, гуманітарними проблемами, стало використання організацією власних багатонаціональних збройних сил, впливи через систему порівняно більш розвинутих, ефективних комунікацій, у системі яких дедалі більшу роль стали відігравати комунікації інформаційні.

Крім основних органів ООН до її складу входять численні агентства й спеціалізовані установи: ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація (бюро) праці, Організація з продовольства та сільського господарства, Організація з питань освіти, науки та культури, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк відродження й розвитку та ін.

Використовуючи умови для переговорного процесу, створені ООН, під її егідою розвивається ряд міжурядових проектів, не обов'язкових для всіх членів організації: Міжнародне агентство з атомної енергії, Генеральна угода про тарифи та торгівлю (ГАТТ) та ін.

Таким чином, ООН робить спробу налагодження співробітництва держав у різних сферах суспільного життя на рівні реагування на виклики загальноцивілізаційного масштабу, послуговуючись дедалі більш розвинутою системою комунікацій глобального значення. Характерною особливістю цієї організації є не лише вироблення та надання рекомендаційних послуг, а й вироблення і застосування конкретних механізмів впливу на кризові ситуації: інститут офіційних спостерігачів, економічні санкції до держав-порушників міжнародних домовленостей, введення в місця виникнення серйозних конфліктів, гуманітарних катастроф для забезпечення порядку й дотримання домовленостей між ворогуючими сторонами збройних підрозділів – «голубих касок» ООН. Така діяльність потребувала сталих інформаційних зв'язків, зворотної інформації, розвитку механізмів її аналізу й реагування.

У період після Другої світової війни відповідно до зростаючих потреб співробітництва на глобальному й регіональному рівнях швидко створюється значна кількість різноманітних міжнародних організацій, що, власне, є відповідною реакцією на розвиток глобальних процесів зі спробами упереджувати негативні процеси, взяти їх під певний контроль на наднаціональному рівні. Оскільки перша половина ХХ ст. на міжнародному рівні характеризувалася насамперед міждержавними відносинами, більша частина створюваних організацій була міжурядовою. Серед них – Рух неприєднання, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), Рада Європи і Європейський Союз, НАТО, Ліга арабських держав, Організація африканської єдності, Варшавський договір, пізніше – СНД, ЄврАзес та ін.

Разом з тим зі зростанням суспільного значення на глобальному рівні впливу соціальних структур наддержавного рівня організації дедалі більш активно виникають не-

урядові міжнародні організації. До цієї групи належать Всесвітня Рада Миру, Всесвітня федерація демократичної молоді, Грінпіс, Міжнародна амністія (Amnesty International), міжнародні галузеві, зокрема спортивні, організації та ін. Рішення цих організацій не мають обов'язкового значення для виконання державними структурами, але їх невиконання нерідко обумовлює для керівництва держав санкції морально-політичного і фінансово-економічного характеру.

З розвитком економічної діяльності зміцнюються, розвиваються відповідні міжнародні зв'язки на неурядовому рівні або ж за сприяння тих чи інших урядів. Після Другої світової війни одержали подальше розповсюдження транснаціональні корпорації (ТНК), міжнародні монополії, трести й концерни з активами в різних кінцях земної кулі. Транснаціоналізація економік на сьогодні стала однією з основних складових світового процесу глобалізації і дала активний поштовх до розвитку всієї системи соціальних комунікацій, дала чітко сформульований запит на їх постійне вдосконалення й забезпечила відповідні ресурси для розвитку технічного, технологічного прогресу в цьому напрямі. Оскільки цей процес розпочався з відповідної трансформації економік найбільш розвинутих країн, тривалий час у другій половині ХХ ст. найпопулярнішою теорією, спрямованою на його осмислення, була теорія світової системи з економічним господарством з трьох частин: ядра, напівпериферії і периферії¹¹. Така організація дуже нагадує теоретичні розробки, засновані на базі відомого постулату «як зверху, так і знизу», що викликає певні аналогії з теорією клітинної будови біологічних об'єктів. Ця теорія знаходила своє підтвердження в економічній історії кількох попередніх століть, однак, до кінця ХХ ст. вже потребувала певних уточнень у зв'язку з розвитком суспільних процесів та поглиблення їх розуміння в соціальній свідомості.

Разом з розвитком економічних процесів глобального масштабу, глобальною структурізацією суспільства створювалися й нові теорії для пояснення перебігу економічних, політичних, соціальних перетворень. Теорія «золотого мільярда» змінювалася теоріями багатополосного світу і т. д. Поступово знаходить теоретичне обґрунтування процес формування глобальних, наддержавних структур у суспільстві, що активізують подальший розвиток глобальних процесів. В. Анурін у зв'язку з цим зауважує, що сучасні міжнародні співтовариства й наднаціональні об'єднання, на відміну від конфедерацій, не просто беруть на себе частину управлінських функцій держав, що до них входять. Вони виступають як представники не окремих держав, що делегують їм свої функції, а як представники цілісного співтовариства, цілісної суперсистеми і виражають насамперед інтереси цієї цінності¹². З цією думкою можна погодитися, оскільки далі автор говорить про конвергенцію – процес, що в період інформаційної революції може не просто посилюватися, а в чомусь набувати якісно нових обрисів¹³.

Ця тенденція виявляється в наявній системі сучасних наддержавних (глобальних) організацій, що виникли на базі об'єктивно зростаючої потреби координації суспіль-

них зусиль на протипагу непродуктивному використанню соціальної енергії, ресурсів, необхідних для ефективного реагування на проблеми, що постають перед людством. Ідеться про проблеми, що не можуть бути вирішені зусиллями окремих, навіть найпотужніших держав, потребують міжнародного об'єднання зусиль і співпраці.

Оглядаючи цей процес із початку минулого століття, не важко виявити тенденцію до поглиблення об'єднуючих основ, інтегративної складової, що приводить до зростання ефективності об'єднаної праці. Наслідки такого об'єднання, однак, на сьогодні проявляються по-різному. Здобутки, отримані під керівництвом міжнародних організацій, більш ефективно, адресно використовуються народами світу й міжнародною спільнотою в цілому. Однак ця категорія проектів на сьогодні має насамперед гуманітарний характер і не занурена глибоко в економіку, у сферу здобуття економічних результатів.

Найбільш відчутні економічні результати глобальної співпраці в розвитку масштабного міжнародного економічного співробітництва мають на сьогодні транснаціональні компанії (ТНК) – глобально об'єднуючі економічні структури. Проте вони контролюються й розподіляються власниками цих економічних структур. І тому про позитивні наслідки їх діяльності, про наслідки для соціального розвитку народів світу можна говорити лише з певним застереженням.

Якщо ж, скажімо, говорити про реальний вплив на конкретну людину з боку наддержавних суспільних структур, то вони здійснюються перш за все на базі відповідного уточнення нормативних актів конкретних країн, а також видання й розповсюдження документів міжнародних організацій у конкретних країнах і співробітництва з впливовими ЗМІ. Узяти участь у їх роботі мають змогу лише відповідні урядові працівники від імені своїх держав. Що ж стосується неурядових міжнародних організацій, то вони широко використовують у своїй роботі всі доступні можливості впливу на громадську думку, особливо – ЗМІ. У їх роботі, у відповідній пропагандистській кампанії за бажання в тій чи іншій формі може взяти участь громадянин кожної з країн. Такі організації є початковою формою в процесі розвитку громадського контролю й управління на рівні глобальних соціальних структур. Варто при цьому зауважити, що вплив цих структур накладає певні обмеження на процеси національного розвитку, створює умови для посилення впливу уніфікації насамперед у сфері інформаційно-культурній і через неї – в усіх інших сферах розвитку окремих націй і держав. І ця обставина має з урахуванням оптимальних компромісів постійно враховуватися під час розробки стратегій національного розвитку.

Загальні закономірності еволюції сучасної цивілізації, удосконалення структури суспільства особливо динамічно й наочно проявилися в останні десятиріччя в постсоціалістичних країнах, у тому числі в новій Українській державі. У політичній сфері на зміну однопартійній системі в Україні прийшла ціла палітра партій, громадських

об'єднань і рухів, що об'єктивно мають створювати умови для багатоваріантних можливостей вирішення проблем, які постають перед Україною. У сфері економіки державна власність, колективне господарювання в аграрному секторі втратили традиційну для соціалістичного періоду розвитку монополію і впроваджуються ринкові форми господарювання з усією різноманітністю форм цієї діяльності. Відбувається істотне розшарування, ускладнення соціальної структури в усіх сферах життя суспільства. І це ускладнення обумовлює необхідність оперативної трансформації, приведення до вимог сучасності інформаційної системи, що обслуговує українське суспільство.

Складність цієї трансформації пов'язана не лише з впливом указаних вище факторів, але й із наявністю в сучасній суспільній організації структурних утворень, пов'язаних з минулим функціонуванням, а також з елементами майбутньої реструктуризації, з оновленням суспільства, прискоренням процесу виробництва матеріальних і духовних благ, з еволюцією самої людини, розвитком її можливостей і здібностей, що є причиною формування нових і нових соціальних спільностей. Сьогодні, фактично, уже збулося короткотермінове пророкування М. Кастельса про те, що «мережі онлайн, коли вони стабілізуються у своїй діяльності, можуть побудувати спільноти, віртуальні спільноти, відмінні від фізичних спільнот, але не обов'язково менш інтенсивні чи менш ефективні в поєднанні та мобілізації. Далі те, що ми спостерігаємо в наших суспільствах, – це розвиток комунікаційного гібрида, який поєднує фізичне місце перебування та кібернетичне місце перебування, що діє як матеріальна опора мережевого індивідуалізму»¹⁴. Ці процеси розвиваються також і в позавиробничій сфері, у громадській діяльності, сімейно-шлюбних стосунках, навчанні, організації дозвілля тощо. Одним словом, життя кожної людини вплетене в густу мережу найрізноманітніших соціальних зв'язків і дій. Кожен суспільний індивід стає учасником й одночасно їх творцем. І в цій постійно ускладнюваній суспільній організації, що розвивається на постійно збагачуваній інформаційній основі, кожен дієдатний її член бере участь у наповненні такої кількості інформаційних баз – основи будь-якої діяльності, яка відповідає кількості виконуваних ним соціальних функцій.

Відображаючи певною мірою саме таку ситуацію, А. Урсул зауважує, що в розвитку суспільства яскраво простежується тенденція накопичення інформації, причому це накопичення відбувається не тільки і, головне, не всередині біологічного організму людини, а поза ним – у продуктах його суспільної діяльності, у взаєминах людей. Нагромадження інформації поза організмом людини набуло таких темпів і масштабів, що сутність суспільної людини вже не можна виявити, не розглядаючи це зовнішнє стосовно індивіда, але внутрішнє, сутнісне для всього суспільства нагромадження інформації¹⁵.

Цю думку можна проілюструвати на прикладі типового українця, громадянина України, члена партії, наукового працівника, члена клубу філателістів, батька двох ді-

тей, водія-любителя. Цей член суспільства в доступних йому формах (у певних культурологічних акціях, на побутовому рівні, у відзначенні урочистих подій, вихованні дітей) може підтримувати самобутній розвиток українського народу. Він сприяє процесу забезпечення наступності поколінь; крім того, бере участь у керуванні державою (хоча б як виборець); відстоює певну політичну програму, працює в науководослідному інституті, його захопленням з дитинства є колекціонування поштових марок (і у зв'язку з цим він є постійним членом клубу філателістів); виховує дітей-школярів і є членом батьківського комітету школи; маючи автомобіль, входить до організації автолюбителів і є постійним учасником дорожнього руху.

Виступаючи в ролі члена кожної з названих спільностей, цей індивід змушений, використовуючи систему соціальних комунікацій, включатися в складну систему циркуляції інформації в системі баз, що можуть частково накладатися одна на одну, входити як часткові в більш загальні, як член суспільства під час практичної діяльності сприяє інформаційному збагаченню кожної з баз і водночас має можливість користуватись їх вмістом.

Цей процес переривається лише з виходом людини зі складу тієї чи іншої спільності. Користуючись наведеним вище прикладом, можна припустити вихід індивіда з партії з певних причин, хоча, скажімо, він при цьому й продовжуватиме обурюватися зростаючим обсягом викидів індустриальних центрів в атмосферу, але обрив відповідних соціальних комунікацій не дасть йому змоги на суспільно значущому рівні самостійно протидіяти цьому процесу такою мірою, як за підтримки партійної структури. Як зауважував П. Сорокін, що б не робив індивід, ніяка з його дій не є ні соціальним явищем, ні його найпростішим утворенням. Роль може стати соціальною лише за наявності соціальної матриці. Тільки за таких умов роль може стати елементом соціального явища, так само як хромосома є складовою частиною клітини або електроскладовою частиною атома...¹⁶

У реальному житті при цьому в суспільних структурних утвореннях вирішуються комплексні завдання (так, наприклад, декларація політичної партії для її усвідомлення електоратом має бути зрозумілою і привабливою за формою, грамотно на рівні мовнолітературних вимог викладеною, вона має правильно відображати суспільні процеси, бути об'єктивною, давати відповіді на актуальні проблеми суспільного життя та пропонувати шляхи реалізації своїх зобов'язань, переконливо закликати до об'єднання людей для їх здійснення, чітко окреслювати специфіку певної політичної партії, її позицію стосовно інших політичних сил і пропонованих ними методів діяльності тощо, ефективна робота сучасного наукового колективу за його найвужчої спеціалізації нерозривно пов'язана з можливостями користування сучасними інформаційними технологіями, включенням у систему соціальних інформаційних баз, загальнокультурним рівнем і т. ін.).

Десятки, сотні, тисячі тонких ниток відносин складаються в інформаційні процеси, в інформаційні потоки, інформаційні ресурси й технології, – характеризує цей процес І. Юзвішін, – що, у свою чергу, визначають соціальні технології, суспільно-економічний устрій і його способи виробництва матеріальних цінностей¹⁷.

Особливості соціальних утворень у процесі їх трансформації мають властивість ділитися на спеціалізовані елементи, що набувають якостей самостійних соціальних структур, або ж розмиватися, втрачати чіткість і зникати за відсутністю потреби. На характер формування сучасної соціальної структури суспільства впливає також рівень розвитку технічного забезпечення засобів соціальної комунікації, що використовуються для взаємодії цих структур. Якісним стрибком розвитку цих засобів стала комп'ютеризація основних видів діяльності сучасного суспільства, розвиток електронних інформаційних технологій. Цим самим в інформаційній сфері було практично знято:

- фактор відстаней, вплив кордонів, географічного місцезнаходження;
- удосконалено оперативне керування інформаційними ресурсами: комплектування, структуризації, організації обслуговування користувачів, створено додаткові можливості для кооперації інформаційних ресурсів по горизонталі аж до формування єдиної загальнонаціональної бази інформації;
- організовано ефективне інформування про наявні інформаційні ресурси;
- забезпечено ефективний доступ до сучасної інформації практично всім категоріям членів суспільства;
- на базі розвитку суспільних інформаційних комунікацій розширено доступ, у зв'язку з цим, до всіх видів носіїв, створено умови для продукування нової інформації представникам усіх соціальних структур суспільства, що сприяє розвитку цих структур;
- розроблено методики розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій і методики ефективного застосування наявних інформаційних ресурсів в інтересах суспільного розвитку аж до їх творчого використання для підтримки й розвитку творчого потенціалу сучасної людини.

На етапі зростаючого самоусвідомлення соціальних структур ці засоби також стають предметом глибшого вивчення й вдосконалення в суспільстві.

Стрімкий розвиток глобальних процесів, посилення тиску глобальних факторів на життя людей дає підставу для висновків про поступове набуття людиною ще однієї якості, пов'язаної зі зростаючим значенням членства в глобальному (планетарному) співтоваристві. Оскільки прояв цієї тенденції поки що лише певною мірою торкається життя хоча й значної частини, але не всіх людей, буде перебільшенням сьогодні людину соціальну називати людиною глобальною. Однак вплив цієї тенденції на людський розвиток хоча й не є визначальним, але стрімко набуває відчутного значення. На-

самперед у сфері інформаційній, а також у сферах економічній, культурній та ін. І цього не можна вже не враховувати.

Продукована людством система соціальних комунікацій, що дедалі більше зосереджується на індивіді, конкретній особі, має також й інше дуже важливе значення. Воно пов'язано з прискореними темпами суспільного життя, зі зростаючою ефективністю праці, а якщо поглянути глибше – відповідно до викликів середовища існування сучасної людини – відбуваються зміни і в традиційно звичних сферах організації людського суспільства на всіх напрямках людської діяльності. На початку ХХ ст. П. Сорокін умовно зводив їх до економічної, політичної і професійної диференціації¹⁸. Він вводить поняття соціальної стратифікації як диференціації певної даної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі і стверджує, якщо економічний статус членів якогось суспільства не однаковий, якщо серед них є як імуці так і неімуці, то таке суспільство характеризується наявністю економічного розшарування незалежно від того, чи організоване воно на комуністичних чи капіталістичних принципах, чи визначено воно конституційно як суспільство рівних, чи ні¹⁹.

Теорія конвергенції була істотним кроком уперед у самоусвідомленні суспільством процесів соціальної еволюції. З урахуванням прояву більш урізноманітненої, порівняно з класовою, соціальної диференціації суспільства, вона на новому етапі суспільного розвитку гнучкіше відображала можливості реагування суспільства на актуальні виклики, пов'язані з його еволюцією. Практичне значення цієї теорії в порівнянні з класовою могло б бути більш відчутним, коли б на етапі її входження в суспільну свідомість вона могла спиратися на ефективну систему соціальних інформаційних комунікацій, у практичному своєму відображенні знайшла розуміння в суспільно активній частині населення передових на початок ХХ ст. країн. Можна стверджувати, що певною мірою вона випереджала наявні на той час суспільні можливості.

Удосконалення соціальної структури суспільства на основі актуалізації певної соціальної функції, необхідної на цьому етапі еволюції, і відповідного розвитку корпоративних інтересів у наш час призводить до формування якісно нових об'єднань людей, об'єднань, неузгоджений процес функціонування яких у загальносуспільній структурі призводить до виникнення певних проблем.

Для ілюстрації цієї думки згадаймо одну з резонансних подій останнього часу, пов'язану із закриттям найбільшого українського файлообмінника EX.UA. Ця подія супроводжувалася великомасштабною атакою на сайти вищих владних структур в Україні: Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента, Міністерства внутрішніх справ (МВС), а також провладної політичної партії і деяких популярних ЗМІ. Стопроцентного результату, тобто повного блокування сайту, атакувальники добилися лише у випадку з тривалим «обвалом» сайту МВС. На нього було спрямовано за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення й певних організаційних заходів в інтернет-

середовищі таку кількість запитів, що гарантовано забезпечила його перевантаження і відключення. Інші сайти, що зазнали подібного впливу, досить швидко адаптувалися до ситуації і відновили свою роботу без особливого резонансу щодо збою в роботі. Утім, це може говорити також і про те, що операцію із сайтом МВС було доведено до кінця, водночас як в інших напрямках було лише проведено тестування відповідних технологій.

Під час аналізу саме ситуації з нападом на сайти важливим видається розгляд істотної для розуміння загальної колізії події особливості, пов'язаної з її організаційним аспектом. За підрахунками ЗМІ, у цій акції взяли участь до 40 тис. інтернет-користувачів. Можна з певністю стверджувати, що вона не була демонстрацією протестних настроїв щодо підтримки традиційної політичної опозиції в суспільстві. Незважаючи на підтримку опозиційних політиків і їхні намагання вмонтувати свої гасла в систему вимог комп'ютерних протестантів, останні орієнтувалися на боротьбу за задоволення вимог, що відображають їхні інтереси на відстоювання свободи в Інтернеті.

Висловлена версія про економічне підґрунтя масового виступу інтернет-користувачів хоча й мала право на існування, однак також видається малоімовірною, оскільки компанія «Юскутум», що представляє інтереси порталу ЕХ.УА, спростувала чутки про зміну власника ресурсу, а безпосередньо сценарії рейдерських чи в рамках існуючого правового поля операцій щодо зміни власників бізнесу ще ніколи не включали в себе операцій, пов'язаних з попередньою підготовкою активізації широкого загалу користувачів, сучасних технологій блокування інформаційної діяльності владних структур, партій і ЗМІ, із попередньою розробкою інструкцій стосовно їх використання тощо. Потенційні рейдери добре б уявляли наслідки таких дій: обов'язкове розслідування, громадську увагу тощо, що не зіставно з рівнем ризиків за результатами публічно проведеної операції. Адже якщо гроші люблять тишу, то їх переміщення успішно здійснюється лише в разі абсолютної тиші.

За цього більшої уваги заслуговує правовий аспект проблеми. На користь цієї думки є не лише той факт, що серйозне суспільне збурення фактом закриття ЕХ.УА змусило МВС відмінити прийняте рішення. Безпосередньо факт зміни рішення повідомлення про покарання (чи усунення від справи) певних співробітників вказує і на нечіткість відповідної правової бази, і на неефективність її використання. Адже відмінити здійснені чітко за буквою закону дії є само по собі фактом порушення закону, чим обов'язково б скористалась опозиція.

У нинішньому глобалізованому світі тенденція щодо вдосконалення правової бази функціонування інтернет-середовища, а значить, появи певних обмежень діяльності інтернет-користувачів, відбиває закономірності вдосконалення відповідного міжнародного законодавства. Європейська торговельна угода АСТА (Anti-Counterfeiting Trade Agreement) спрямована на вдосконалення авторського права в Інтернеті, підписана 22

європейськими державами й поставлена на ратифікацію у Європарламенті в червні цього року, призвела вже в лютому до протестних мітингів і демонстрацій у багатьох великих містах Європи. У цих акціях взяло участь близько 200 тис. протестувальників. У зв'язку з цим Польща, Чехія, Словачія і Німеччина відклали ратифікацію цієї угоди, стимулюючи таким чином зростання протестних настроїв у Австрії, Фінляндії, Франції та інших країн Єврозони.

Тому поряд з тенденціями до вдосконалення вітчизняного законодавства, очевидно, слід чекати й прояву тенденцій зростаючих протестних впливів інтернет-середовища, що заручатиметься зарубіжною, насамперед особливо вразливою для наших політиків підтримкою країн ЄС. Поки що ця підтримка обмежується сприянням упровадженню (не виключено, що знову ж таки для тестування певних технологій) інтернет-впливу на владу. Однак під час розвитку конфлікту навколо ЕХ.УА лунали також і погрози «підключення до тиску» на вітчизняне МВС міжнародної групи Anonymus («Анонімус»), що може атакувати українські урядові ресурси «по всьому світу, а не тільки в Україні». Таким чином, спроби введення будь-яких правових обмежень на діяльність інтернет-спільноти зумовлюють протест не лише в Україні, а й за кордоном. І в глобалізованому світі прояв однотипних проблем набуває ознак виявлення певної закономірності.

Водночас реакція інтернет-співтовариства на владний тиск стосовно ЕХ.УА цілком переконливо говорить про те, що це співтовариство набуває і в нашій країні і, як це демонструють події, у країнах ЄС певного самоусвідомлення, відчуття реальної сили, реальних можливостей впливу на владу. Це співтовариство вже сьогодні може мобілізуватися без особливої трудовитратної, тривалої підготовки, використовувати будь-який сприятливий привід для організованого виступу. У зв'язку з цим можна стверджувати, що така ситуація засвідчує певний стан розвитку інформаційного суспільства, що розвиток цього суспільства обіцятиме нові й невідворотні у зв'язку з проявом закономірностей сучасного розвитку несподіванки для традиційних механізмів суспільної організації.

Узагалі, широко використовуване на сьогодні поняття «інформаційне суспільство» на побутовому рівні сприймається як суспільство, оснащене комп'ютерами, підключеними до Інтернету, що можуть бути джерелом новин, розваг, певною мірою допомагають у роботі й спілкуванні. Таким чином, більшість чи, може, навіть переважна більшість користувачів Інтернету в Україні, а це приблизно 14 млн осіб, не перейшла в користуванні комп'ютером тієї межі, за якою позакомп'ютерна система життєвих інтересів перестає бути основною.

Водночас протягом останніх десятиріч на наших очах формувалися зачатки тієї частини суспільства, у якої Інтернет став основним засобом спілкування, проведення дозвілля, джерелом інтелектуального зростання, навчання й нерідко – основної роботи.

Як зауважує Ю. Половинчак, сьогодні вже «в Україні існує спільнота людей – освічених, технічно “підкованих”, загалом молодих і потенційно соціально активних, які, попри все, обирають Інтернет як віртуальну територію внутрішньої еміграції». Утім, термін «еміграція»²⁰ в цьому випадку є неточним, оскільки його визначення хоча й передбачає «вимушене або добровільне переміщення людей з країни постійного проживання в інші країни»²¹, але при цьому не фіксує системи матеріальних відносин, зв'язків, що мають миттєво важливе значення для цієї категорії громадян. Адже представники «внутрішньої еміграції» в переважній більшості без використання можливостей для існування в позакомп'ютерній сфері не мають стабільної життєздатності. Винятки в цьому випадку становлять затребувані суспільством фахівці, які обмежують свої інтереси колом професійних проблем. І хоча вони далекі від гармонійного розвитку, ці люди корисні суспільству, забезпечують економічну базу свого існування в ньому.

Оскільки занурені у віртуальний світ Інтернету «внутрішні емігранти» не можуть забезпечити незалежного від реального суспільства існування своїх соціальних об'єднань, вони не становлять у своїй сукупності нового інформаційного суспільства, на яке орієнтована сучасна цивілізація. Адже сформований ними світ є вторинним, заснованим на комфортній їм інтересабельній частині інформації, що є продуктом суб'єктивного відображення об'єктивних процесів дійсності. Таким чином, лише частково відображаючи реалії дійсності, інформаційна основа функціонування інтернет-співтовариства не дає можливості для самостійного його функціонування, не може протистояти викликам сьогодення.

У зв'язку з цим намагання як вітчизняних, так і зарубіжних владних структур, міжнародних організацій унормувати сферу використання інтернет-інформації, її виробництво не є посяганням на майбутнє людства, інформаційного етапу його розвитку. Цей етап, очевидно, буде розвиватися по шляху трансформації суспільства на базі забезпечення можливостей для його членів у доступі до наявних інформаційних ресурсів, у забезпеченні можливостей збагачення цих ресурсів на основі пізнання явищ навколишньої дійсності, на основі забезпечення зростаючої ефективності використання інформаційних ресурсів із застосуванням нових електронних та інших інформаційних технологій, оптимальної організації суспільної діяльності, розвитку освітнього і творчого потенціалу людства.

Стосовно ж вітчизняного інтернет-співтовариства, члени якого продемонстрували спільність точки зору у відстоюванні своїх позицій у протистоянні з владою, у цьому випадку, очевидно, ідеться про прояв суперечностей, пов'язаних з характерним для нашого часу соціокультурним процесом.

Його змістом є те, що неформальне об'єднання комп'ютеризованої частини суспільства у своїй колективній свідомості викристалізувало власну підкультуру, культуру

окремої соціальної спільноти ²², засновану на використанні інтернет-технологій як якісно нових засобів доступу до інформаційних ресурсів суспільства, засобів виробництва й ефективного використання інформації. Оскільки найхарактернішою особливістю цієї субкультури є використання Інтернету, очевидно, є всі підстави іменувати її ІТ-субкультурою.

Характерні особливості цієї субкультури пов'язані з тим, що, по-перше, вона сформувалася на базі освоєння найбільш передових технологій, що забезпечують прогрес людства. Однак вона не може в зримому майбутньому трансформуватися в самостійну культуру, оскільки не має самостійної економічної бази для свого відтворення й об'єктивно існує на базі наявного загальнонаціонального інтересу щодо необхідності трансформації інформаційної основи суспільної еволюції, підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів – тобто завдань інформаційного етапу розвитку.

По-друге, істотна відмінність ІТ-субкультури від інших підкультур, наприклад класу, регіону тощо, заснована на іншому, порівняно з названими, рівні зіставлення інтересів. Якщо, наприклад, класове розрізнення інтересів базується на економічному базисі, то ІТ-субкультура вирізняється на базі певного рівня освоєння інформаційної основи людської діяльності. У контексті порівняльного аналізу найближчими до неї є конфесійні субкультури, ідеологічні, відповідно до програмних завдань політичних організацій, що, однак, відрізняються використанням узагальненої інформації, ідеологічних постулатів. Водночас сфера використання ІТ-субкультури – практично весь інформаційний ресурс, що перебуває в розпорядженні людства, використання активного, спрямованого на задоволення всієї різноманітності запитів найпотрібніших для розвитку ресурсів.

По-третє, її прихильників об'єднує відчуття елітності загальної визнаності в сучасному, відчутно глобалізованому світі. Якісно вищий, порівняно з традиційними, рівень спілкування в ІТ-субкультурі дав змогу швидко сформувати систему внутрішньокультурних ціннісних критеріїв, певні етичні норми, критерії успішності, задоволення естетичних і пізнавальних потреб, критично безмежних комунікативних можливостей, розвитку інтернет-бізнесу й навіть своєрідного інтернет-спорту у вигляді хакерства. Замикання основної системи інтересів у межах ІТ-субкультури сприяло створенню своєрідної віртуальної реальності зі свободою для членів співтовариства практично без обмежень.

У зв'язку з цим варто зауважити, що такі субкультурні утворення, як рух панків з їх потягом до елітарності на ґрунті ідеології безнадії, рок-культури зі своєрідною символікою, нормами поведінки, модою в одязі ²³, сучасний рух байкерів тощо, сповідують також культ свободи, примату власних духовних цінностей над цінностями інших соціальних груп у сучасному суспільстві. Однак функціонування таких субкультур у структурі суспільства регламентується діючою правовою базою. Дієвість відповідних

правових актів забезпечується в установленому порядку правоохоронною і судовою системою.

Водночас слід зазначити, що ІТ-субкультура з часу її виникнення якщо й зазнавала регламентуючого впливу існуючої в суспільстві правової системи, то в дуже незначній мірі. Основні причини такого стану справ лежать на поверхні:

1. Сучасний процес законотворення з його процедурними порядками й темпами прийняття рішень, що лишаються незмінними ще з кінця ХІХ ст., об'єктивно не встигає за розвитком електронних інформаційних технологій, трансформацією під їх впливом суспільства, залишаючи протягом тривалого часу не врегульованими в правовому полі відносини, що створюються в суспільстві внаслідок розвитку науково-технічного прогресу.

2. Дуже обмежена кількість правників, що орієнтуються в специфіці розвитку суспільних правовідносин в умовах розвитку інтернет-технологій у період входження суспільства в інформаційний етап його розвитку. У цьому випадку йдеться про глобальні інформаційні впливи на розвиток суспільства й про формування інформаційних ринків, про питання захисту інтелектуальної власності в інтернет-просторі, про проблеми національної інформаційної безпеки, захист суверенних інформаційних ресурсів, протидію спробам посягання на національний інформаційний суверенітет тощо.

3. Інтернет-технології в інформаційній сфері значною мірою анулювали значення географічних кордонів країн світу і дають можливість для міжнародного спілкування й координації діяльності інтернет-співтовариства, у тому числі в тій мірі, що перебуває за межами правового поля діяльності. Красномовною у зв'язку з цим була погроза координаторів протестної акції в Україні стосовно можливого залучення до блокування сайтів українських держструктур міжнародної групи Anonymous.

Водночас міждержавна координація діяльності щодо нейтралізації протиправної діяльності в Інтернеті на сьогодні є малоефективною. Характерним прикладом неефективного використання міжнародної договірної практики в прагненні вплинути на негативні тенденції розвитку інтернет-простору є історія з підписанням міжнародної угоди АСТА й подальшим відходом значної частини країн-підписантів від цього документа.

4. І все ж істотнішою причиною неефективного правового впливу на сучасне інтернет-середовище є відсталість методик і засобів практичної реалізації наявної системи правової бази правоохоронними органами, судовою владою в регламентації функціонування інтернет-середовища.

Повертаючись до питання про значення факту блокування певною частиною вітчизняної інтернет-спільноти сайтів органів державної влади під гаслами боротьби за свободу в Інтернеті, доцільно, очевидно, зробити деякі висновки.

Один з них полягає в тому, що на сьогодні інтернет-спільнота, як на це вказують

усі ознаки, сформувалася в досить чітко виражену субкультуру, що виділяється в структурі сучасного суспільства не лише основними нормами поведінки, ідеологічними, точніше безідеологічними установками, інтересами, слабо пов'язаними із загальноприйнятими суспільними орієнтаціями, а й своєю ізоляцією на технічному рівні.

Цим і пояснюються незадовільні результати спроб умонтувати акцію протесту представників інтернет-співтовариства в структури політичного протистояння опозиції. У цьому випадку ІТ-субкультура відстоювала власні інтереси. Відстоювала успішно, демонструючи тим самим неготовність відповідних суспільних інститутів до формування ефективних взаємовідносин на рівні інформаційного суспільства, становлення якого, як це вже можна сьогодні стверджувати, відбулося. У зв'язку з цим не важко спрогнозувати, що нова субкультура – як виразник інтересів, можливо навіть найрадикальніших, нового інформаційного суспільства – уже може вдаватися до масових акцій. Під час протестів проти міжнародної угоди АСТА в публічних акціях взяли участь представники багатьох країн Європи, відповідні процеси спостерігаються також у США. Представники цієї субкультури відстоюють не лише право на вільне спілкування, доступ до пізнавальної інформації, а й свої економічні та політичні інтереси.

Останнє проявляється і в декларованих в Україні намірах створення комп'ютерної партії, і в таких же спробах за кордоном, у тому числі характерною є заява російського мільярдера М. Прохорова про намір створення після завершення минулої президентської кампанії мережевої партії, що має стати ефективним інструментом суспільних перетворень у Росії.

Треба підкреслити ще одну істотну обставину: інтернет-співтовариство в процесі свого становлення, формування й захисту власних інтересів поступово входить у протистояння з інтересами великого бізнесу, великих міжнародних компаній. І відповідний тиск бізнесу на уряди держав з розвинутою ІТ-субкультурою буде зростати. Відсутність реальних засобів впливу, здатних забезпечити реалізацію права на інтелектуальну власність, інших нормативних актів, пов'язаних із функціонуванням інтернет-індустрії, створюватиме дедалі більш серйозні проблеми для владних структур.

Відставання від технічного розвитку ІТ-середовища правотворчої практики й технологій забезпечення дотримання законодавства створює також і серйозні проблеми у сфері організації інформаційної безпеки в умовах активізації глобалізаційних процесів.

Ситуація з подіями навколо EX.UA дає підставу для організації конкретних заходів. Насамперед треба зазначити, що розвиток ІТ-субкультури потребує постійного моніторингу й прогнозування. Протестна акція, що відбулася, а пізніше з тим чи іншим рівнем дієвості повторювана з інших приводів, не продемонструвала максимальних можливостей впливу ІТ-середовища на суспільство. В інтересах суспільної ста-

більності й безпеки подібні демонстрації потрібно прогнозувати й запобігати їх неконструктивному впливу на розвиток суспільства. Зрештою така дестабілізація шкодить не лише інтересам суспільства, а й інтересам самої ІТ-субкультури.

Безумовно, справитись із ситуацією правоохоронні органи не зможуть активізацією лише наявних традиційних форм впливу на правопорушників. В інтернет-просторі з розвитком інформаційних технологій вони стають дедалі менш ефективними. Очевидно назріла, а може, навіть і перезріла, з урахуванням останніх подій, необхідність подолання відставання від розвитку інтернет-середовища його правоохоронної складової. З розвитком інформаційних технологій, можливостей для спілкування, дозвілля й задоволення пізнавальних запитів комп'ютеризованої частини суспільства, розвитком інтернет-економіки й політики має розвиватися і інтернет-законодавство, і структури, що забезпечують його дотримання, структури правоохоронні. Сприяючи розвитку демократії, свободи слова в Інтернеті, ці структури мають забезпечити розумні рамки цього процесу, за якими має лишитися все, що заважає розвитку суспільства.

Зростаюча структурна складність суспільства обумовлює необхідність відповідного вдосконалення організації керування соціальним організмом як єдиним цілим й оптимізації діяльності складових відповідно до сфери їх функціонування. Здійснення управлінських функцій на всіх рівнях реалізації обумовлює постійне вдосконалення, ускладнення системи соціальних зв'язків. Задоволення відповідної соціальної потреби здійснюється людством шляхом впровадження здобутків науково-технічного прогресу. При цьому зростання ефективності функціонування соціальних комунікацій залежить як від удосконалення якості роботи відповідних інформаційних каналів, так і від якості виробництва інформаційних ресурсів, від ефективного керування інформаційною сферою, продуктивного використання суспільно значущої інформації. У цьому випадку діє принцип: лише складне може адекватно реагувати на складне. Лише вмотивовано складна соціальна організація суспільства може успішно долати проблеми зростаючої складності, що виникають перед людством сьогодні.

При цьому соціальні інформаційні комунікації є каналами використання суспільно значущої інформації як основи організації будь-якої діяльності в суспільстві, вони забезпечують циркуляцію, відповідні обмінні процеси в його соціальній сфері. Видова різноманітність і якість цих комунікацій, характеристика мережі і є одним з найважливіших показників рівня розвитку суспільства й динаміки цього розвитку в зіставленні з процесами змін навколишньої дійсності.

Розгалуженість системи соціальних інформаційних комунікацій об'єктивно відображає потреби суспільства в задоволенні необхідного доступу до інформаційних ресурсів усіх його членів для підтримки функціонування існуючих соціальних структур і найбільш соціально активної частини населення, яка має здійснювати виробництво

нових й ефективно використання наявних інформаційних ресурсів, чим обумовлюється, значною мірою, забезпечення необхідного суспільного розвитку.

Слід зазначити, що розвиток соціальних інформаційних комунікацій сприяє не лише оновленню суспільства, засвоєнню елементами його структури передових ідей, передової організації суспільної діяльності. Він забезпечує також і вдосконалення внутрішнього самоконтролю, внутрішньої безпеки на гуманітарних засадах. Це особливо важливо з погляду на зростаючу ефективність суспільної праці, можливостей впливу окремої людини на навколишнє середовище.

1.2. Соціальна еволюція як фактор трансформації суспільних інформаційних запитів

Якісною відмінністю у виробництві між індустріальним й інформаційним етапом розвитку суспільства є насамперед те, що в останньому джерело продуктивності полягає в акценті на використанні ефективних технологій генерування знань, обробку інформації і розвиток комунікацій, порівняно з попереднім, де джерело продуктивності полягало у введенні нових енергетичних джерел, що, у свою чергу, забезпечували зростаючу ресурсну базу для подальшого розвитку. При цьому соціалістичний напрям розвитку тяжів до зростаючої централізації, капіталістичний – до децентралізованого використання енергії і, відповідно, ресурсів у процесах виробництва й розподілу.

Істотною характерною рисою при цьому на сучасному етапі розвитку суспільства є такий рівень внутрішньої складності суспільного організму й такий технічний рівень, при якому всі його структурні складові не лише обробляють динамічно зростаючі потоки інформації, але й беруть участь у генеруванні нової інформації, нових знань і використовують одержане нове знання для реагування на виклики дійсності, для проникнення в неї.

Сказане вище стосується якісної відмінності процесу наповнення сучасних інформаційних комунікацій і баз, що еволюціонують у напрямі до розвитку структурних елементів інформаційної матриці нового суспільства і, що важливо, сприяють еволюції у роботі їх внутрішніх механізмів. Сучасна філософія управління під час розгляду інформаційних процесів ґрунтується на розгляді ділової організації як «відкритої» системи, основні передумови успіхів якої пов'язуються з тим, «наскільки вдало форма пристосовується до свого зовнішнього оточення – економічного, науково-технічного, соціально-політичного. Уся внутрішня структура управління є не що інше, як відповідь форми (її інформаційних комунікацій і матеріально оформлених інформаційних ресурсів. – В. Г.) на різні за своєю природою впливи з боку зовнішнього середовища, включаючи технологію виробництва і якість людських ресурсів». Поряд із цим підкреслюється, що «форма, з ускладненням умов конкуренції, змушена перш за все турбуватися про гнучкість і адаптованість своїх внутрішніх структур»²⁴.

У цілому, будь-яка життєздатна соціальна структура є такою, що постійно розвивається, оскільки зовнішнє відносно неї середовище перебуває в постійному русі. Воно постійно взаємодіє з цією структурою, здійснює, про що вже йшлося вище, постійний тиск на неї, що відображається в інформаційній сфері життя суспільства. При цьому, як зазначалося вище, зовнішня інформація асимілюється, перетворюється у внутрішню, у результаті чого розширюється внутрішня різноманітність системи, що, у свою чергу, робить її більш життєздатною стосовно навколишньої дійсності.

Найважливішою характеристикою інформаційних процесів сьогодення є їх глобальний характер. Технологічні зміни супроводжуються й соціокультурними перетвореннями, радикальними трансформаціями як міжнародної системи, так і соціальної структури кожної окремої країни ²⁵.

Тенденція постійного ускладнення соціальної структури суспільства означає постійну еволюцію системи запитів на потрібну для існування й розвитку цієї структури інформацію. Оскільки цілеспрямований розвиток суспільства пов'язаний з організацією скоординованої діяльності структурних складових суспільства, якість цього розвитку залежить від якості управлінської діяльності, а вона, у свою чергу, – від ефективного інформаційного обслуговування.

Сьогодні людина вступає в дедалі глибші й всебічні контакти, включаючи у сферу відповідних реакцій зростаючу кількість процесів навколишньої дійсності. Р. Абдєєв наголошує на тому, що в наш час інтенсивність процесу узагальнення інформації виражається в стрибкоподібному зростанні інформаційних процесів у контурах управління й пізнання з використанням наукової методології і технічних засобів кібернетики, що є змістом сучасної науково-технічної революції. Таким чином, якісна відмінність нинішнього етапу процесу пізнання дійсності полягає у використанні науково-теоретичного методу формування інформаційних масивів. Це є рельєфно виражена особливість сучасності. Як пише дослідник, якщо раніше революції розгортались в окремих сферах науки й техніки, то нині вона пронизує всі галузі науки й техніки, охоплює всі виробничо-економічні, соціальні, культурні та інші галузі людської діяльності, скрізь, де є інформаційно-управлінські процеси ²⁶.

До цього можна додати, що інформаційно-управлінські процеси виникають скрізь, де відбувається структуризація суспільства, а ця структуризація, у свою чергу, обумовлює відповідну структуризацію всередині інформаційних баз й ускладнення їх ієрархії.

Оскільки процес постійного проникнення в неосвоєну навколишню дійсність є необхідною умовою розвитку суспільства, його інфраструктури, умовою розвитку будь-яких інформаційних баз, глибина цього проникнення визначається двома основними факторами: суспільною потребою і наявним інформаційним ресурсом, необхідним запасом узагальненої інформації.

Сучасні дослідники справедливо зауважують, що «управлінська інформація – це частина соціальної інформації, яка виділена з її загального масиву згідно з критеріями придатності до обслуговування державно-правових процесів формування й реалізації управлінських впливів». Вона своїми «коренями» проникає в соціальну інформацію, однак вибирає звідти тільки те, що відображає управлінські потреби, інтереси й цілі людей, їх керівну сукупну волю, конкретні механізми й способи організації і регулювання їх свідомості, поведінки й діяльності»²⁷.

Сучасні дослідження інформаційних процесів говорять про те, що в наш час особливо назріла потреба в забезпеченні функціональної визначеності інформаційних систем, їх сумісності між собою і з діяльністю державного апарату управління.

Найзагальніші принципи організації інформаційної діяльності в інтересах державного управління пов'язані з необхідністю врахування глибини управлінського впливу на соціальні структури суспільства, тобто місця й ролі держави в житті кожного окремого члена суспільства, а також у процесі функціонування соціальних структур, до яких він належить. Інформаційні потреби владних структур пов'язані також з необхідністю забезпечення реалізації існуючої ієрархії суспільно значущих цілей, над досягненням яких працює влада, урахування зіставності діючої правової бази з реальними практичними її діями. Ці інформаційні потреби мають також бути конкретно пов'язані з урахуванням специфіки керованих соціальних структур, характерних особливостей їх розвитку в контексті загальносуспільних інтересів. У практиці діяльності державних органів про це часто забувають і вводять в управлінську інформацію багато політики, ідеології, пропаганди й обіцянок, не співвіднесених з реальною практикою, її потребами.

Серед принципів, з урахуванням яких має розвиватися система надання адміністративних послуг в Україні²⁸, визначаються принципи доступності послуг для всіх фізичних та юридичних осіб і пов'язаний з ним принцип відкритості.

Удосконалюючи процес інформаційного обслуговування владних структур, сучасні інформаційні центри мають враховувати специфіку вимог чотирьох основних рівнів інформаційно-аналітичного забезпечення органів влади, що створюють повну інформаційну картину щодо ситуації в керованому регіоні. Сюди слід віднести рівні забезпечення вирішення політичних, стратегічних, тактичних й оперативних завдань. Усі вони взаємопов'язані.

При виділенні управлінських рівнів відповідно до вказаних вище розподілів управлінських завдань необхідно також брати до уваги специфіку інформаційно-аналітичної роботи на кожному з рівнів. У цьому випадку необхідно говорити про формування ієрархії знання. Ієрархії не в розумінні системи допуску до знань, хоча й це є інколи необхідним, а в розумінні організації цілісної системи інформації від нижніх ланок (з оперативними завданнями) до верхніх (з політичними й стратегічними завданнями). При цьому ієрархія інформаційно-аналітичних підрозділів передбачає перехід на но-

вий рівень абстракції стосовно підрозділів, що перебувають в ієрархії нижче²⁹. У сучасних умовах набуває першочергової актуальності специфіка вимог до інформаційного забезпечення управлінської праці, пов'язана з постійною необхідністю прийняття рішень в умовах дефіциту часу. Процес вироблення й прийняття рішень у системі управління, власне кажучи, є інформаційним процесом. Рішення – це сконцентрований, структурно зорієнтований на цілеспрямовану дію відповідний блок інформації, спеціально зібраної, проаналізованої і опрацьованої суб'єктом управління. Рішення відображається в інформаційній за своєю сутністю формі, причому являє собою констатацію наявного стану справ, синтез інформації, що стосується бажаного розвитку подій відповідно до мети, яку поставлено перед системою.

У сучасному інформаційному обслуговуванні всіх груп користувачів і насамперед управлінських структур необхідно враховувати ряд вимог, реалізація яких забезпечує ефективність цього процесу. Інформація має бути мінімальною, достатньою і необхідною, вірогідною і надійною, сучасною й оперативною, придатною до використання для машинної обробки³⁰.

Мінімальність передбачає використання лише таких інформаційних обсягів, без яких не можливий процес керування об'єктом і вдосконалення цього процесу. Достатність означає такий обсяг інформації, який дає вичерпне, повне уявлення про функціонування об'єкта й можливості його розвитку. При визначенні потреб в окремих видах інформації необхідно враховувати оптимальну періодичність забезпечування користувачів, кореляцію сформованих інформаційних потоків з іншими в загальній системі суспільного інформування.

Ураховуючи характерну особливість сучасності, пов'язану зі стрімко зростаючими обсягами інформаційних ресурсів і великими обсягами в них низькоякісної, а то й просто шкідливої, спамової інформації, характерною вимогою до сучасного інформаційного забезпечення є забезпечення її високої достовірності. Без вірогідної інформації про об'єкт керування неможливо організувати роботу, спрямовану на формування перспектив його розвитку й передбачуваності. Водночас закрилатим виразом: «Керувати – це передбачати».

Важливою умовою ефективного інформаційного обслуговування владних структур є також забезпечення своєчасного надходження інформації до користувачів. Ця вимога безпосередньо пов'язана зі своєчасністю і якістю прийняття управлінських рішень. Адже відомо, що запізніла інформація може не лише знизити ефективність, але й зашкодити управлінському процесу. Прийняті на її основі управлінські рішення можуть мати негативний вплив на перебіг керованого процесу й призвести до негативних наслідків.

Як показує практика, з упровадженням електронних інформаційних технологій в управлінську діяльність на регіональному рівні до інформаційних структур, що вико-

нують запити регіонів, формуються певні специфічні вимоги.

Одна з них пов'язана з реалізацією в оптимальному режимі діалектичного процесу, що виражається, з одного боку, у формуванні спільного для регіону інформаційно-телекомунікаційного простору з тенденцією до уніфікації технологій і вимог при забезпеченні інтеграції державних й інших інформаційних ресурсів, а з іншого – забезпечення такого змістовного насичення інформаційної діяльності, яке б, задовольняючи управлінські потреби, не допускало б шкідливих впливів на розвиток місцевої своєрідності.

Важливим питанням активного включення регіонів до єдиної загальнодержавної інформаційної системи є спільна з ними діяльність щодо організації безпеки національних інформаційних ресурсів, регламентація доступу до всієї системи суспільно значущих інформаційних ресурсів в умовах зростаючих глобальних впливів.

На думку В. Авер'янової, сьогодні «назріла потреба створити державну автоматизовану систему виконавчої влади України. Прототипом її може стати досвід і результати щодо створення колишньої Республіканської автоматизованої системи України (РАС), галузевих автоматизованих систем (ГАС) й автоматизованих систем управління підприємством (АСУП). Водночас потребує детальної розробки механізм підготовки, перепідготовки й розстановки кадрів служб інформаційного забезпечення системи виконавчої влади, механізм забезпечення інформаційної системи сучасними технологіями збирання й обробки інформації, матеріально-технічними засобами, механізм здійснення профілактики й ремонту засобів обчислювальної техніки, підтримки інформаційної системи в робочому стані. Крім того, необхідно розробити ефективний механізм захисту інформації в системі виконавчої влади від несанкціонованого до неї доступу»³¹.

Сьогодні зростають також суспільні запити на інформацію та сучасні форми її використання у зв'язку з реалізацією в суспільній практиці концепції електронного уряду. Сутність її полягає в можливості використання інформаційних технологій, зокрема Інтернету, для надання владних послуг безпосередньо тому, хто їх потребує, 24 години на добу, сім днів на тиждень, а також у вдосконаленні громадського контролю, акумуляції творчого потенціалу громадян у вдосконаленні управлінської діяльності. Очікується, що впровадження електронного уряду сприятиме встановленню тісних зв'язків між органами державної влади й громадянами.

І. Шевченко у зв'язку з цим цілком справедливо й аргументовано стверджує, що в цьому процесі, важливій складовій загальносуспільної інформатизації, має передбачатися «розвиток і підвищення ролі бібліотек як центрів публічного доступу до інформації. Під таким розвитком нами розуміється перш за все зростання ролі публічних бібліотек у державотворчих, демократичних процесах, сприяння поінформованості громадян, забезпечення органів державної влади інформацією, що сприяє прийняттю

управлінських рішень»³².

У структурі сучасних запитів на інформаційно-аналітичне забезпечення різних категорій суспільства істотне значення мають запити сфери економіки. І якщо великі економічні структури, ураховуючи недостатній розвиток сучасної вітчизняної інформаційної сфери, намагаються задовольнити власні потреби шляхом самозабезпечення, через створення власних спеціалізованих підрозділів, то інформаційні потреби малого бізнесу ще чекають свого вирішення. Сучасні дослідження показують, що «відсутність (чи обмеженість) інформації про процедуру надання адміністративної послуги 55 % опитаних підприємців віднесли до дуже великого корупційного ризику»³³. І тому цілком справедливим є висновок дослідника цієї проблеми Н. Рикової про те, що на сьогодні інформаційне забезпечення малого підприємництва в Україні не відповідає вимогам сучасної ринкової економіки і, як наслідок, не може задовольняти зростаючі потреби в інформації. Це виявляється у відсутності відповідної міри відкритості й доступності інформації, її достовірності, своєчасності надходження і якісних характеристик, що очікуються споживачами інформаційного товару. Складності в інформаційному забезпеченні малого підприємництва пов'язані з тим, що в постійно зростаючому потоці даних дедалі більше ускладнюється пошук необхідної інформації та її обробка. У таких умовах стає дедалі важливішим вивчення потреб в ІІІ, які виступають однією з найважливіших причин зростання інформаційної активності суспільства³⁴. Цей процес обумовлює постійне ускладнення системи інформаційних комунікацій і центрів зберігання інформації. Етап переходу до інформаційного суспільства вніс до цього свої характерні особливості. Порівняно з проявом цієї закономірності в країнах Заходу, на неї наклали додаткову своєрідність процеси розбудови Української суверенної держави й переходу до ринкової економіки.

У зв'язку з цим, з одного боку, зазнавали докорінної перебудови всі елементи інформаційної матриці суспільства, системи наявної інформаційної інфраструктури, відбулась адаптація до нових вимог усього наявного в його розпорядженні інформаційного матеріалу, пов'язаного із системою державних структур, з іншого – в економіці, у політичній та інших сферах громадського життя новий суспільний устрій від дедалі більшої кількості людей потребує прийняття важливих самостійних рішень, що прямо впливають на життя людей. Прийняти ці рішення неможливо без об'єктивної, точної інформації.

У процесі інформатизації українського суспільства помітно змінюються інформаційні запити не лише соціальних структур, а й громадян як індивідуальних користувачів, що в сукупності становлять багаторівневу систему суспільного інформування.

Цей процес наочно демонструється результатами соціологічних досліджень серед різних категорій користувачів сучасних бібліотек та еволюцією запитів управлінських структур, громадських організацій та інших корпоративних замовників на інформацію у

вітчизняному інформаційному просторі.

Оскільки в сучасних бібліотечних установах упроваджуються електронні інформаційні технології, що розширюють можливості задоволення запитів користувачів, у цих загальносуспільних інформаційних центрах проводиться з урахуванням цих можливостей вивчення нових запитів читацької аудиторії та змін, що відбуваються безпосередньо в аудиторії. Ці дослідження дають певне уявлення про основні тенденції еволюції читацького контингенту відповідно до кардинальних перетворень в економічному, соціально-політичному й культурному житті України. Вони відображають той факт, що під впливом загального спаду виробництва першої половини 90-х років ХХ ст., у тому числі в найбільш високотехнологічних, як наприклад ракетобудівній, авіаційній, суднобудівній, електронній та інших галузях, втрачали суспільну затребуваність, нерідко ставали просто безробітними інженерно-технічні працівники, що в бібліотеках складали основу читачів, природничо-технічного профілю. У зв'язку з цим, за даними науковців НБУВ, протягом 1990–1995 рр., і це характерно не лише для провідної бібліотеки України, було зафіксовано різку зміну співвідношення між кількістю читачів цього профілю і гуманітарних спеціальностей: «кількість перших скоротилася з 43,5 % до 34 %, а других – зросла з 35 % до 66,5 %»³⁵.

І хоча пізніше, до кінця століття, наведені цифри, що відображають склад читацької аудиторії, значно не змінювалися, однак якісний склад читачів зазнавав постійних змін. Аналізуючи соціологічні опитування, спостерігаються зміни в середовищі інженерно-технічних працівників – читачів бібліотек. Якщо на початку 90-х років ХХ ст. це, як правило, працівники державних підприємств і установ, то наприкінці десятиріччя серед них 14,4 % підприємців, 9,6 % великих бізнесменів і власників особистих фірм, 2,1 % фермерів.

Зміни в якісному складі цієї категорії читачів обумовили необхідність відповідних коректив, пов'язаних з бібліотечним обслуговуванням. Вони мали виходити із запитів читачів, які хотіли одержати від бібліотеки інформацію, що давала б відповіді на питання, пов'язані зі специфікою розвитку різних сфер бізнесу в пострадянський період, в умовах жорсткої кризи в усіх сферах суспільного життя, на фоні якої утверджувалися ринкові методи господарювання.

Однак удосконалення бібліотечного обслуговування цієї категорії читачів наражається на цілий ряд як суб'єктивних, так і об'єктивних бар'єрів. Суб'єктивні насамперед пов'язані з повільним усвідомленням бібліотечними працівниками необхідності змін у відносинах «бібліотекар – користувач», диктованих специфікою сучасності, що потребує не стільки створення умов для поліпшення доступу до фондів, скільки вимагає вдосконалення методики надання інформаційних послуг. Такі послуги мають включати первинну обробку потрібної замовнику інформації (тематичний відбір джерел, виділення необхідного матеріалу тощо).

Об'єктивні обставини обумовлені такими факторами:

– *по-перше*, десятиріччями комплектування фондів здійснювалося відповідно до запитів минулого, радянського суспільства й змістовно не повністю відповідає запитам, обумовленим реаліями сьогодення;

– *по-друге*, кризові явища 90-х років минулого століття в нашій країні обернулися для бібліотек значним звуженням можливостей або ж повною їх втратою для комплектування новою літературою, поповнення фондів новими інформаційними ресурсами;

– *по-третє*, видавнича діяльність в Україні не забезпечувала й нині ще не забезпечує бібліотеки новою, потрібною сучасному читачеві вітчизняною літературою;

– *по-четверте*, навіть існуюче нині обмежене комплектування бібліотечних установ зарубіжними виданнями є не досить ефективним, оскільки для читаючої аудиторії в нашій країні все ще істотно значення мають мовні бар'єри. Крім того, специфіка пострадянської перебудови нашого суспільства не дає можливостей для ефективного перенесення західного досвіду на економічну, політичну, соціальну основу нашої дійсності без відповідної адаптації. У нинішньому ритмі суспільного життя час для такої адаптації дуже обмежений. Усе це в сукупності обумовлює той факт, що сьогодні попит на зарубіжну літературу в середовищі практиків у різних сферах суспільного життя досить обмежений.

Матеріали соціологічних досліджень кінця 90-х років минулого століття підтверджують лише часткове задоволення потреб користувачів наявними бібліотечними ресурсами. Так, для великої бібліотеки кількість таких читачів становила не менше 35 %. У сільських бібліотеках, де в кризовий для нашого суспільства час комплектування велось лише деякими періодичними виданнями або ж лише від випадку до випадку, зміст одержуваної інформації не повністю задовольняв 56,6 % читачів, а 36,6 % із числа тих, хто звертався до бібліотеки, узагалі одержали відмову в наданні потрібної інформації³⁶. Аналіз даних соціологічних опитувань вказує на закономірне, на жаль, явище – втрату бібліотеками читачів із числа фахівців, що опинилися без роботи³⁷.

У період глибокої суспільної кризи в економічній сфері суспільного життя України різко знизилася затребуваність з боку держави в наукових дослідженнях, що, у свою чергу, обумовило зменшення зацікавленості в новій науковій літературі. Як зазначає Т. Коваль, хоча в кількісному відношенні зовнішня міграція з науки в цей час була досить незначною, «проте від'їжджали насамперед талановиті кваліфіковані науковці», спостерігалася також внутрішня міграція – перехід фахівців із науки в інші сфери діяльності, «значно зменшився й сегмент академічного читача, зокрема співробітників академічних інститутів АН України, які довгі роки були переважаючою категорією користувачів наукових бібліотек»³⁸.

До кінця 90-х років ХХ ст., за даними В. Немошкаленка, З. Савіної, Н. Березіної та інших дослідників³⁹, прослідковується значне омолодження читацької аудиторії біб-

ліотек за рахунок студентської молоді й учнів. Факторів, що обумовлюють цю тенденцію, чимало, однак вони навряд чи говорять про повернення до часів «найбільш читаючої нації». І хоча варто зазначити, що і шкільні, і вузівські програми на сьогодні орієнтовані більшою мірою, ніж раніше, на самостійну, творчу роботу молоді в процесі засвоєння знань, однак поряд із цим до відвідування бібліотек цю категорію читачів спонукає також й інше. Так, стрімке збільшення кількості вищих і середніх навчальних закладів за рахунок приватних не було забезпечене відповідною кількістю навчальних бібліотек (витрати на такі цілі в нових навчальних закладах не належать, як правило, до найнеобхідніших). Водночас матеріальний стан більшості молодих людей, що навчаються, не дає змоги купувати підручники. Крім того, випуск вітчизняної навчальної літератури державою належною мірою не підтримується і не забезпечує необхідних потреб. Тому підручники і є найбільш затребуваними в бібліотеках молодими читачами.

Високий інтерес до літератури гуманітарного профілю, що в останнє десятиріччя тримається на рівні понад 60 % від загальних обсягів користування, обумовлюється глибинними перетвореннями в структурі сучасного українського суспільства й намаганням читаючої частини населення розібратися в цих процесах, знайти в них своє місце, у певних категорій – виявити свою активність. Варто, однак, зауважити, що високий процент читачів гуманітарного профілю ще не говорить про їх масовість у загальносуспільному вимірі.

Дослідження особливостей інформаційної сфери пострадянського сучасного суспільства говорять про наявність в українському соціумі трьох основних інформаційно зорієнтованих страт: 2–10 % – істеблішмент та його обслуга, близько 30 % – інформаційно пасивні і консервативні, понад 60 % – під впливом цілого ряду факторів збайдужілих стосовно інформаційних потреб є на сьогодні «масовизованими»⁴⁰.

З іншого боку, за матеріальним станом за час після розпаду Радянського Союзу «лише незначна частина пануючої верхівки здобула можливість вести західний спосіб життя. Відповідно, сформувалася потужна сфера її обслуговування. Відбулося катастрофічно швидке розшарування до того майже однорідного суспільства...»⁴¹. Загальним неспростованим висновком є «незаідеологізований характер свідомості українського істеблішменту...надзвичайно високий відсоток тих, хто не визначився»⁴², що віддзеркалює наявну до останнього часу політичну неструктурованість українського суспільства.

Виявлені в процесі досліджень зміни в інтересах усіх категорій читацької аудиторії, в інтересах, пов'язаних з доступом до інформації і її використанням громадянами України в більш широкому вимірі, вказують на необхідність постійного врахування цих обставин і вдосконалення діяльності бібліотечних установ. Цей процес буде ефективним і не відставатиме помітно від вимог часу за умови систематичного аналізу та-

ких запитів і ведення прогнозно-аналітичної роботи, наслідком якої буде уявлення і про зміни в структурі користувачів, і про їхні інформаційні потреби.

Основний принцип, на якому має будуватися організація прогнозних досліджень, при цьому пов'язаний із загальносуспільною ситуацією, з демократичним вибором нашого суспільства, орієнтацією його на конституційно задекларовану побудову «соціальної, правової, демократичної» держави. Суспільно формуючі й державотворчі завдання, реалізації яких має сприяти система бібліотечних установ у нашій країні, ускладнюються поглибленою протягом останніх півтора року нерівністю в доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних й інших можливостей унаслідок нерівного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій⁴³. Ця обставина є дуже важливою для окреслення прогнозних характеристик при вивченні еволюції в середовищі користувачів бібліотечних установ. Адже в умовах української дійсності згадана вище нерівність не лише існує, а й здійснює свій вплив на процес демократизації суспільства, на процес удосконалення його самоуправління, самоорганізації.

В умовах фактичної нерівності професор Стенфордського університету Л. Даймонд вважає можливим суспільний процес налагодження чесної і всеохоплюючої конкуренції між індивідуумами чи організованими групами за впливові посади в уряді; високого рівня політичної участі в регулярних і законних виборах, коли жодна з дорослих соціальних спільностей не позбавлена такої участі; такого рівня громадянських і політичних свобод, що забезпечує цілісність політичної конкуренції і політичної участі⁴⁴. Як політолог, Л. Даймонд розглядає політичний аспект демократії в сенсі організації управління. З певними специфічними особливостями, однак, таким же чином можна розглядати й процеси, що відбуваються у всіх інших сферах життя суспільства, орієнтованого на демократію.

У зв'язку з цим можна прогнозувати, що серед характерних особливостей користувачів бібліотек як на найближче, так і на більш тривале майбутнє буде відчутно виділятися конкурентоспроможність, активна життєва позиція, прагнення до вільного, незаангажованого самовиявлення в усіх видах суспільної діяльності.

Говорячи про еволюцію особливостей майбутніх користувачів бібліотечних установ, варто враховувати, що в них, як у найбільш соціально активної частини населення, значною мірою відбиватимуться на особистісних характеристиках засвідчені сучасною наукою діалектично взаємозв'язані тенденції нинішнього етапу суспільного розвитку. При цьому «одна з них полягає в зростанні єдності, цілісності людства, в утвердженні колективності як його органічної властивості. Друга – у створенні у світі нових, небачених раніше можливостей для всебічного прояву індивідуальності, для індивідуалізації особистості»⁴⁵. Ця діалектична єдність реалізується в процесі сучасної суспільної структуризації пострадянського суспільства. Дослідники описують при

цьому особливості процесів диференціації і диверсифікації в контексті розпаду й виникнення багатьох соціальних груп, організації, переоцінки механізмів регулювання, цінностей і установок. Переосмислення багатьох традиційних цілей і цінностей сприяє прискореному пошуку нових форм соціальної організації, у зв'язку з чим диференціація і диверсифікація одержують новий стимул⁴⁶.

Ураховуючи сказане вище, на мотивацію майбутніх користувачів бібліотеки здійснюватиме вплив процес формування сучасного інформаційного середовища – «національної системи інформаційних ресурсів, яка припускає поступове перетворення різноманітних інформаційних продуктів у зручний для використання вигляд, їх збереження і передачу за допомогою комп'ютерних мереж. По суті, це повинен бути розподілений банк даних і знань з різних галузей виробництва, науки, культури»⁴⁷.

Думка, висловлена І. Давидовою, про закономірність формування в нашій країні єдиного інформаційного середовища «розподілених вітчизняних БД із використанням методів пошуку інформації в телекомунікаційних мережах розвинутих країн»⁴⁸ не лише узгоджується з концепцією розгляду інформаційної основи розвитку суспільства як складної системи взаємозв'язків соціальних інформаційних баз у масштабах українського суспільства, а також у глобальному вимірі. Вона вказує також, з одного боку, на зростаючі аж до складноуявлюваних можливості інформаційного обслуговування, з іншого – на зростаючу технологічну складність такого обслуговування.

Ураховуючи нинішній загальнотехнологічний рівень розвитку суспільства, прийнятною для нього, значущою може бути лише інформація відповідного рівня, такого, на якому вона може сприяти його розвитку. Зростаюча ефективність інформаційних ресурсів сучасного суспільства в процесі його розвитку відображається в певних характерних особливостях їх практичного застосування. Найбільш значущі серед них на сьогодні виявляються:

– у зменшенні проміжку часу від усвідомлення нової проблеми до формування необхідного корпусу інформації для її вирішення (і відібраної в наявних інформаційних базах, і продукуюваної спеціально в інтересах вирішення цієї проблеми);

– у зростаючому рівні відповідності підготовлених інформаційних ресурсів змісту вирішуваних завдань, «заточці на завдання»;

– у зближенні значення нових результатів фундаментальних досліджень у сучасній науці з практикою сучасної суспільної діяльності;

– у зростаючій можливості використання ресурсів глобального інформаційного простору. Ці ресурси, з розвитком інформаційної інфраструктури, дають можливість багатоваріантних підходів до вирішення наявних проблем на базі досвіду в різних країнах світу, на базі продукуюваної, підтвердженої вже практикою інформації.

Зростаючі обсяги продукуюваної в суспільстві інформації, інформації різного призначення і якості, актуалізують проблему ефективного відбору в цих обсягах необхід-

ного ресурсу для вирішення конкретних практичних завдань. Ця проблема ускладнюється у зв'язку з доступом до відповідних технічних можливостей широкої аудиторії некваліфікованих і малокваліфікованих людей, які наповнюють інформаційний простір малозначущою, низькоякісною інформацією.

На сьогодні проблема відбору інформації вирішується двома способами: формуванням структурованих тематичних баз та розробкою нових і вдосконалюваних пошукових систем, орієнтованих на роботу з глобальними інформаційними ресурсами. Перший спосіб забезпечує задану якість інформації, її структуризацію, однак потребує певних трудовитрат для формування й підтримки самої бази. У більшості випадків у практиці сучасності доступ до інформації в ній певним чином обмежується. Другий, навіть за умови чітко сформульованого завдання пошуку, не забезпечує високої якості результату.

У цій ситуації особливого значення набувають інформаційні структури загальносуспільного призначення: наукові установи, аналітичні центри, фонди, усі види ЗМІ, у тому числі електронні, що займаються продукуванням нової, суспільно значущої інформації, а також бібліотечні установи як центри зберігання й ефективного використання необхідної суспільству для його розвитку інформації. При цьому ефективна робота всієї інформаційної інфраструктури, крім необхідності зміцнення матеріально-технічної, технологічної бази (що прямо відображає рівень суспільного усвідомлення необхідності вирішення цієї суспільно значущої проблеми) залежить сьогодні від урахування цілого ряду факторів:

- від усвідомлення основних тенденцій суспільного розвитку, процесів удосконалення соціальної структури суспільства;
- від з'ясування характеру інформаційних, інформаційно-аналітичних запитів соціальних структур сучасного суспільства, а також широкої аудиторії неорганізованих (чи слабоорганізованих) на цьому етапі розвитку суспільства користувачів сучасною інформацією, рівня орієнтування цих запитів на суспільно значущу тематику, на інформаційне забезпечення діяльності в інтересах суспільного розвитку;
- від розвитку, відповідно до еволюції суспільних запитів на інформацію, інформаційного ресурсу й інноваційних технологій для їх задоволення;
- від організаційно-кадрового забезпечення процесу сучасної інформатизації українського суспільства.

1.3. Характерні особливості розвитку інформаційних механізмів соціокультурної трансформації

На сучасному етапі суспільного розвитку місце України в новій, постіндустріальній загальноцивілізаційній ієрархії залежить від темпів і якості інноваційних перетво-

рень, здійснення яких можливе лише за умови успішного проведення інформатизації.

Якість інформаційного супроводу здійснюваних перетворень залежить, по-перше, від наявних запасів потрібної інформації, тобто від місткості інформаційних баз, на яких ґрунтується діяльність українського суспільства, по-друге, від здатності й можливості творити власну і кваліфіковано адаптувати необхідну зовнішню інформацію з глобального інформаційного простору, тобто від рівня розвитку інформаторського середовища, і, по-третє, від наявних можливостей і механізмів керування інформацією – від кожної із цих трьох основних складових, що в сукупності являють собою соціальний інформаційний ресурс суспільства. Якість цього ресурсу визначається як самостійним значенням кожної з його складових, так і факторами їх взаємовпливу, що можуть значно збільшувати або ж зменшувати опосередковану його дієвість.

За фактичної рівнозначності основних елементів інформаційного ресурсу, однак, у відповідальні періоди розвитку суспільства, коли потребується його мобілізація на вирішення важливих й особливо – малопередбачуваних на сьогодні у зростаючому темпі життя проблем, виняткового значення набувають наявні потенціальні можливості його інформаційної бази. Це зумовлюється тим, що в стислих часових рамках, які, як правило, диктують такі ситуації, в інформаторському середовищі і в наявних механізмах керування інформацією дуже важко вивільнити додаткові резерви, значно додати до наявного потенціалу. Адже можливості при цьому визначаються об'єктивними факторами: економічними, технологічними, організаційними, – які важко в стислі терміни привести у відповідність до нових викликів. Водночас інформаційні бази, крім використовуваної в повсякденній практиці інформації, у своєму складі мають, як правило, структуровані обсяги іншої суспільно значущої інформації, готові до використання. Введення в обіг потрібної частини додаткового резерву інформації може сприяти, дати поштовх вирішенню актуальних проблем. І, що характерно, вирішенню їх у руслі реалізації відпрацьованих, перевічених практикою традицій цієї людської спільності.

Саме наявні соціальні інформаційні бази визначають зміст, характерні особливості, самобутність нації, держави, як, до речі, і будь-якої іншої людської спільності в структурі суспільства. І в періоди змін загальноцивілізаційного масштабу, складних випробувань вони є основою збереження його автентичності й потенціалу для розвитку в умовах, що змінюються.

З урахуванням надзвичайно несприятливої динаміки структурних змін в економіці України в 90-ті роки минулого століття, постійного зменшення частки високотехнологічної продукції в структурі ВПК, катастрофічного старіння основних фондів, значного зовнішнього і внутрішнього боргу, практично безальтернативної необхідності забезпечення за всіх цих обставин стабільно високих темпів економічного зростання, необхідної при цьому активізації населення⁴⁹, вивчення можливостей системи соціальних інформаційних баз, що забезпечують структуру українського суспільства, опти-

мального використання їх потенціалу набуває особливого значення.

Підвищена увага до наповнення й використання потенційних можливостей соціальних інформаційних баз у нашій країні, як і в інших країнах, що в сукупності становлять сучасну міжнародну спільноту, зростає з активізацією глобальних перетворень у світі.

Зростаючі обсяги соціальної інформації сьогодні зумовлені прискореним ускладненням структури суспільства, соціальною активізацією широких верств населення, проявом у цьому процесі дедалі більшої кількості людських спільностей, сформованих для реалізації найрізноманітніших інтересів. Така інформація, обумовлена всім спектром викликів сучасності, циркулює у величезних розмірах, пронизує наше життя, працю, побут, дозвілля, впливає на них, допомагаючи раціонально організувати суспільні процеси, керувати ними. Якраз саме ця інформація за своєю природою найменшою мірою доступна математичним методам обробки й керування. Саме ця інформація є важливою складовою наповнення всієї наявної системи соціальних інформаційних баз. Вивчення характеристик цієї інформації сприяє просуванню до освоєння якісних методів керування всією інформацією, зрештою, глибокого самоусвідомлення всього соціального організму⁵⁰.

Для розуміння сутності соціальної інформаційної бази важливою є думка про співвідношення понять «знання» і «інформація». Про формування цих понять у літературі точиться дискусія вже протягом кількох десятиріч. Якщо ж говорити про сьогоднішнє, то, на думку В. Гейця, «теоретичне мислення», «ідеї» це не те, що є найважливішим у суспільстві. Хоча кожне суспільство має в собі ці феномени, вони – лише частина всього того, що вважається «знанням». Швидше повсякденне знання, а не «ідеї» має перебувати у фокусі соціологічного знання. Якраз ці інформаційні активи є «фабрикою знань». Без них не може існувати жодне суспільство⁵¹. Ця думка хоча й допомагає просуванню в уявленнях про поняття «знання» і «інформація», однак не дає значного просування в їх розрізненні. З точки зору визначення структурного наповнення соціальних інформаційних баз більш продуктивною видається думка про те, що інформацію складає та частина знання, що використовується для орієнтування, для активної діяльності, для керування, тобто з метою збереження якісної специфіки, удосконалення й розвитку системи⁵².

Однак стосовно цього визначення можна зауважити, що, розглядаючи суспільство чи будь-яку іншу людську спільність дійсно як систему, яка самовдосконалюється, розвивається з використанням своєї інформаційної бази, не можна погодитися з думкою, що інформацією може виступати лише оперативно використовувана частина знання. Оскільки оперативність є категорією відносною і, за великим рахунком, весь наявний обсяг знань і створювався, і зберігається для «дотримання якісної специфіки, удосконалення й розвитку системи». Правомірним видається віднести всі знання цієї людсь-

кої спільності до інформації в її соціальних інформаційних базах.

Такий підхід до уявлення про інформацію знаходить додаткове підтвердження в останні десятиріччя з активізацією впливу глобального інформаційного простору, насамперед через електронні ЗМІ, Інтернет, практично на всю структуру соціальних інформаційних баз. Цей вплив зумовлює необхідність їх постійної самоідентифікації, що потребує активізації всього чи значної частини з усього наявного в розпорядженні будь-якої людської спільності знання. При цьому поняття «інформація» є ширшим від поняття «знання» і містить у собі не лише знання як засіб збереження якісної специфіки, удосконалення й розвитку системи, а й опосередковані можливості впливу на цю систему.

Зважаючи на інтенсифікацію інформаційних обмінів у соціальній структурі сьогодення, вплив згаданих вище глобальних факторів, пропозиція В. Афанасьєва ввести поряд з поняттям «інформація» близьке йому поняття «інформаційні дані», що можуть зберігатися, перероблятися, передаватися, але характеру інформації вони набувають лише тоді, коли одержують зміст і форму, придатну для управління, і використовуються в управлінні (причому йдеться як про управління людиною собою, так і управління техніко-людськими й соціальними системами різних рівнів)⁵³, – така пропозиція об'єктивно спрямована на ускладнення уявлення про зміст соціальної інформаційної бази.

Виходячи з позиції В. Афанасьєва, ми маємо справу з інформацією двох сортів: тією, що використовується в управлінні (у найширшому значенні цього слова), і тією, на виробництво якої суспільство затрачувало певну енергію, не уявляючи призначення, що може «зберігатися, перероблятися й передаватися», але не може використовуватися без додаткового надання змісту і форми. Тобто йдеться про якісну й неякісну інформацію, а також інформацію, потребу в якій ще не визначено, або ж про інформацію на різних носіях, що, наприклад, характерно для нинішніх бібліотечних установ. Останнє дає підстави перевести всі інформаційні ресурси сучасних бібліотек на паперових носіях з позицій операторів електронної інформації в розряд даних, що не можна вважати коректним.

З приводу ж висловлюваних сумнівів стосовно того, чи можна невикористовувані знання виключити з інформації, то практика сьогодення показує, що ці сумніви були породжені певною ситуацією і не є виправданими. Вона відображала той період у житті суспільства, коли вже були напрацьовані значні обсяги інформації і в той самий час інформація не була достатньо структурована, інформаційні соціальні бази мали розмиті межі, не були напрацьовані ефективні інструменти керування їх інформаційним наповненням. Таким чином, суспільство користувалося найближчим у часі, доступним знанням, що далеко не завжди було оптимальним. За аналогією сьогодні можна констатувати подібний підхід у прихильників використання комп'ютерних інфор-

маційних технологій, що досить часто в роботі з інформацією користуються її електронними обсягами.

За цими застереженнями визнане багатьма дослідниками уявлення про соціальну інформацію як інформацію, що циркулює в суспільстві й використовується в керуванні суспільними процесами, у найзагальнішому вигляді характеризує зміст наповнення тієї форми, якою є соціальна інформаційна база.

Виходячи з визначення соціальної інформації як такої, що пов'язана з життям і формуванням стосунків між людьми, можемо зробити кілька висновків:

1. По-перше, у цьому випадку може йтися лише про потрібну для існування й розвитку інформацію.

2. По-друге, зазначений факт її циркуляції говорить:

а) про певну внутрішню організацію;

б) про наявність відповідного інформаційного масиву, що забезпечує зазначений процес циркуляції. Таким чином, це визначення допомагає в з'ясуванні основних характерних рис соціальних інформаційних баз: це певним чином відібрані (потрібні), відповідно організовані і використовувані (циркуляція) масиви інформації. При цьому йдеться про свідомо виготовлену й організовану інформацію (організується за принципом доцільності). Поповнення необхідної суспільству чи його соціальним підсистемам інформації здійснюється як шляхом творення нового знання, так і планомірним використанням існуючої інформації (при формуванні під нові завдання).

Абсолютно правомірно буде стверджувати, що самоідентифікація будь-якої соціальної структури здійснюється на базі свідомо згрупованої, виходячи з її суспільних функцій і завдань, інформації, що становить її власну інформаційну базу.

У сучасних умовах така база необов'язково концентрується в одному місці (хоча сучасні комп'ютерні технології дають можливість для компактного зберігання інформації в електронному вигляді). Така база, користуючись термінологією сучасних інформаційних операторів, може бути рознесена в багатьох загальносуспільних інформаційних центрах. Однак інформація про її розміщення, наповнення, використання має бути в розпорядженні відповідної людської спільності. Ця спільність обов'язково повинна мати інструменти керування масивами інформації. І лише за цих умов вона буде дієздатною.

Варто при цьому зауважити, що, хоча фактори корисності, актуальності в уявленнях про інформацію та її використання й не були предметом особливої уваги радянських дослідників, певною мірою значення інформаційних ресурсів у характеристиках суспільства, окремих його спільностей підкреслювалось у роботах багатьох з них.

Розкриваючи поняття ноосфери, академік В. І. Вернадський вважав, що інформація в ноосфері виробляється, зберігається, передається, кодується й декодується, розмножується, відтворюється, утілюється в матеріальні цінності й предмети культури⁵⁴. Це

уявлення, таким чином, було фактично першим уявленням про інформаційний ресурс із чітко вираженою інформаційною базою загальноцивілізаційного масштабу, а також з механізмами творення й керування інформацією.

До цієї ідеї дослідження дедалі частіше повертаються в наш час. Вона стає більш затребуваною в розробці найпродуктивніших інформаційних технологій супроводу глобальних впливів, прояву глобальних процесів у житті людства.

Говорячи про творення й відбір інформації для наповнення соціальних інформаційних баз, варто згадати ще одну думку дослідників 80-х років ХХ ст. про те, що хоча два потоки інформації – генетичної і соціальної – і протікають в історії людства незалежно один від одного, але вони стикаються, перетинаються і взаємодіють у процесі життя й розвитку індивіда⁵⁵.

Ця теза викликає двоїсте враження. З одного боку, можна говорити про нечіткість формулювання про незалежність «двох потоків інформації», що інколи (коли саме? – Авт.) перетинаються і взаємодіють (як саме?). З іншого – ця теза може бути поштовхом до розгляду ще одного важливого питання, що стосується формування методики відбору інформації в соціальну базу конкретної людської спільності.

Розглядається питання про ще один, «генетичний потік інформації» і його вплив на потік інформації, вироблений цією людською спільністю. Він вважає цей вплив несистематичним, випадковим. За логікою дослідника на сьогодні швидкість генетичного потоку інформації пов'язана з біохімічними, енергетичними й іншими перетвореннями, що, у свою чергу, викликають зміни в генній структурі індивіда, у психіці і диктують зміни в соціальних орієнтирах. Ці зміни проходять навіть не в столітні, а в багатотисячолітні відрізки часу. Оскільки це не сумірно з тривалістю існування будь-якої соціальної спільності, то розвиток генетичної інформації майже не впливає на розвиток інформації соціальної. Автор цієї точки зору В. Коган підозрює, що обидва потоки інформації все ж якось взаємодіють, і його підозріння можна визнати справедливими. Однак справедливими їх можна визнати лише за умови визнання впливу генетичного потоку інформації на соціальний як процес не епізодичний, а постійний. Наявність такого постійного впливу, який і проявляється дійсно на практиці в існуванні певних тенденцій при створенні нової і відборі з уже наявних пластів нагромадженої інформації для формування структури соціальних інформаційних баз суспільства, підтверджується результатами дослідження соціоніки. Ця наука розглядає особу чи не випадкову, сталу спільність людей, у тому числі етнос, як носіїв певних типів психіки – типів інформаційного метаболізму психіки, ціннісні орієнтири яких, а також взаємодія одне з одним і з навколишнім світом визначається системною структурою психіки, її інформаційним наповненням і характером обробки інформації психічними функціями відповідного типу⁵⁶. Для нас особливо важливим є фундаментальне положення цієї науки про те, що при цьому кожному типу інформаційного метаболізму психіки відповідає

своя модель⁵⁷.

Звертає на себе увагу те, що це твердження справедливе не лише для етносу. Інформаційний метаболізм, специфічні інформаційні процеси, як уже зазначалося вище, характерні для будь-якої сталої спільності людей, об'єднаних спільною метою, є основою її існування й розвитку.

З розвитком структури соціальних баз дедалі інтенсивнішими стають інформаційні обміни між ними. Цим самим у загальносуспільному значенні відбувається підвищення ефективності використання наявної інформації. Такий інформаційний обмін значно посилює інформаційну оснащеність кожного конкретного індивіда, учасника обмінів. За умови користування ними індивід досягає подвійного результату. По-перше, він економить зусилля для набуття власного досвіду. По-друге, одержує можливість використовувати досвід інших людей, який він сам ніколи не зміг би здобути... Із «зовнішнього накопичувача» індивід черпає не просто досвід, а досвід, що базується на загальній скарбниці знань, народжених протягом тривалого періоду всім людством. Причому знань узагальнених, перевірених практикою, підданих селекції та упорядкуванню, під час яких з інформаційного фонду суспільства було вилучено неістотне й збережено істотне.

Застосування в цьому випадку терміна «черпає» затуманює певною мірою суть процесу, що характеризується не механічним відбором якоїсь кількості інформації із загальносуспільного запасу, а відбором лише потрібної для функціонування й розвитку, для керування цією людською спільністю. Неадаптована до потрібної людської спільності, надлишкова інформація утруднює оперування всіма базовими для цієї спільності інформаційними резервами, знижує ефективність керування.

Таким чином, відбір із «загального накопичувача» потрібної цій людській спільності інформації є, поряд із творенням нової, важливим джерелом наповнення її інформаційної бази. У зв'язку з цим можна було б припустити, що, спроектувавши систему соціальних структур, які в сукупності становлять суспільство, на його інформаційну сферу, ми в першому наближенні одержимо систему відповідних баз з потрібною саме для цих інститутів інформацією.

Це твердження, однак, з певними застереженнями може бути правильним, якщо йтиметься про всі обсяги інформації, що є в розпорядженні найбільших людських спільностей на території України: громадян України, української нації, меншою мірою вищих владних структур і найбільших політичних об'єднань.

Спускаючись по ієрархічній вертикалі, відстежуючи горизонтальну структуризацію суспільства, ми спостерігаємо щодалі складнішу систему зв'язків, пов'язаних з використанням наявної і продукуванням нової інформації в складній системі соціальних структур. З розвитком демократизації суспільства, активізацією нових і нових організованих за інтересами людських об'єднань їхня потреба в інформації і їхні інфор-

маційні пропозиції суспільству зростають, і процес циркуляції інформації активізується.

У цьому процесі зростає суспільне осмислення інформації, тобто її ефективність. Згадувана вже реально існуюча система рознесених інформаційних баз об'єктивно створює можливості для використання однієї і тієї ж інформації різними людськими спільнотами. Їхні інтереси, однак, зумовлюють оригінальне в кожному випадку трактування змісту, різні акценти, зіставлення і т. ін. У цілому загальносуспільне значення цієї інформації збагачується, набуває багатогранності. У науці яскравим прикладом реалізації подібних підходів є, скажімо, дискусія різних наукових шкіл із приводу того чи іншого факту чи навіть визначення. Як, наприклад, і стосовно визначення змісту поняття «інформація». У політичній діяльності ми постійно стикаємось із різними трактуваннями, скажімо, результатів соціологічних анкетувань стосовно рейтингів відомих політиків тощо. Зіставлення різних думок із цього приводу дає змогу об'єктивніше оцінити ситуацію.

Завершуючи думку стосовно ролі рознесених у просторі інформаційних баз, фіксуємо тенденцію до розвитку демократичних процесів в українському суспільстві, нерозривно пов'язаних з попитом на інформацію як своєрідне паливо для соціальної активізації, відзначимо зростаюче значення спеціальних загальносуспільних інформаційних центрів і серед них – бібліотечних, архівних, музейних та інших культурно-освітніх закладів. За визначенням О. Сосніна, «це сукупність бібліотечних, у загальному розумінні, фондів доробку інтелектуальної праці людства»⁵⁸.

Підкреслюючи, що управління суспільством невіддільне від процесу виробництва і відтворення соціальної інформації, М. Баград називає основні процеси, необхідні для підтримки й розвитку інформаційних баз. Серед них:

- накопичення й збереження інформації, створеної попередніми поколіннями;
- збирання і відбір інформації, потрібної для управління, її оцінка;
- аналітико-синтетична переробка інформації (бібліографічний опис, класифікація, предметизація, анотування, реферування, переклад, кодування);
- зберігання й пошук та ін.⁵⁹

До цього переліку основних процесів, очевидно, необхідно додати також процес спеціального, цілеспрямованого творення нової інформації, особливо характерний для нинішнього етапу розвитку цивілізації. Цей етап характеризується розвитком процесів інформатизації, включенням у виробництво нової інформації дедалі більшої частини суспільства, необхідністю поповнення кожної з інформаційних баз спеціальним, потрібним для її існування, розвитку самоідентифікації, інформаційним продуктом.

Комп'ютеризація цих процесів зумовлює зростаюче значення в інформаційних базах також блоків інформації, спрямованих на ефективну роботу засобів керування ци-

ми базами, особливо – рознесеними в просторі базами.

Ефективність використання потенціалу будь-якої інформаційної бази крім активізації уже згаданих складових в її структурі (інформації, що постійно використовується й поновлюється, а також пластів інформації, створених попередніми поколіннями), залежить і від раціонального використання інших складових. Серед них важливою є також та, що причетна безпосередньо до факту зберігання інформації. При цьому слід зауважити, що безпосередньо відповідний, усвідомлений процес розміщення інформації для зберігання є однією з форм керування інфоресурсами, самостійною галуззю людського знання й, таким чином, перебуває за межами розгляду базової складової. До неї ж видається за доцільне віднести саме інформацію про систему зберігання спільністю знань, уявлень про наявні методики зберігання, удосконалення технологій уведення їх в обіг тощо.

Можна також говорити й про те, що в останнє десятиріччя в нашій країні, як і за рубежом набуває першорядної важливості ще одна базова складова, яка формується накопиченням даних про пошукові системи в Інтернеті та масивів іншої електронної інформації.

Таким чином, на базі результатів дослідження інформаційних процесів у сучасному суспільстві за сукупністю цілого ряду ознак можна окреслити характерні особливості інформаційної бази стійкої людської (соціальної) спільності.

По-перше, інформаційна база є однією з найважливіших ознак існування й розвитку кожної людської спільності як відносно самостійної, сталої складової в загально-суспільному процесі.

По-друге, інформаційна база містить у собі обсяги інформації, необхідні для її існування, самоідентифікації, розвитку в соціальному середовищі.

По-третє, інформаційна база – структура, у якій усі обсяги інформації є керованими, розміщеними у сфері впливу наявних пошукових систем цієї спільності й готові до використання в її інтересах.

По-четверте, інформаційна база своїм наповненням має інформацію, що визначається як кінцевий результат відображення, позначення змісту, одержаного із зовнішнього для цієї людської спільності світу і в результаті відображення внутрішніх процесів у цій спільності.

По-п'яте, інформаційна база створюється разом зі становленням цієї людської спільності:

а) шляхом відбору необхідної інформації з більш загальних, включаючи загально-суспільну, інформаційних баз. У наш час найбільш загальні інформаційні бази пов'язані з глобальним інформаційним простором, інформаційними ресурсами Інтернету;

б) шляхом творення нової інформації в інтересах розвитку цієї людської спільності.

Під соціальною інформаційною базою людської спільності, таким чином, розуміється весь необхідний обсяг соціально значущої інформації, керований, постійно поповнюваний, призначений для самоідентифікації, збереження й розвитку цієї людської спільності.

Розглядаючи систему основних інформаційних баз сучасної України, очевидно, найбільш загальною серед них потрібно вважати базу, пов'язану з людською спільністю, об'єднаною поняттям «український народ» – носій суверенітету і єдине джерело її влади⁶⁰, тобто загальноукраїнську національну інформаційну базу.

У структурі цієї бази найбільшими за обсягами охопленої інформації і значенням є бази «Українська суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава»⁶¹, «Громадяни України»⁶², «Українська нація»⁶³. Занурюючись у глибину соціальної структури суспільства, ми знаходимо систему баз, що відображають об'єднання за виробничими, політичними, соціально-культурними й іншими ознаками. Певними частинами свого інформаційного наповнення такі інформаційні бази в структурі загальноукраїнської можуть накладатись одна на одну, зберігаючи певну своєрідність у використанні, ставати основою для формування нових інформаційних утворень і, відповідно, створення необхідних суспільству нових соціальних об'єднань. Найбільш загальні бази містять у собі всю багатогранну, багаторівневу систему інформаційних баз, що відповідають структурі цього суспільства.

Відлік часу формування сучасної загальноукраїнської інформаційної бази розпочався історичною за значенням консолідуючою подією – ухваленням Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. Хоча відповідний підготовчий процес для фіксації цього історичного факту тривав протягом тривалого попереднього історичного періоду.

Повністю окреслено основні орієнтири оформлення цієї людської спільності як самостійної, незалежної, творця суверенної Української держави, чітко визначено мету розвитку в напрямі до розбудови правової держави й демократичного суспільства було Актом проголошення незалежності України 1991 р. та Конституцією 1996 р. Базові координати й сукупність суспільних цінностей, що закладали основи української політико-економічної системи, стали джерелом розвитку ідеології формування відповідної загальноукраїнської інформаційної бази.

Спосіб формування загальноукраїнської інформаційної бази реалізується в трьох основних напрямках діяльності. Насамперед це відбір з наявних уже запасів інформації, напрацьованих усіма попередніми поколіннями, доступних пластів загальносоюзної і загальноцивілізаційної інформації, необхідної для використання в усіх сферах суспільного життя. Причому безпосередньо цей процес донедавна далеко не завжди відбувався як осмислений, спеціально спланований, лише останнім часом почав знаходити своє відображення в базах і сховищах даних, масштабних системах баз даних, у діяльності

спеціалізованих бібліотечних та інших культурно-освітніх закладів. Процес наповнення сучасних інформаційних баз інформацією, продукованою попередніми поколіннями, складається зі збору даних про місцезнаходження потрібної інформації, а також роботи зі структуризації інформаційних масивів – з них знімаються ідеологічні нашарування, використовувані раніше, в інтересах інших соціальних утворень, тобто здійснюється підготовка до ефективного використання наявної інформації відповідно до суспільних потреб. У роботі з обсягами інформації, що належать до історико-культурної спадщини народу, матеріал осмислюється також під кутом зору використання позитивних елементів народних традицій, національного світосприймання, виявлення відповідних закономірностей для використання під час аналізу нової інформації.

Ще один напрям наповнення загальноукраїнської інформаційної бази – відбір потрібної інформації із загальноцивілізаційних ресурсів. При цьому варто зазначити, що значна частина такої інформації, сформованої у відмінних від нашої історико-культурної традиції умовах, потребує того чи іншого рівня адаптації, «прив'язки» до умов використання в нашому середовищі.

Лише в цьому випадку використання всіх обсягів інформації сприятиме розвитку Української держави як суверенної, рівноправної в міжнародних відносинах, нації самобутньої і рівної в міжнародній спільності. І навпаки, штучне привнесення ідей, методик і порад на наш національний ґрунт задля малопереконливих в історичній перспективі переваг уніфікації, зрештою внаслідок своєї неорганічності виявляється гальмуючим фактором, збіднює процес розвитку суспільного прогресу в його потенційних можливостях, багатогранності.

Створення нової інформації, що забезпечує наповнення загальноукраїнської інформаційної бази, відбувається сьогодні у зв'язку з обмеженими економічними можливостями Української держави у сфері державотворення, політичної організації суспільства, економічних змін, національно-культурного розвитку переважно лише на найважливіших напрямках розвитку нашого суспільства. Ця інформація для загальноукраїнської інформаційної бази створюється сьогодні з використанням наукових методик їх застосування до освоєння навколишньої дійсності, а також на базі суспільної практики й національно-культурних, у тому числі релігійних традицій.

За призначенням загальноукраїнська інформаційна база повинна відповідати основним напрямкам суспільного розвитку й мати у своїй структурі необхідні масиви інформації для самоідентифікації, збереження людської спільності, об'єднаної поняттям «український народ», забезпечення ефективного керування суспільством і державою, виховання нових поколінь народу, забезпечення його культурно-освітнього, духовного, а в умовах переходу до інформаційного суспільства – також й інформаційного виховання, задоволення емоційно-психологічних запитів, розважання, формування здорового способу життя тощо. Останнім часом, зі зростанням швидкості наповнення ін-

формацією баз усіх рівнів, збільшується значення також інформації про керування самими базами.

Зростаюче значення інформації про керування сучасними базами й сховищами даних обумовлюється, зокрема, також і тим, що в останні десятиріччя поряд з використанням традиційних носіїв інформації і відповідних виражальних засобів з'являється дедалі більше нових носіїв і засобів вираження при застосуванні електронної інформації, а також у мистецтві, рекламі, в інших сферах суспільної діяльності.

Базову інформацію можна також умовно поділити на оперативну й резервну. Останню ця людська спільність використовує у своєму житті не постійно, а час від часу. Значення резервної інформації, проте, полягає не лише в підсиленні інформаційного потенціалу спільноти при вирішенні якихось важливих актуальних питань. Резервні масиви інформації, успадковані від попередніх поколінь, містять у собі не лише корисний фактологічний матеріал, сприяють з'ясуванню тих чи інших тенденцій суспільного життя.

У своїй сукупності сучасна загальноукраїнська інформаційна база, спираючись на історично-культурну спадщину українського народу, виражає його духовні традиції, сутнісні й основоположні дороговкази в майбутнє. Ця безцінна спадщина є також основою самоідентифікації українського народу в глобальному інформаційному просторі, ідейною базою здійснення нашого внеску у виконання загальноцивілізаційного завдання – формування інформаційного суспільства. Її ефективно, відповідно до вимог сучасності, використання пов'язане з необхідністю вдосконалення інформаційної інфраструктури, упровадження новітніх інформаційних технологій, модернізації та реформування державних засобів масової інформації як державного інформаційного базису в інформаційній діяльності серед громадян, удосконалення електронних інформаційних комунікацій органів державної влади й місцевого самоврядування.

Для розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій в українському суспільстві, надійного доступу до необхідних інформаційних ресурсів науковим і навчальним установам, суб'єктам економічної діяльності, політичним й іншим громадським об'єднанням, усім видам користувачів з урахуванням швидкоплинного розвитку національного інформаційного простору необхідне сприяння фундаментальним та прикладним науковим дослідженням у галузі інформаційної діяльності, нових інформаційно-комунікаційних технологій, удосконалення нормативно-правового регулювання питань користування каналами мовлення, ретрансляції програм, використання частотних діапазонів, стандартів діяльності телерадіоорганізацій, розвитку супутникового й кабельного телерадіомовлення, використання широкосмугових телекомунікаційних мереж з високою пропускнуою здатністю для забезпечення інтернет-мовлення, використання всіх інших можливостей для збагачення наявної системи соціальних інформаційних комунікацій.

Варто при цьому зазначити, що недостатньо керований розвиток вітчизняних телекомунікаційних систем і мереж призводить до небажаних тенденцій, що позначаються на стратегічних інтересах держави. Серед них слід згадати про те, що комп'ютерні інформаційні системи стратегічного загальнодержавного значення базуються на телекомунікаційних засобах, на які держава має обмежений вплив і які можуть не відповідати вимогам інформаційної безпеки. Саме телекомунікаційне середовище на сьогодні представляє набір окремих телекомунікаційних систем, технологічно не контрольованих з боку держави. Це впливає на загальну надійність і життєстійкість телекомунікаційної системи, не дає можливості контролю рівня запроваджуваних тарифів за інформаційні послуги. Інформаційні послуги, ресурси й програмні продукти поширені по території України нерівномірно, не враховують у достатній мірі потреб населення й органів управління.

У середовищі експертів складності з розвитком інтернет-послуг в Україні пояснюються також недостатнім рівнем розвитку ринкових відносин у більшості секторів економіки, що не стимулює впровадження прогресивних вискоєфективних інформаційних технологій; відсутністю достатнього обсягу вільних фінансових засобів у вітчизняних підприємств і фінансових установ, а також низькою платіжною спроможністю населення; низьким рівнем використання інформаційних технологій на підприємствах, організаціях і в органах державної влади та недостатньою нормативно-правовою базою в питаннях розвитку Інтернету, інформаційних ресурсів та інтелектуальної власності. Актуальним є також питання надання статусу ЗМІ веб-ресурсам вітчизняного сегмента Інтернету.

Важливим питанням розвитку вітчизняного інформаційного простору є організація ефективного використання наявної техніко-технологічної бази для виробництва й організації використання необхідних суспільству інформаційних ресурсів. Україна вже має досвід формування комп'ютерної інфраструктури на основі GRID та інших перспективних технологій. На сьогодні актуальним є завдання створення загальнодержавного інтегрованого комунікаційного середовища.

Серед операційних систем, що використовуються в Україні, домінують продукти сімейства MS Windows. Доцільною в цій ситуації є реалізація загальнодержавної програми зменшення монопольного впливу цієї корпорації в комп'ютерному забезпеченні, поступовий перехід на програмне забезпечення з відкритими кодами.

Очевидно, слухним має стати впровадження здобутків національної науки. Так, Україна має успіхи у сфері комп'ютерної лінгвістики та створення систем інтелектуальної обробки текстів. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на факультеті кібернетики і в Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій і систем здійснено розробку й програмну реалізацію нових ефективних лінгвістичних алгоритмів, які базуються на онтологічному аналізі текстів на

природній мові із застосуванням семантичних онтологічних баз знань, створення алгоритмів семантичного контекстного аналізу текстів, розробляються системи смислової тематичної рубрикації, кластеризації, якісного моніторингу й семантичного аналізу текстових документів.

У процесі розвитку інформатизації в Україні ще дуже слабо використовується потенціал бібліотечних установ. Водночас ці традиційні для значної частини населення інформаційні центри вбудовані в мережу, що донедавна охоплювала все населення країни, у їх розпорядженні ще й сьогодні є певні матеріальні ресурси, у тому числі й інформаційні. У бібліотечних установах, у переважній більшості, зайняті професійні інформаційні працівники з навиками обслуговування різних категорій населення. При певному оновленні матеріально-технічної бази, перепідготовці фахівців цієї категорії суспільство має всі шанси оновити, підняти дієвість бібліотечних інформаційних комунікацій. Реалізація цього напрямку діяльності дає змогу відповідно до вітчизняної програми інформатизації забезпечувати доступ до сучасних інформаційних ресурсів, до вітчизняної системи соціальних інформаційних баз дедалі більш широкому колу користувачів.

Сьогодні зі зростанням запитів на інформацію в період переходу до постіндустріального, інформаційного суспільства, із залученням до неї ширшого кола людей зростає потреба в удосконаленні загальносуспільних інформаційних центрів, бібліотечних установ, у залученні до роботи в них кваліфікованих інформаційних працівників. Такі установи мають стати посередниками між виробниками й користувачами інформацією, між наявним у суспільстві інформаційним ресурсом і соціальною структурою, що на ньому базується. При цьому бібліотечні установи відповідатимуть вимогам сьогодення, успішно виконуватимуть роль основних елементів інфраструктури з керування інформаційними ресурсами суспільства за таких умов:

- 1) коли їхня техніко-технологічна база забезпечуватиме можливість керування електронними потоками інформації;
- 2) коли вони зможуть ефективно працювати в глобальному інформаційному просторі, відбираючи необхідну нашому суспільству інформацію;
- 3) коли стануть центрами надійного збереження нової електронної і переведеної з інших носіїв у форму електронної інформації, структурованої і надійно керованої;
- 4) коли переведена в електронну форму інформація з фондів бібліотек упроваджуватиметься в активний обіг, створюючи єдині масиви з новою, утверджуючи напрацьовані поколіннями традиції інфотворення;
- 5) коли за рахунок планомірного комплектування фондів новою інформацією буде відновлено й зміцнено внутрішні міжгалузеві зв'язки, що сприятимуть удосконаленню всієї системи інформаційних баз суспільства;
- 6) коли бібліотечні установи, зі свого боку, активізують роботу з дистанційного об-

слуговування користувачів, відпрацьовуватимуть технології, що забезпечать підвищення ефективності використання інформації, у тому числі й шляхом адаптації до потреб замовника, з урахуванням специфіки його сприймання, за аналогією до процесів спілкування;

7) коли бібліотечні установи розпочнуть процес входження як повноправні суб'єкти на інформаційні ринки, що може мати для них не лише фінансове значення. Адже ринок – хороший індикатор будь-якої діяльності;

8) коли бібліотечні установи як загальносуспільні інформаційні центри стануть також центрами передового досвіду, наукової думки, просвіти й освіти для категорій громадян, що долучаються до сучасних інформаційних технологій і вводять їх у свій спосіб життя.

Хоча бібліотечні установи в Україні, як і в усіх постсоціалістичних країнах, починаючи з найбільших, сьогодні далеко не відповідають сучасним суспільним вимогам до них як до інформаційних, науково-інформаційних центрів, останні десятиріччя все ж дали поштовх до їх істотного оновлення.

У зв'язку з цим правомірною видається класифікація певної частини бібліотечних установ як гібридних.

Як справедливо зазначає академік О. Онищенко, сучасна бібліотека не повинна зациклюватися на одному виді інформації – друкованій, книжковій. Оскільки перетворюється в музей. Сьогодні всі бібліотеки мають справу з різними ресурсами – рукописними, друкованими на папері, на електронних носіях. У найближчій перспективі бібліотеки бачаться як досвідчений «посередник» між майже безмежним потоком інформації і користувачем. Особлива роль відводиться нині інформації про інформацію, і роль бібліотекаря в інформаційній революції невпинно зростає⁶⁴.

Таким чином, ідеться не лише про створення електронних версій матеріалів існуючих фондів у бібліотеці, а й про комплектування новою електронною інформацією, про набуття нею інших властивостей, притаманних сучасному інформаційному центру. Бібліотеки входять у більш активну фазу співпраці із замовниками, поступово набувають досвіду в застосуванні нових технологій, оволодінні можливостями сучасного технологічного забезпечення. Вони освоюють методики дистанційного надання інформаційних послуг користувачам, розпочинають творення власного інформаційно-аналітичного продукту, синтезованого на базі використання наявних інформаційних масивів, набувають функціонувальних ознак банків інформації системи рознесених, позабібліотечних інформаційних баз для всієї системи суспільних інститутів.

Суспільна затребуваність визначає напрям зміни акцентів у системі прояву соціальних функцій бібліотек. Реалізація головної, інформаційної функції із застосуванням електронних технологій надає бібліотечним установам статусу рівноправного партнера інших суспільних інститутів у перебудові всього життя на нових, інформаційних

засадах, зберігаючи і вдосконалюючи при цьому можливості традиційного обслуговування, роботи з книгою.

Електронні технології дають можливості для практичного безмежного розширення соціальних зв'язків користувачів із сучасними джерелами інформації. Бібліотеки набувають можливостей і поступово входять у процес реалізації інформаційного супроводу таких зв'язків. Бібліотеки нині усвідомили себе навігаторами в необмеженому масиві інформації (навіть при відсутності інколи необхідної матеріально-технічної бази), і це вигідно вирізняє їх серед інших комунікативних структур. У бібліотечній свідомості ідея доступу до інформації починає переважати над ідеєю володіння нею, зауважує стосовно цього процесу Т. Кузнецова⁶⁵. Вона ж додає важливе уточнення про те, що інформаційна функція сучасної бібліотеки набуває також і «ресурсоорієнтованого й ресурсоорієнтовуючого характеру».

Практика реалізації інформаційної функції бібліотек у процесі дедалі тіснішого співробітництва з управлінськими, політичними, економічними структурами, науковими центрами сьогодні дає підстави для висновку про поступову трансформацію цієї функції в інформаційно-аналітичну. Ідеться не лише про згадуваний вище ресурсоорієнтований і ресурсоорієнтовуючий характер діяльності. Хоча й він дедалі більшою мірою припускає аналітичні підходи, пов'язані з наданням послуг користувачам. Практика показує, що в середовищі користувачів сучасних бібліотек зростає також попит на власне аналітичну, інформаційноаналітичну продукцію бібліотек.

Запити на таку продукцію в НБУВ задовольняються спеціальними структурами: Службою інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, підрозділами Фонду Президентів України та ін. На сьогодні можна визначити кілька напрямів, за якими затребуваність у такій продукції бібліотек найпомітніша:

- інформаційно-аналітичні, аналітичні розробки у вузькотематичних напрямках або ж з проблематики, не розроблюваної вітчизняними дослідниками;
- узагальнення інформації електронних ЗМІ й розробок аналітичних центрів з актуальних питань суспільного життя;
- розробка методики й основних закономірностей розвитку інформаційної діяльності бібліотек в умовах переходу до інформаційного суспільства;
- підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів в інтересах дослідницьких проєктів, науково-технічних програм, реалізації грантових тем тощо.

На базі впровадження електронних технологій набуває усталеності й певна жанрова різноманітність електронних продуктів. Серед них на сьогодні можна назвати оперативні інформаційні повідомлення, стрічку новин – підбірку лаконічної інформації за певний відрізок часу або ж за визначеною темою, інформаційний огляд, аналітичні огляди (огляд аналітичної інформації на повну тему або ж огляд масивів інтернет-інформації з використанням аналітичних методик, з авторськими висновками, пропо-

зиціями, рекомендаціями для замовника), аналітичні доповіді тощо.

Нові можливості електронні технології розкривають для реалізації освітньої, кумулятивної і інших функцій бібліотек⁶⁶.

Концентрованою формою утвердження електронних технологій у бібліотечній сфері стали електронні бібліотеки, що є, як правило, структурною складовою великих бібліотечних установ. Це структури, що дають можливість керувати ресурсами за допомогою комп'ютера, а працівникам – бути посередниками в електронній взаємодії; це набір електронних ресурсів і супутніх технічних можливостей для створення, пошуку і використання інформації; це база даних, яка вміщує цифрові інформаційні об'єкти в різних формах і надає безпосередній доступ користувачам; це складові системи інформації, які допомагають задовольняти інформаційні потреби користувачів, надавати інформаційні послуги, організовувати інформацію у зручній для користувача формі, керувати місцезнаходженням інформації тощо.

Заслуговує на увагу проблема розвитку теоретичних уявлень і практичних напрацювань з метою подальшого вдосконалення універсальних принципів використання всіх видів інформації: текстових, образотворчих, звукових, кіно, відео та ін. У зв'язку з цим набуває актуальності перевірка з точки зору доцільності активного впровадження можливостей віртуальних бібліотек і бібліотек – інформаційних шлюзів⁶⁷.

Активізація електронних бібліотек, як і взагалі всіх бібліотечних установ у роботі з користувачами, є вимогою сьогодення. У зв'язку з цим абсолютно правомірним є поставлене питання Р. Мотульським про необхідність бібліотекам проводити активну політику щодо розширення спектра своїх послуг як у сфері інформації, так і у сфері дозвілля з наданням користувачам доступу до сучасних видів документів і при цьому, активно розширюючи сферу своїх послуг, укорінюватись в інформаційний бізнес, залучаючи, таким чином, для свого розвитку фінансові ресурси з комерційної сфери, кошти підприємств і організацій та особисті кошти громадян⁶⁸.

Уже практика сьогодення показує, що цей шлях є поза всяким сумнівом продуктивним, незважаючи на дуже серйозні правові, організаційні, матеріальні проблеми для такої діяльності.

1.4. Соціальні інформаційні комунікації українського суспільства

Нинішній етап розвитку соціокультурного процесу – якісно новий етап у його становленні, пов'язаний, про що вже йшлося вище, з розвитком електронних інформаційних технологій, створенням можливостей для членів суспільства до широкого доступу, використання наявних інформаційних ресурсів, продукування нової суспільно значущої інформації, нового знання. Зростання якісного рівня розвитку суспільства при цьому обумовлюється істотним підвищенням його творчого потенціалу. Ця ситуація обумовлює необхідність подальшого осмислення комунікативних процесів у суспільстві.

тві, їх ефективності, пов'язаної з уточненням уявлень про якість інформаційного наповнення соціальних інформаційних комунікацій. Сьогодні процес їх розвитку відбувається з вирішенням двох основних завдань: підвищення якості й інтенсивності циркуляції інформації у вже діючих каналах, а також, у зв'язку з постійним ускладненням структури суспільства, множення наявних каналів при підведенні їх до користувачів для обслуговування нових створюваних соціальних структур.

Осмислення процесу розвитку соціальних комунікацій, їх ролі й значення в розвитку сучасного суспільства як тема для самостійного наукового пошуку набуло актуальності лише тоді, коли в суспільстві актуалізувалася необхідність:

- зростаючих потреб у продукуванні нової інформації, що відображає нові реалії навколишнього світу і внутрішньосуспільних змін для ефективного використання в процесі реагування на ці зміни;

- інформаційного взаємообміну між соціальними структурами на значних відстанях і в загальноцивілізаційному масштабі, що, власне, і стало основою формування глобального інформаційного простору;

- важливості достовірної передачі інформації без істотних втрат, наявності рівня технологічних шумів, що спотворюють інформацію;

- задоволення суспільних потреб у постійному розширенні доступу до суспільно значущих обсягів наявної інформації, пов'язаному з ускладненням соціальної структури суспільства.

Прискорене й дедалі менш контрольоване централізованими суспільними інститутами виробництво інформації, наростання кризи керування інформаційними ресурсами і її певне розв'язання на шляхах комп'ютеризації інформаційних процесів привернуло особливу увагу саме до проблеми організації ефективної циркуляції інформації, розвитку комунікативної сфери життя суспільства.

Іншим важливим фактором збільшення значення соціальних комунікацій у суспільній практиці стала зростаюча однотипність, а далі й спільність завдань, що постають перед різними людьми, часто на значних відстанях між ними. Це обумовлює раціональність, і дедалі частіше – доцільність інформаційних обмінів для вирішення актуальних суспільних проблем. Обмінів на тривалих відстанях або в масштабі цивілізації (яскравими прикладами цьому слугує досвід боротьби з інфекційними хворобами сучасності, засухами, певними подіями катастрофічного масштабу тощо, на які змушене реагувати людство). Про це говорить також і практика глобального поширення інформаційних впливів певних соціальних структур для утвердження своїх інтересів у загальноцивілізаційному масштабі.

На базі досвіду колективної ліквідації проблем, що постають перед міжнародним співтовариством, розвиваються глобальні інформаційні мережі, системи соціальних комунікацій, за допомогою яких відповідні наднаціональні інститути намагаються ре-

агувати на суспільно значущі події, починаючи від погодних катаклізмів до питань колективної безпеки, глобальних аспектів економічного й соціального розвитку. Розвиток системи загальноцивілізаційних соціальних комунікацій при цьому набуває зростаючого значення.

Ускладнення структури суспільства обумовлює стрімкий розвиток різноманітних за матеріальним вираженням і змістовним наповненням соціальних комунікацій, що в сукупності являють собою дедалі складнішу, багаторівневу систему. Ця система забезпечує соціальну єдність суспільства й можливості його подальшого розвитку. Наочно цей процес спостерігається протягом кількох останніх десятиріч. Водночас особливо динамічно розвиваються демократичні процеси, активно розвиваються політичні структури більшості країн світу, в умовах еволюції, під впливом науково-технічного прогресу, ринкової економіки відбувається вдосконалення структуризації у сфері трудової діяльності, науки, культури, дозвілля тощо.

Характерне для нашого часу технологічне ускладнення всіх аспектів людської діяльності обумовлює необхідність постійного вдосконалення кваліфікації дедалі більш значної частини працездатного населення, удосконалення системи навчання і професійної перепідготовки. У зв'язку з цим у структурі соціальних комунікацій відбувається вдосконалення тієї її частини, що забезпечує навчальний процес, доступ до знань для дедалі більшої кількості користувачів.

Зростаюче значення соціальних комунікацій у житті сучасного суспільства набуло вже того рівня, коли подальша еволюція даного інструменту соціальної організації більше не може відбуватися стихійно, потребує серйозної суспільної уваги, наукових підходів до вивчення змісту цього явища, його особливостей, аналізу наявного досвіду і вироблення необхідних прогностичних орієнтирів. Природно, що з актуалізацією цієї суспільної проблеми дослідники останнім часом дедалі більше уваги приділяють вивченню її різних аспектів як самостійному предмету вивчення.

У вітчизняній науці уявлення про соціальні комунікації почали особливо активно розвиватися в другій половині ХХ ст. із розвитком соціокультурного процесу на якісно новій інформаційній основі, на основі зростаючих потреб в інформаційних обмінах в усіх сферах суспільного життя на базі активного впровадження здобутків науково-технічного прогресу. Водночас активно відбувається розрізнення суспільних вимог, пов'язаних зі змістом того, що передається в цьому процесі, і уявленнями про організацію функціонування передавального механізму як такого.

90-ті роки минулого століття стали періодом якісних соціокультурних трансформацій, реорганізації і вдосконалення інформаційної інфраструктури нової Української держави. І тому відповідно до зростаючих суспільних запитів в теоретичному плані поглиблюються уявлення про ділові комунікації. При цьому дедалі більшою мірою відбувається усвідомлення того, що від ефективності відповідних соціальних комуніка-

цій можливість реалізації цілей взаємодії зростає, якщо правильно організувати її проведення й досягти при цьому атмосфери взаєморозуміння, довіри й співробітництва. У процесі демократизації суспільного життя, розвитку технічної бази засобів масової інформації зростає їх значення в суспільстві і, відповідно, поглиблюється осмислення їх значення як інструменту соціокультурної взаємодії в масштабах суспільства, як одного з фундаментальних чинників її розвитку «через циркуляцію в соціумі знань, цінностей, норм, соціальних сенсів, вирішених у знаковій формі. Ними символічно охоплюється складна структура соціального простору, доступного для сприймання масовою, нормативною, індивідуальною свідомістю»⁶⁹.

Розвиток соціальних інформаційних комунікацій у другій половині ХХ ст. у різних сферах інформаційної діяльності обумовлює формування специфічних вимог до їх наповнення. Ці вимоги виявляються в специфіці підготовки відповідних інформаційних ресурсів (наприклад, спеціальні й для широкого використання). У формуванні згідно з поставленою метою каналів передавання інформації (наприклад, друковані видання книжково-журнальної форми, поширення інформації за допомогою технічних можливостей ЗМІ тощо), в організації механізмів зворотного зв'язку, оцінки ефективності соціальних комунікацій (наприклад, контакти безпосередньо із замовником, матеріали соціологічних досліджень, аналіз поведінки, діяльності користувачів у сфері, що стосується відповідного інформаційного забезпечення тощо).

Така спеціалізація набуває дедалі більш усталеного характеру, диференціюючись, у свою чергу, на базі основних, із числа тих, що вже набули певних специфічних самостійних рис, напрямках. На сьогодні набули відносної самостійності соціальні комунікації управлінської сфери, наукові комунікації, політичні, що певною мірою, але не повністю накладаються на систему засобів масової комунікації, а також широкий спектр комунікацій у бізнес-середовищі.

Для прикладу можна розглянути специфіку політичних комунікацій. Згідно з нинішніми уявленнями вона проявляється як «процес передачі політичної інформації, за посередництвом якого інформація циркулює між різними елементами політичної системи, а також між політичною і соціальною системою» (Р.-Т. Шварценберг). Це – передача змісту, значущого для функціонування політичної системи. Політична комунікація реалізується через засоби масової інформації, пропагандистську діяльність суспільно-політичних організацій, безпосередні політичні контакти (масові політичні акції: мітинги, демонстрації, референдуми, виборчі кампанії тощо)⁷⁰.

У другій половині 90-х років минулого століття, коли в Україні розпочався період певного економічного поживлення, що дало поштовх до активізації всіх напрямів суспільного розвитку, відбулося значне поширення суспільних запитів на необхідні для цього інформаційні ресурси. Особливо це стало характерним для управлінських, а також економічних, вітчизняних і зарубіжних структур. У зв'язку з цим інформаційна

сфера одержала певне фінансування, що стало матеріальною базою для її оновлення, впровадження сучасних електронних інформаційних технологій, технологій, що справили значний вплив на розвиток системи соціальних комунікацій.

У сукупності своїй напрацювання сучасних дослідників сьогодні вже дають можливість окреслити характерні особливості сучасних соціальних комунікацій, що дають змогу відмежувати їх від інших процесів взаємодії між суб'єктами, опосередкованих певним об'єктом⁷¹. Для уявлення про соціальні інформаційні комунікації саме зміст цього об'єкта має принципове значення. А. Соколов, справедливо загострюючи увагу на об'єкті, що передається в результаті комунікативних дій, однак, продовжує свою думку, впадаючи в необгрунтований ідеалізм. Зокрема, він говорить про те, що цей об'єкт може мати матеріальну форму (книга, мова, лист, милостиня, подарунок і т. ін.) або ж не мати її. Наприклад, комунікант може неусвідомлено впливати на реципієнта, викликаючи в нього довіру, симпатію, антипатію, любов. Виражена форма комунікації – спілкування людини сама із собою (внутрішня мова, роздуми, спогади тощо)⁷².

Із твердження А. Соколова можна зробити висновок про можливість поширення якогось абстрактного «довір'я, симпатії, антипатії, любові» як фактора універсального впливу на всіх учасників спілкування, тоді як насправді такі почуття виникають на базі оцінки змісту одержаної реципієнтом інформації і ця оцінка завжди індивідуальна. Вона може повністю або ж частково збігатися з оцінками інших людей або ж і зовсім відрізнитися від них.

Стосовно ж спілкування людини «самої із собою», то, враховуючи твердження автора про те, що «як учасники комунікації виступають два суб'єкти» (підкреслено А. Соколовим)⁷³, необхідне для цього роздвоєння особи може бути предметом вивчення в психіатрії і не може сприяти з'ясуванню особливостей комунікації.

Принципово важливе питання про матеріальність об'єкта комунікацій значною мірою прояснює Г. М. Швецова-Водка, зауважуючи, що головними елементами інформаційно-комунікаційної системи є «джерело інформації, яке виробляє «сиру» інформацію або повідомлення, що має бути переданим», «передавач, який кодує чи модулює цю інформацію», «канал, по якому закодована інформація або «сигнал» передається в пункт одержання інформації, і одержувач, який декодує або перемодулює одержуваний сигнал». До головних елементів системи дослідник вводить і «призначення, або кінцеву мету інформації»⁷⁴, що стосується насправді не структурних параметрів системи, а змістовного, цільовизначального виміру цього процесу.

Однак у цьому випадку важливим є те, що Г. М. Швецова-Водка в уявленнях про канал солідарна з поглядами дослідників, які розуміють під каналами в системі соціальних комунікацій «будь-який пристрій для передачі інформації; сукупність пристроїв, об'єднаних лінією зв'язку (провідною радіо, радіорелейною та ін.) для передачі інформації»⁷⁵.

Свої аргументи на предмет «матеріалізації» предметів, що несуть інформацію, наводять дослідники Н. та Е. Мариничеви. Вони зазначають, що на найпростіших рівнях людської діяльності комунікативним предметом, тобто предметом, що несе інформацію, може бути як саме предметно-знаряддева діяльність, так і її продукт. Розвиток форми комунікації здійснюється за допомогою цілої системи комунікативних предметів, вироблюваних суспільством. Однак мовне спілкування і, відповідно, природна мова є основною формою діяльності в процесі комунікації ⁷⁶.

Про матеріальність інформаційних обмінів у процесі соціальних комунікацій говорять дослідники В. Афанасьєв і А. Урсул, підкреслюючи, що об'єктом соціально-інформаційних процесів є будь-який фрагмент дійсності, що перебуває у взаємодії із суб'єктом і є для нього джерелом інформації. У цьому плані як об'єкти інформації виступають предмети і явища, відносини й процеси, властиві соціальній формі руху матерії, а також іншим формам, оскільки вони втягнуті в орбіту соціального життя, пізнаються, перетворюються і використовуються людиною, суспільством ⁷⁷. Дослідники акцентують увагу на тому, що звичайно, розрізняють п'ять груп технічних засобів: засоби для одержання і відтворення інформації; засоби фіксації інформації; засоби дублювання інформації; засоби передачі інформації; засоби переробки інформації ⁷⁸.

Теоретичне визнання об'єкта комунікацій як матеріального предмета досліджень як засобу зв'язку будь-яких об'єктів матеріального світу, як процес спрямованого зв'язку між людьми, в основі якого лежать виробничі відносини ⁷⁹, має істотне науково-практичне значення. Оскільки є чітко окресленою основою для сучасних науково-методичних розробок у сфері вдосконалення інформаційних обмінів у суспільстві, ефективності використання наявних інформаційних ресурсів.

Варіант ідеального об'єкта комунікацій, окреслений з позицій суб'єктивного ідеалізму, де ідеальне ототожнюється з колом переживань окремої людини, не знаходить на сьогодні механізмів стійкої, повторюваної реалізації в соціальній практиці. І при цьому будь-яка комунікація – спілкування, але не будь-яке спілкування – комунікація, тобто можливе існування ряду ситуацій, коли спілкування індивідів протікає без комунікативних зв'язків. Тоді процес являє собою просто психічну діяльність, спрямовану на саму себе ⁸⁰.

У цілому ж, узагальнюючи сучасні уявлення про інформаційні комунікації, слід зауважити:

– вони первинною своєю основою мають інформаційний ресурс, що забезпечує функціонування виробничих відносин, і залежать як від їх рівня розвитку, так і від розвитку відповідних продуктивних сил;

– метою їх функціонування є об'єднання необхідних для існування суспільства видів діяльності, координація в цілеспрямованій у його інтересах діяльності наявних со-

ціальних інститутів, окремих членів суспільства, забезпечення необхідного внутрішньосупільного обміну результатами матеріального й духовного виробництва;

- вони сприяють формуванню інформаційної бази – як основи всіх видів суспільної діяльності;

- схема функціонування соціальних інформаційних комунікацій включає в себе два суб'єкти або ж будь-яку зацікавлену множину суб'єктів, кожен з яких може, у свою чергу, включати в себе окрему людину, групу людей аж до суспільства в цілому, а також інформацію у вигляді об'єкта, що надається й приймається під час спілкування. У соціальних інформаційних комунікаціях об'єктом є соціальна інформація – та інформація, що функціонує в суспільстві;

- засобами передавання соціальної інформації в комунікаціях можуть бути будь-які з відомих на сьогодні матеріальних носіїв інформації – до носіїв електронної інформації включно, а також технічні й інші пристрої, що забезпечують доставку інформації на тих чи інших носіях;

- формами передавання інформації є всі вироблені практикою соціального інформування жанри електронної інформації, друкованого слова, мови, науки, усіх видів мистецтва тощо.

Під соціальними інформаційними комунікаціями, таким чином, розуміються техніко-технологічні засоби забезпечення соціокультурного процесу суспільно значущою інформацією для забезпечення інформаційних обмінів в інтересах існування й розвитку суспільства.

Варто зауважити також, що протягом останніх двох-трьох десятиріч в українському суспільстві різко зростають обсяги наявних інформаційних ресурсів. Як правило, вони структуризуються в тематичних базах, що пов'язані соціальними інформаційними комунікаціями, хоча й не входять до їх складу. За допомогою Інтернету на соціальні інформаційні комунікації в українському суспільстві дедалі більшою мірою здійснює вплив глобальний інформаційний простір. У зв'язку з цим можна прогнозувати, що в найближчі роки вітчизняна структура соціальних інформаційних комунікацій відповідно до глобальних закономірностей зазнаватиме дедалі серйозніших впливів і відповідно до структурної побудови суспільства – значних змін. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність удосконалення державної техніко-технологічної присутності у сфері організації безпеки національних інформаційних ресурсів, національного інформаційного простору, що окреслюється на сьогодні межами вітчизняних можливостей впливу на інформаційну сферу життя суспільства.

Під час розгляду процесів інформаційного забезпечення сучасних потреб національного соціокультурного розвитку в умовах посилення глобальних впливів набувають особливого значення такі фактори:

- верховенство інститутів українського суспільства над процесом національного

виробництва і використання інформаційних ресурсів;

– забезпечення незалежності, умов для рівноправного міжнародного співробітництва в інформаційній сфері;

– забезпечення перспектив:

а) розвитку вітчизняного інформаційного виробництва, широкого використання глобальних інформаційних масивів для задоволення потреб вітчизняних користувачів;

б) прискорене підвищення техніко-технологічного забезпечення зростання ефективності використання інформаційних ресурсів, забезпечення зростання творчого потенціалу українського суспільства і у виробництві, і у використанні інформаційних ресурсів – удосконаленні механізмів інформатизації суспільства.

Сучасний національний інформаційний простір як сфера інформаційних обмінів в інтересах національного соціокультурного розвитку включає в себе розгалужену систему структур, що забезпечують виробництво нової інформації, зберігання наявної на різних видах носіїв, а також організацію її використання за допомогою мережі соціальних комунікацій усередині суспільства й на міжнародній арені. Цей комплекс інформаційних структур становить національний інформаційний ресурс – інформаційний потенціал суспільства. Від рівня цього потенціалу в нинішньому світі значною мірою залежить збереження розвитку національної інформаційної бази – інформаційної основи розвитку нашого суспільства, внеску українського народу в загальноцивілізаційний розвиток.

Сучасна тенденція соціокультурної еволюції українського суспільства залежить від цілого ряду внутрішніх і зовнішніх факторів, пов'язаних, у свою чергу, з усіма іншими характерними особливостями його життя. Серед внутрішньосупільних факторів на розвиток цього процесу насамперед впливає якість формування й ступінь усвідомлення всією системою соціальних складових суспільства основних засад і цілей його розвитку, об'єднання навколо них основного загальносупільного інтересу, розвиток демократизації, ефективного державного управління, техніко-технологічний, освітній розвиток, організація супільних стимулів для ефективного, творчого використання наявних і створення нових супільних ресурсів, включення вітчизняного інформаційного виробництва в статусі рівноправного в систему міжнародного виробництва й використання інформації.

До зовнішніх факторів впливу на розвиток соціокультурних процесів і пов'язану з ними трансформацію вітчизняного інформаційного середовища належить зростаючий тиск глобального інформаційного простору, а також вся глобалізована на сьогодні предметно-комунікативна сфера впливів на громадян нашого суспільства, що в процесі розвитку ринкових відносин стає дедалі відчутнішою, сприяє формуванню відповідних стереотипів і уявлень, впливаючи, таким чином, на супільну свідомість.

Усі зазначені вище процеси вимагають загострення супільної уваги на забезпе-

ченні розвитку й ефективного функціонування соціальних інформаційних комунікацій. Оскільки зазначена ефективність і в перспективі буде пов'язана безпосередньо із змістовною якістю наповнення цих комунікацій, національний пріоритет у цьому питанні має бути пов'язаний з організацією приросту наукового знання як важливої умови інноваційного розвитку суспільства. Вітчизняні соціальні комунікації мають стати дієвим інструментом для здійснення науково-інформаційного супроводу реалізації державних програм національного розвитку, інтеграції в структуру міжнародної наукової діяльності, забезпечення українського внеску в цю діяльність, відродження на цих засадах позицій вітчизняної науки на міжнародній арені і в Україні, розвитку науково-прикладних досліджень, пов'язаних з інтересами вітчизняних економічних структур, налагодження співробітництва, виходячи з національних інтересів, із зарубіжними суб'єктами економічної діяльності на внутрішніх і зарубіжних ринках особливо при реалізації спільних проектів, створенні спільних підприємств з вітчизняними економічними структурами. Важливо підкреслити, що перспектива вдосконалення наукової підтримки в реалізації масштабних планів загальнонаціонального значення вітчизняною наукою в тривалій перспективі можлива лише за умови відновлення й розвитку фундаментальних наукових досліджень у контексті актуальних проблем сучасності.

У процесі вдосконалення українського державотворення протягом двох останніх десятиріч набули якісно нового змісту вимоги до системи соціальних інформаційних комунікацій, пов'язані з необхідністю вдосконалення процесу продукування ресурсів для обслуговування інформаційної вертикалі органів державної влади й місцевого самоврядування. Налагоджується розвиток механізмів своєчасного, якісного інформування значною частиною владних структур усіх рівнів громадян про зміст своєї діяльності, організація системи зворотного зв'язку з оцінками цієї діяльності, залучення до співпраці в інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності вітчизняних інформаційно-аналітичних центрів, сприяння розвитку творчої ініціативи громадян у сфері вдосконалення суспільного поступу шляхом реалізації проектів типу «електронний уряд» тощо, розробка концепції функціонування державних ЗМІ в сучасних умовах як основи розвитку українського сегмента глобального інформаційного простору, удосконалення правової основи функціонування всіх видів ЗМІ та книговидавництва, інших джерел суспільного інформування, забезпечення принципу рівноправності при діяльності цих джерел відповідно до чинного законодавства, державна підтримка (політична, фінансова, правова) діяльності національних ЗМІ за рубежом, удосконалення правової бази стосовно інформаційної діяльності національних політичних й інших громадських організацій, а також зарубіжних інформаційних структур в Україні.

Сьогодні в Україні вдосконалюється організація продукування суспільно значущої інформації на всіх рівнях соціальної структури. Важливою умовою розвитку інформаційної діяльності є вдосконалення державної політики у сфері засобів масової

інформації, спрямованої на осучаснення нормативно-правової бази з питань діяльності засобів масової інформації, пріоритетність підтримки вітчизняного виробника інформаційного продукту в цілому і впровадження системи заходів, спрямованих на підтримку розвитку україномовних засобів масової інформації, створення сприятливих умов для залучення інвестицій, кредитів на придбання передових технологій та обладнання для інформаційного виробництва в підприємствах, установах, організаціях інформаційної сфери, посилення ролі українських ЗМІ в утвердженні позитивного іміджу України в глобальному інформаційному просторі, для розвитку телерадіоінформаційної структури тощо.

Джерелами поповнення ресурсу соціальних інформаційних комунікацій дедалі більшою мірою стають навчальні заклади. Вони розвивають дистанційні методи навчання й консультування студентів, представників різних груп удосконалення кваліфікації, інших категорій громадян, що бажають підвищувати свій культурно-освітній рівень. Поступово усвідомлюючи необхідність ведення постійної, а не від виборів до виборів, політичної діяльності, удосконалюють свою інформаційну, пропагандистську роботу, використовуючи електронні інформаційні технології, наповнюючи суспільно значущою інформацією систему комунікацій політичні й інші громадські об'єднання.

З розвитком соціальної структури суспільства, посиленням соціокультурних запитів дедалі ширших верств населення у зв'язку із зростаючими можливостями інформаційного забезпечення активізується робота з уведення в суспільний обіг матеріалів національних інформаційних фондів. Бібліотечні, архівні, музейні й інші центри зберігання інформації вдосконалюють роботу, пов'язану з уведенням в обіг більш широких пластів своїх інформаційних фондів у середовищі потенційних користувачів, започатковують різноманітні форми реферативної продукції, інформаційно-аналітичну продукцію в режимі «інформація на базі інформації», аналітичні дослідження на актуальну суспільно значущу тематику, що базуються на ефективному використанні широких інформаційних масивів наявних фондів. Таким чином, у системі сучасних внутрішньо-суспільних обмінів збільшується питома вага якісної, суспільно значущої інформації.

Останнім часом привертає увагу ще одна нова і водночас така, що набуває значної суспільної ваги, проблема. У зв'язку з розвитком комп'ютеризації, масовим впровадженням щільникового зв'язку, зростаючим доступом до вітчизняних і зарубіжних інформаційних ресурсів окремих верств населення, у зв'язку з досягнутими вже результатами інформатизації українського суспільства актуалізується необхідність розробки концепції використання сьогодні неконтрольованого процесу в масах користувачів і водночас виробників інформації, у середовищі неорганізованого інфотворення для орієнтації його в напрямі суспільно значущої інформаційної діяльності. Адже сьогодні це середовище, не будучи професійним, наповнює соціальні мережі значними масивами неякісної інформації.

Видається за доцільне узагальнити наявний досвід організації певної виробничої діяльності в Інтернеті, розробити напрями й форми стимулювання цього виду діяльності (обробка масивів інформаційних ресурсів, конкурси щодо вирішення певних технічних й інших проблем тощо). Розробка відповідних методик дасть змогу включити до процесу суспільно необхідного інформаційного виробництва невикористовуваний творчий потенціал активної частини населення, сприяти зростанню громадянської активності, солідарності, а також зниженню рівня циркуляції непрофесійно створеної, неякісної інформації – інформаційних шумів у соціальних інформаційних комунікаціях.

Особливістю ринкових перетворень в Україні став розвиток рекламної справи. Рекламна інформація є також істотним джерелом наповнення соціальних інформаційних баз. Від її розвитку значною мірою в сучасних умовах залежить просування виробленої в Україні продукції на внутрішніх і зовнішніх ринках, її конкурентоспроможність. Протягом останнього десятиріччя Українській державі довелося вживати цілої системи заходів для створення національних засобів виробництва реклами фактично з нуля. Було організовано процес формування відповідної правової бази, кадрів, елементів методики використання реклами в засобах масової інформації та інших напрямів рекламної діяльності.

При зростаючому впливі глобального інформаційного простору на соціокультурний процес в Україні життєздатність останнього забезпечується зростаючою якістю виробництва власної інформації з урахуванням національної традиції в певній сфері діяльності, логіки розвитку, активного використання необхідних зовнішніх інформаційних зв'язків, забезпечення оптимального рівня організації внутрішніх ресурсів і захисту від несанкціонованого зовнішнього проникнення, наявністю можливостей для генерування інформації вищого рівня – аналітичної, найефективнішого продукту на сучасному ринку інформації.

Для ефективного використання національних інформаційних ресурсів необхідне вдосконалення відповідних методик відповідно до специфіки сьогодення. Серед основних напрямів цієї діяльності – уніфікація інформаційних ресурсів за оформленням, виходячи із специфіки функціонування соціальних інформаційних мереж – оцифрування інформаційних масивів на всіх наявних видах носіїв, розвиток кооперації інформаційних фондів, баз даних, удосконалення методів керування цими масивами, налагодження навігаційної роботи в інформаційних ресурсах, підготовка інформаційними працівниками відповідних ресурсів для найбільш зручного використання замовником, удосконалення дистантних форм обслуговування користувачів як перспективний шлях розвитку й організації використання інформації, удосконалення діяльності електронних бібліотек та інших комунікативних інструментів відкритого доступу до інформаційних ресурсів, удосконалення системи правового забезпечення

використання вітчизняних інформаційних ресурсів України і в глобальному інформаційному просторі.

Із зростанням запитів на інформацію в процесі сучасного соціокультурного розвитку, переходу до постіндустріального, інформаційного суспільства, зростає потреба в удосконаленні загальносуспільних інформаційних центрів, у т. ч. архівних, бібліотечних та інших, у залученні до роботи в них кваліфікованих інформаційних працівників. Такі установи мають стати ефективними посередниками між виробниками і користувачами інформації, між наявним у суспільстві інформаційним ресурсом і соціальними структурами, що на ньому базуються. Ці завдання ставлять нові вимоги до системи інформаційних комунікацій, потребують її якісного вдосконалення.

Водночас активізація електронних бібліотек – структурної складової великих бібліотечних установ – є потребою сьогодення. У зв'язку з цим абсолютно правомірною є думка спеціалістів про необхідність розширення спектра послуг цих установ як у сфері інформації, так і у сфері дозвілля з наданням користувачам доступу до сучасних видів документів і при цьому укорінювання в інформаційний бізнес, залучаючи, таким чином, для свого розвитку фінансові ресурси з комерційної сфери, кошти підприємств і організацій та особисті кошти громадян.

Уже практика сьогодення демонструє те, що цей шлях є без усякого сумніву продуктивним, незважаючи на дуже серйозні правові, організаційні, матеріальні проблеми для такої діяльності.

У сучасному глобалізованому суспільстві ідентифікація кожної нації, кожної держави пов'язана з утвердженням і розвитком власної соціальнокультурної самобутності, представленням її в загальноцивілізаційному культурному процесі. На інформаційному етапі розвитку людства обсяги виробництва якісної суспільно значущої інформації, обсяги реалізації її на міжнародних інформаційних ринках також стають важливим показником життєздатності кожної сучасної держави, нації. У зв'язку з цим на зріла необхідність розробки стратегії представлення національних інформаційних ресурсів у глобальному інформаційному просторі на базі вивчення всіх наявних можливостей глобальних інформаційних комунікацій, включення в процеси міжнародної торгівлі інформацією, а також організація рекламної діяльності для вдосконалення рівня позиціонування України на міжнародній арені. Виходячи з потреб національних інтересів України, така концепція має бути розроблена під керівництвом уряду, реалізовуватись за активної участі державних структур, української науки, великих економічних та громадських організацій. Її реалізація має забезпечити у світі уявлення про державу Україну, про національну історію і культуру, демократичні перетворення, про здобутки й потенційні можливості економіки, науки, перспективи технологічного переоснащення, інформатизацію, про можливості для розвитку співробітництва, урахувавши в тому числі географічні, кліматичні та інші особливості, про успішний досвід

міжнародного співробітництва українських економічних та інших структур.

Використання наявного інформаційного потенціалу України для розвитку українського суспільства, необхідність утвердження його в глобальному інформаційному просторі як активного сегмента цього простору зумовлює залучення в цю сферу суспільної діяльності зростаючих обсягів матеріальних ресурсів. Оскільки в нинішніх умовах Україна не може конкурувати у фінансуванні інформатизації з країнами «золотого мільярда», забезпечити собі прийнятне місце в новій світовій ієрархії, що формується як інформаційна, вона має зосередитись на кількох основних напрямках розвитку.

Це, по-перше, концентрація матеріальних ресурсів на розвитку тих напрямів інформаційної діяльності, що є найбільш перспективними для України, можуть відповідати умовам міжнародної спеціалізації у виробництві й використанні інформації. По-друге, розвиток власної інформатизації на базі передових технологій. І, по-третє, кооперація наявних у країні інформаційних ресурсів в об'єднану систему для виходу в глобальний інформаційний простір потужною, багатofункціональною системою.

Ще один вид інформаційного тиску на національний інформаційний простір зумовлений свідомою інформаційною діяльністю, спрямованою на реалізацію власниками могутніх інформаційних арсеналів, технологічних, економічних, політичних та інших завдань, пов'язаних з головною метою – досягти домінування в глобальному масштабі. Сьогодні цей вид інформаційного тиску посилюється із зростанням влади ТНК над державами, націями, цілими регіонами сучасного суспільства. На рівні інформаційному він виявляється в інформаційній експансії в систему інформаційних баз, що сприяє реалізації спочатку економічних, а потім політичних та інших цілей. Таким чином, послаблення позицій у сфері інформаційного суверенітету призводить до безпосередніх втрат у суверенітеті національному.

Поряд із зазначеними вище потрібно мати на увазі також й інші, у наш час малопомітні в суспільній практиці фактори можливого зовнішнього інформаційного тиску на систему загальнодержавних, національних і т. д. баз. Вони пов'язані з зафіксованою на сьогодні «невивченою, невизначеною і невираженою» стратегією розвитку інформації в сучасному суспільстві. Вітчизняні дослідники сходяться на тій точці зору, що непрогнозований характер реальної інформаційної політики у світі має викликати громадську стурбованість. Адже вирішення проблем сучасної інформатизації нерозривно пов'язане з гуманітарними проблемами, із психікою і станом моральності людей.

Збереження національно-культурної своєрідності, реалізація власного потенціалу суспільного розвитку для України, як і для всіх інших держав, в умовах глобалізації потребує розробки й впровадження системи організаційно-правових заходів для захисту власних інформаційних баз від шкідливих впливів зовні і забезпечення їх розвитку відповідно до зростаючих суспільних потреб. В умовах активізації процесів глобалізації, входження України в систему міжнародних інформаційних зв'язків ці заходи ма-

ють забезпечити нейтралізацію можливих загроз її існуванню і розвитку, сприяти захисту економічного, політичного та інформаційного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності на шляху досягнення балансу між відкритістю інформації, що є вимогою сучасного демократичного суспільства та суспільно виправданими необхідними обмеженнями на її поширення.

З розвитком впливу глобального інформаційного простору на українське суспільство зростає актуальність удосконалення правової основи інформаційної діяльності в Україні, починаючи з питань інтелектуальної власності, у тому числі у сфері використання електронних технологій, організації інформаційної безпеки всіх видів суспільної діяльності до правових форм запобігання різноманітним проявам протиправної, ворожої діяльності в інформаційній сфері. В інтересах прискореного суспільного розвитку необхідне вдосконалення інформаційної інфраструктури, упровадження новітніх інформаційних технологій, присутність у цій інфраструктурі держави, удосконалення електронних інформаційних комунікацій органів державної влади та місцевого самоврядування.

Для розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій в українському суспільстві, надійного доступу до необхідних інформаційних ресурсів науковим та навчальним установам, суб'єктам економічної діяльності, політичним та іншим громадським об'єднанням, усім видам користувачів з урахуванням швидкоплинного розвитку національного інформаційного простору необхідне сприяння фундаментальним та прикладним науковим дослідженням у галузі інформаційної діяльності, нових інформаційно-комунікаційних технологій, удосконалення нормативно-правового регулювання питань користування каналами мовлення, ретрансляції програм, використання частотних діапазонів, стандартів діяльності телерадіоорганізацій, розвитку супутникового та кабельного телерадіомовлення, використання широкосмугових телекомунікаційних мереж з високою пропускнуою здатністю для забезпечення інтернет-мовлення, використання всіх інших можливостей для збагачення наявної системи соціальних інформаційних комунікацій.

Варто при цьому зазначити, що недостатньо керований розвиток вітчизняних телекомунікаційних систем і мереж призводить до небажаних тенденцій впливу на весь хід соціокультурного розвитку, що позначаються на стратегічних інтересах держави. Серед них слід згадати про те, що комп'ютерні інформаційні системи стратегічного загальнодержавного значення базуються на телекомунікаційних засобах, на які держава має обмежений вплив і які можуть не відповідати вимогам інформаційної безпеки. Саме телекомунікаційне середовище на сьогодні представляє набір окремих телекомунікаційних систем, технологічно не контрольованих з боку держави. Це впливає на загальну надійність і життєстійкість телекомунікаційної системи, не дає можливості контролю рівня запроваджуваних тарифів за інфо-

рмаційні послуги. Інформаційні послуги, ресурси і програмні продукти поширені на території України нерівномірно, не враховують достатньою мірою потреб населення та органів управління.

Під час удосконалення інформаційного забезпечення розвитку соціокультурного процесу в Україні, очевидно, назріла необхідність створення дієвих інформаційних комунікацій для оперативного впровадження здобутків національної науки в суспільну практику. Цьому можуть посприяти успіхи у сфері комп'ютерної лінгвістики та створення систем інтелектуальної обробки текстів. Видається також слушною обговорювана і в державних органах, і в колах спеціалістів, практичних користувачів інформаційних технологій думка стосовно необхідності визначення та реалізації оптимальних форм об'єднання електронних інформаційних ресурсів України, досягнення необхідного рівня інформаційної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування в цій справі, чим можна буде забезпечити надання якісних інформаційних та інших послуг юридичним і фізичним особам, сприяти вдосконаленню правового регулювання, зміцнення інформаційної основи розвитку українського суспільства.

Бібліографічні примітки до розділу 1

¹ *Лодатко Е. А.* Методологические основы моделирования социокультурных процессов. [Электронный ресурс] // RELGA : науч.- культурол. сетевой журн. – 2007. – № 15 [160]. – Режим доступа: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2080&level1=main&level2=articles>. – Загл. с экрана.

² *Тоффлер Е.* Третья волна / пер. з англ. А. Євса. – К. : Всесвіт, 2000. – С. 159.

³ *Кастельс М.* Інтернет-галактика. – К. : Ваклер, 2007. – С. 126.

⁴ *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. – М. : Мол. гвардия, 1990. – С. 49.

⁵ Цит по: Соколов А. В. Материя социальной коммуникации. – СПб. : Изд-во Российской национальной библиотеки, 2001. – С. 6.

⁶ *Cardoso Custavo,* 1998. Para una sociologia do ciberespaco: comunidades virtuais em português. – Oeiras : Celta, 1998. – XII, 146 p.

⁷ *Тоффлер Е.* Третья волна. С. 320.

⁸ *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. С. 49.

⁹ *Тоффлер Е.* Третья волна. С. 185.

¹⁰ *Сорос Дж.* Джорж Сорос про глобалізацію. – К. : Основи, 2002. – С. 18.

¹¹ *Wallerstein I* The Modern World System. Vol. 2. Mercantilism and the consolidation of the European Economy, 1600–1750. – L. : Academic Press, 1980. – 388 p.

¹² *Анурин В. Ф.* Динамическая социология. – М. : Академический Проект, 2003. – С. 201.

¹³ Там само.

¹⁴ *Кастельс М.* Зазначений твір. С. 131.

¹⁵ *Урсул А. Д.* Информация. Методологические аспекты. – М. : Наука, 1971. – С. 206.

¹⁶ *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество : пер. з англ. / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов. – М. : Политиздат, 1992. – С. 191.

¹⁷ *Юзвизин И. И.* Основы информациологии. – М. : Информациология : Высш. шк., 2000. – С. 333.

¹⁸ *Сорокин П. А.* Зазначений твір. С. 302–303.

¹⁹ Там само.

²⁰ *Половинчак Ю.* ЕХтремальний контент: соціальні аспекти // Громадська думка про правотворення. – К., 2012. – № 3. – С. 32.

²¹ Див. про це: Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К. : Генеза, 2004. – С. 183.

²² Див. про це: Соціологія: короткий енциклопедичний словник. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – С. 612; Політологічний енциклопедичний словник. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К. : Генеза, 2004. – С. 641.

²³ Див.: Соціологія, короткий енциклопедичний словник. С. 612–613.

²⁴ *Горовий В. М.* Фабрики думки: нелегке прищеплення в Україні // Наук. пр. Нац. б-ки ім. В. І. Вернадського. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 16–19.

²⁵ Стратегії розвитку України: теорія і практика / ред. О. С. Власюк. – К. : НІСД, 2002. – С. 626.

²⁶ *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. – М. : ВЛАДОС, 1994. – С. 90.

²⁷ Информационные и коммуникативные процессы в управлении [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.refi.su/teotiya_upravleniya10.html. – Загл. с экрана.

²⁸ Див. про це: Концепція розвитку надання адміністративних послуг органами виконавчої влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?meq=90-2006-%FO>. – Назва з екрана.

²⁹ *Корнеев В. В.* Организация информационного обеспечения органов исполнительной государственной власти // Северный регион: наука, образование, культура. – 2003. – № 2(8). – С. 159–164.

³⁰ Інформаційне забезпечення управлінської діяльності: використання сучасних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18353/. – Назва з екрана.

³¹ *Авер'янова В. Б.* Державне управління в Україні : навч. посіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/692/33/>. – Назва з екрана.

³² *Шевченко І.* Інтернет у публічній бібліотеці як засіб інформаційного забезпечення органів державної влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dakkkim.edu.ua/tekstu-publikacij/44-internet-u-publichniy-biblioteci>. – Назва з екрана.

³³ Центри надання адміністративних послуг: створення та організація діяльності [Електронний ресурс] : практ. посіб. / Бригілевич І. І., Ванько С. І., Загайний В. А., Коліушко І. Б. [та ін]. – К.: СПД Москаленко О. М., 2010. – Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/handle/123456789/783>. – Назва з екрана.

³⁴ *Рикова Н.* Визначення інформаційних потреб для державного управління розвитком малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_ENXXIV_2007/Gosupravlenie/21585.doc.htm. – Назва з екрана.

³⁵ *Коваль Т.* Український читач на тлі суспільних перетворень // Вісн. Кн. палати. –

2003. – № 2. – С. 29.

³⁶ Роль маркетингових досліджень в оптимізації обслуговування користувачів Надвірнянської ЦБС Івано-Франківської області // Бібл. планета. – 2006. – № 1. – С. 31.

³⁷ Савіна З. І. Інформаційний потенціал НПБ України в світлі проблем обслуговування користувачів // Бібліотека і читач на порозі ХХІ сторіччя : зб. наук. пр. / Нац. парламент. б-ка України. – К., 1998. – С. 22–28.

³⁸ Коваль Т. Соціально-демографічні характеристики сучасного читача наукової бібліотеки // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 1. – С. 242.

³⁹ Див. про це: Немошкаленко В. Тенденції глобалізації економіки, науки, освіти в ХХІ ст. та завдання науково-інформаційної діяльності бібліотек // Бібл. вісн. – К., 2001. – № 6. – С. 2–7; Савіна З. І. Інформаційний потенціал НПБ України в світлі проблем обслуговування користувачів // Бібліотека і читач на порозі ХХІ сторіччя : зб. наук. пр. / Нац. парламент. б-ка України. – К., 1998. – С. 22–28; Березина Н. Е. Современная читательская аудитория Российской государственной библиотеки // Мир б-к сегодня: науч. информ. сб. – М., 1998. – Вып. 21. – С. 56–60.

⁴⁰ Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – С. 626–628.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Анурин В. Ф. Динамическая социология. – М. : Академический Проект, 2003. – С. 201.

⁴⁴ Див. про це: Diamond L. Tul futuritarizmuson, totulitarizmuson: a demokratizalas strategial // Mozgo Vilag. – 1990. – P. 79.

⁴⁵ Кремінь В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К. : ARC-UKRAINE, 1996. – С. 604.

⁴⁶ Аврамова Е. М. Некоторые проблемы культурно-информационных благ в контексте социальных перемен // Информатизация общества. – М. : ИСЭПН РАН, 1992. – С. 77.

⁴⁷ Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві: монографія. – Х. : ХДАК, 2005. – С. 240.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Афанасьев В. Г. Социальная информация и управление обществом. – М. : Политиздат. – 1975. – С. 39.

⁵⁰ Урсул А. Д. Информация. Методологические аспекты. – М. : Наука, 1971. – С. 39.

⁵¹ Геец В. М. Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы : Университетская книга, 2005. – С. 17.

⁵² Афанасьев В. Г. Социальная информация и управление обществом. – М. : Политиздат, 1975. – С. 33.

⁵³ Там само. С. 37.

⁵⁴ Цит. по: А. И. Демин. Информация как всеобщее свойство материи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://prvinform.narod.ru/index.html>. – Загл. с экрана.

⁵⁵ Коган В. З. Маршрут в страну информологию. – М. : Наука, 1985. – С. 32.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : монографія. – К. : Ін-т держави і права ім. Корещького НАН України, 2003. – С. 10.

⁵⁹ *Баград М.* Научное управление обществом в аспекте классификации его структурных элементов. – Рига, 1973. – С. 11–12.

⁶⁰ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К. : Офіц. видання Верховної Ради України, 1996. – С. 4.

⁶¹ Там само. С. 3.

⁶² Там само. С. 10–26.

⁶³ Там само. С. 6.

⁶⁴ Библиотеки в меняющемся мире : интервью акад. А. С. Онищенко / записала Л. Таран // Зеркало недели. – 2001. – № 44. – С. 17.

⁶⁵ *Кузнецова Т. Я.* Инновационные процессы в библиотечном деле и непрерывное профессиональное образование: пути и формы интеграции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.Bgunb.ru/links/master/scod/doc.01/Kusnesova.L.htm/>. – Загл. с экрана.

⁶⁶ *Мотульский Р. С.* Общее библиотековедение. – М. : Либерия, 2004. – С. 60; Горный Е., Вигурский К. Развитие электронных библиотек: мировой и российский опыт, проблемы, перспективы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zhurnal.ru/staff/gony/texts/dlib.html>. – Загл. с экрана.

⁶⁷ *Галаган Д.* Библиотеки будущего [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cei.uran.net.ua/archives/2001>. – Загл. с экрана.

⁶⁸ *Мотульский Р. С.* Общее библиотековедение. – М. : Либерия, 2004. – С. 205.

⁶⁹ Соціологія: короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – С. 244.

⁷⁰ Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 269.

⁷¹ *Соколов А. В.* Метатеория социальной коммуникации. – СПб. : Из-во Рос. нац. б-ки, 2001. – С. 16.

⁷² Там само.

⁷³ Там само.

⁷⁴ *Швецова-Водка Г. М.* Документознаводство. – К. : Знання, 2007. – С. 44.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ *Мариничева Н. А., Мариничев Э. А.* Коммуникация и социальная информация. – Л., 1986. – С. 87.

⁷⁷ *Афанасьев В. Г., Урсул А. Д.* Социальная информация // Вопр. философии. – 1984. – № 10. – С. 71.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ *Родионов Б. А.* Коммуникация как социальное явление. – Ростов- на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1984. – С. 7.

⁸⁰ Там само. С. 56.

РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

2.1. Інформатизація – ефективний механізм соціокультурної еволюції в політичному процесі сучасної України

Вплив фактора інформаційного розвитку суспільства стає дедалі більш помітним на сучасному етапі політико-економічних і соціокультурних трансформацій в Україні. Він відіграє функцію каталізатора соціокультурної трансформації та взаємодії по осі «влада – суспільство – мас-медіа», а політико-культурна парадигма державної інформаційної політики виступає як сукупність перетину політики державної влади, громадянського суспільства і масмедіа.

Інформаційна революція, глобалізація світових комунікацій, Інтернет дали могутній імпульс якісним змінам у різних сферах суспільного життя, радикальним чином вплинули на розвиток демократичних процесів у суспільстві, на розширення ступеня відкритості суспільства і свободи особистості.

До того ж у XXI ст. володіння інформаційними ресурсами й технологіями об'єктивно стає однією з неодмінних умов розвинутості, могутності та конкурентоспроможності будь-якої сучасної, у тому числі й Української держави. Ефективна і високотехнологічна національна інформаційна сфера є нині фундаментальним чинником політико-економічної і соціокультурної модернізації українського суспільства, розбудови міцного, консолідованого соціуму, дотримання інформаційно-психологічної безпеки громадян і держави. Це, а також колосальний просвітницько-виховний потенціал сучасних медіа формує один із пріоритетів гуманітарного розвитку України – формування чіткої і збалансованої стратегії державної інформаційної політики.

Сьогодні соціальна, економічна й політична модернізація суспільних відносин, трансформаційні процеси, які відбуваються у сучасній Україні, породжують широке коло проблем, які потребують теоретичного осмислення і практичного вирішення. При цьому набуває актуальності системне дослідження тенденцій впливу інформації на процеси, які пов'язані із соціокультурною трансформацією сучасного українського суспільства, яке, у свою чергу, може слугувати основою для кардинального підвищення ефективної діяльності сучасних політичних лідерів.

Запровадження новітніх інформаційних технологій об'єктивно сприяє розвитку соціальної структури, виробленню нових соціально-культурних орієнтирів і пов'язаному із цим процесом наростанню інтенсивності інформаційного протиборства в політичній сфері. Стабільність політичної системи в сучасних умовах значною мірою залежить від того, як швидко політична еліта отримує інформацію, якою є якість останньої і наскільки оперативно й адекватно вона реагує на цю інформацію. У результаті аналізу інформації про зміни у внутрішньому й зовнішньому середовищі політична еліта розробляє заходи щодо розвитку й збереження стабільності політичної системи держави. Це дає підстави деяким дослідникам стверджувати, що політична діяльність – це інформаційна боротьба за утвердження соціокультурних орієнтирів, вироблених певними соціальними структурами серед інших, певний вплив на свідомість політичної еліти та суспільство в цілому. Ефективність використання інформації в умовах сучасності, таким чином, стає важливим індикатором боротьби політичних еліт, розвитку світової політики.

Процес інформатизації в умовах модернізації, реструктуризації вітчизняної політичної системи, при перманентності процесу оновлення правового поля, у якому функціонує ця політична система та складові громадянського суспільства в Україні, особливо сприяє зростанню суб'єктивного фактора в суспільних відносинах. Цей феномен став дещо несподіваним наслідком інформатизації, тим більше, що від нього сьогодні значною мірою залежать темпи й характер модернізації.

Забезпечення впливу ресурсу суб'єктивного фактора на розвиток суспільства досить успішно корелюється з нинішнім рівнем його соціокультурного розвитку, який включає в себе історичні традиції, ціннісні установки, ментальність, характер взаємо-

відносин еліт і суспільства, наявність політико-ідеологічних доктрин – того, що визначає успіх трансформаційного процесу насамперед.

При цьому має враховуватись той факт, що Україна – досить складна із соціокультурної точки зору держава, характеризується багатоетнічністю, поляризованим історичним минулим. Український політичний лідер може досягати успіхів лише поєднуючи у своїй ідеології не тільки наслідки унікальності історичних і соціальних умов розвитку країни, а й своєрідність національного менталітету, виробляючи і доносячи масам уявлення про специфіку конструктивного використання відповідних ментальних особливостей у розвитку загальноцивілізаційного соціокультурного процесу.

Як зазначають вітчизняні дослідники, у сучасну інформаційну добу одну з провідних ролей у розвитку української інформатизації і, відповідно, національного соціокультурного процесу відіграють засоби масової інформації, доносячи до населення інформацію про політичні перетворення і роль та значення в них вітчизняного політикуму, про здобутки у сфері формування соціальних і культурних цінностей, про інші суспільні перетворення, значущі для громадян, такі, що формують відповідні політичні орієнтири.

Посилення ролі й значення засобів масової інформації водночас є важливою складовою розбудови в Україні громадянського суспільства, процесу забезпечення свободи слова, можливості об'єктивного й неупередженого висвітлення реальної суспільно-політичної ситуації. Теоретично ЗМІ мають бути невіддільним елементом громадянського суспільства, розвиваючись у напрямі самостійності, незалежності, з одного боку, та ефективним механізмом соціальної організації – з іншого.

У наш час сучасні комунікації відіграють таку роль, що реальні події лише тоді стають значущими, коли вони представлені в ЗМІ. Якщо, наприклад, політик випадає з поля зору представників мас-медіа, ЗМІ припиняють висвітлювати його діяльність, його швидко забувають потенційні виборці. Розвиток засобів масової інформації і, насамперед, телебачення привів до появи можливості практично миттєвого «розкручування» нового лідера.

За даними соціологічних досліджень¹, громадяни України є активними користувачами інформації, яку поширюють ЗМІ, та зазнають відповідного інформаційного впливу. Близько 80 % населення Української держави достатньо регулярно читають ЗМІ, що є високим показником, особливо враховуючи той факт, що сьогодні друковані видання вже не є основним джерелом отримання інформації, значно поступаючись за популярністю телебаченню та мережі Інтернет; крім того, значна частина населення отримує інформацію, слухаючи радіостанції.

У таблиці нижче наведені дані багаторічних опитувань Інституту соціології НАНУ, які віддзеркалюють тенденції соціальних змін щодо довіри ЗМІ в Україні, починаючи з

першого року незалежності. Емпіричною базою наведених даних є щорічний моніторинг Інституту соціології НАН України та моніторинговий проект «Європейське соціальне дослідження»² (див. табл. 2.1)

Таблиця 2.1

**Який рівень Вашої довіри засобам масової інформації
(телебачення, радіо, газети)?**

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Зовсім не довіряю	13.8	19.2	12.7	10.4	10.3	10.5	8.6	9.9	12.5	10.0
2. Переважно не довіряю	22.8	20.1	19.2	20.8	20.3	24.3	22.2	22.8	24.0	23.4
3. Важко сказати, довіряю чи ні	39.7	39.2	40.7	39.4	39.2	37.0	33.6	35.8	30.3	35.9
4. Переважно довіряю	17.2	17.6	21.5	25.1	25.8	24.4	31.9	29.1	29.9	29.0
5. Цілком довіряю	2.7	4.0	4.7	3.8	3.6	3.5	3.6	2.3	3.1	1.7
Не відповіли	3.8	0.0	1.2	0.6	0.8	0.3	0.2	0.0	0.2	0.0
<i>Середній бал</i>	2.7	2.7	2.9	2.9	2.9	2.9	3.0	2.9	2.9	2.9

Отже, засоби масової інформації є важливим і багатофункціональним інститутом політичної комунікації сучасного суспільства і виконують важливу функцію у підтримці значення суб'єктивного фактора у вітчизняній політичній діяльності. Характер і спрямованість ЗМІ стали важливими політичними та ідеологічними факторами суспільного розвитку, політичних й електоральних процесів.

Інформація, яка поширюється через ЗМІ, вирізняється швидкістю і регулярністю, практично одночасністю використання за реалізації різних політичних цілей різними політичними структурами, опосередкованим, стереотипізованим характером. Її поширення сьогодні стало невід'ємною частиною масового духовного та політичного спілкування людей, а формування відповідних інформаційних баз даних у сучасних інформаційних центрах, насамперед бібліотечних, є важливою складовою оновлення системи національних інформаційних ресурсів.

Якщо розглядати інформацію як універсальний компонент суспільних відносин, то політика виступає як особливий вид інформаційно-комунікаційної діяльності, що проявляється як взаємодія різних ідеологій, програм, цінностей. А з урахуванням вітчизняної специфіки – ще й взаємовпливу представників політичної еліти, що персоніфіковано відображають, уособлюють ці процеси. Інформація – це ще й особливий полі-

тичний ресурс, який забезпечує її власникам переваги під час отримання, перерозподілу влади та її використання.

Серед політичних феноменів трансформації українського суспільства, з одного боку, виокремимо такі, як відмова від однопартійності, ідеологічний плюралізм, зміни у виборчій системі тощо, з іншого – політичну пасивність більшості українських громадян, невідповідність рівня розвитку опозиційної свідомості формам і масштабам опозиційної поведінки. Важливим феноменом політичного аспекту соціокультурної трансформації можна вважати ту обставину, що сьогодні політичний вибір детермінується не так ідеологічними чинниками, як орієнтаціями на конкретні культурні взірці та стилі життя, а точніше, на «яскравих» політичних лідерів.

Український феномен ролі й значення ЗМІ в розбудові громадянського суспільства полягає в тому, що теоретично засоби масової інформації і комунікації є елементами та інструментами громадянського суспільства, а практично – більшість ЗМІ, особливо регіональні й комунальні, переважно обслуговують інтереси владних регіональних команд. Таке виняткове становище цих ЗМІ ставить їх у пряму фінансову й організаційну залежність від органів влади та об'єктивно створює нерівні умови для функціонування суб'єктів інформаційної сфери.

Про гостроту проблеми із забезпеченням населення України якісною об'єктивною інформацією наголошувалося ще в науковій доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Національна безпека України, 1994–1996 рр.» (1997): «...деякі політичні партії, рухи, об'єднання у боротьбі за посилення свого впливу... використовують засоби масової інформації, друковану продукцію, наочну агітацію таким чином, що це створює загрозу інформаційній безпеці. Ідеться про нав'язування за допомогою засобів масової інформації певних політичних кліше, а також штучне загострення ситуації, роздмухування пристрастей, використання погроз, закликів до помсти чи до реваншу, використання однобічної, спеціально відібраної інформації»³. У цих аспектах ситуація й донині не надто змінилася.

Інформаційне наповнення телебачення і радіомовлення в сучасній Україні залежить від двох основних взаємопов'язаних складових: економічного (реклама) і політичного (залежність редакційної політики від позиції власників, «розкрутка» як впливових діячів на політичній арені призначених власниками політиків). Українська специфіка ЗМІ якраз і полягає в тому, що вони здебільшого не є самостійними бізнес-проектами, а входять до структури загальних бізнес-систем великих фінансово-промислових груп. За таких умов говорити про незалежність українських електронних медіа (телебачення і радіо) доволі складно, оскільки вони безпосередньо залежать від економічних позицій інших галузей бізнесу й політичних перспектив великих власників (використання ЗМІ для власної репрезентації під час виборчої кампанії).

Діяльність засобів масової інформації призводить до формування медіа- політичної

системи суспільства, яка, за своєю сутністю, охоплює політичну комунікацію. Медіатизація та персоналізація політики зумовлюють появу медіакратії (термін ввів французький інтелектуал Р. Дебре) – такого стану суспільства, при якому воно скеровується за допомогою поширення інформації⁴. Медіакратія – це влада медіа, інформації, а також прошарок політиків, які «тримають» у своїх руках виробництво громадської думки. Медіакратія є характерною для високорозвинутих інформаційних суспільств.

Існує думка, що персоналізація владних відносин є негативним явищем у політиці, оскільки призводить до звуження демократичних правил. Негативно ставиться до персоналізації і один із провідних ідеологів теорії постіндустріального суспільства Е. Тоффлер у праці «Третя хвиля» (1980)⁵. На думку сучасного українського політика В. Литвина, негативним у процесі персоналізації є те, що «...в діючих партіях замість принципу демократичного централізму, оновлюється диктат політичного вождя, оскільки саме він визначає, хто буде в цьому окрузі, хто буде в якому місці у списку». Також в інтерв'ю на радіо «Свобода» В. Литвин зазначив, що персоналізація політики – це, насамперед, уміння політиків брати на себе відповідальність за свої дії, програми, обіцянки⁶.

Однак персоналізацію владних відносин можна розглядати і як позитивне явище, оскільки вона є протиположною анонімності, яка, на думку М. Головатого, є шкідливою та згубною. Анонімна влада різного рівня, яка прихована від громадян, характерна для нестабільних суспільств.

Щодо тенденцій розвитку Інтернету в Україні та його впливу на розбудову громадянського суспільства, то вони красномовні. Згідно з інформацією Державного комітету телебачення та радіомовлення України, загальна кількість активних користувачів Інтернету в державі становить близько 10 млн осіб і має тенденцію до зростання. За даними «Глобальної статистики українського Інтернету», у травні 2010 р. аудиторія українського Інтернету становила 15 644 216 осіб⁷. За останніми, поки що неофіційними даними, ця цифра досягла 20 млн осіб.

Водночас упровадження новітніх технологій, Інтернету можуть відігравати подвійну роль – слугувати могутнім засобом розширення творчих можливостей людини, інституту позитивних суспільних перетворень і одночасно бути джерелом виникнення й нарощування небезпечних для суспільства негативних тенденцій, у тому числі й у сфері надмірної політичної персоналізації. Ця суперечливість феномену Інтернету, який дедалі активніше впроваджується в усі сфери суспільного життя, робить надзвичайно необхідною розробку й введення в практику законодавчих норм і правил, які регулюватимуть його функціонування. У цьому процесі обов'язково треба враховувати складність такого завдання, безпеку під час виконання його антидемократичних рішень, які можуть відкрити простір для невиправданої регламентації всесвітньої мережі, що завдасть шкоди демократії під виглядом її захисту.

Завдяки новітнім інформаційним технологіям, розвитку Інтернету при ефективній правовій базі істотно зростає ступінь особистої свободи індивіда. Дедалі ширша інтернетизація сучасного світу позбавляє політичних лідерів монополії на інформацію, яка завжди була одним з основних ресурсів влади. З розвитком всесвітньої мережі розширюється «сфера суспільного» і, зокрема, сфера доступної уваги громадськості політики і політичної інформації. У цьому процесі Інтернет перетворює людину з пасивного об'єкта інформування не тільки в активного, самостійного суб'єкта відбору плюралізованої маси інформації, а й у повноправного учасника самого процесу поширення інформації, яка практично не піддається зовнішньому контролю і регулюванню. Даючи змогу індивіду одержувати надзвичайно швидкий, практично не обмежений і позбавлений втручання посередників доступ до різних джерел інформації, усесвітня мережа надає всебічного розвитку громадянину, обумовлює децентралізацію влади, сприяє послабленню вертикальних, ієрархічних моделей соціальної організації і подоланню відстороненості мас від повсякденного політичного процесу. Водночас багатократно зростають можливості розширення і зміцнення системи горизонтальних громадських зв'язків. Залучаючись до новітніх комунікаційних технологій, рядові громадяни одержують виключно ефективний засіб самовдосконалення, самоорганізації, у тому числі політичної самореалізації, яка дає змогу активізувати їхню участь у громадсько-політичному житті (див. табл. 2.2).

Однак при всьому цьому найважливішим джерелом інформації для українців, особливо під час виборчих кампаній, є телебачення, це підтвердили і результати загальноукраїнських опитувань, проведених Фондом «Демократичні ініціативи» і Центром «Социс» 9–10 жовтня 2004 р.⁸

Таблиця 2.2

Під впливом яких інформаційних факторів Ви прийняли це рішення (голосувати саме за цього кандидата на пост Президента)? (азначте не більше двох чинників)

Варіант відповіді	Відсоток опитаних
Виступи кандидата на телебаченні	31,3
Публікації в газетах	15,8
Поради людей, яким я довіряю	12,5
Листівки з програмою кандидата	9,2
Виступи на радіо	4,3
Телевізійні агітаційні ролики	4,0
Особисті зустрічі	3,8
Реклама на щитах та плакатах	1,9
Практично ніщо не вплинуло	11,8

Важко сказати	5,8
Не відповіли	28,7

Очевидно, що наявний дисбаланс у використанні новітніх засобів масової інформації сучасними технологічними можливостями з освоєнням нових технологій буде ліквідовуватись. А отже, поступово ліквідовуватимуться й надмірні персоніфікаційні та інші характерні для них у сьогоденні недоліки. Вони, як і традиційні ЗМІ, одержать свою природну нішу в забезпеченні вітчизняного інформаційного простору, зможуть відігравати специфічну, виходячи із системи виражальних засобів, роль у національному соціокультурному процесі.

Розвиток суспільної інформації належить до важливих чинників формування сучасної політичної культури. Важливим напрямом інформаційної роботи органів влади незалежної України при цьому є вивчення громадської думки з різних питань соціально-економічного, політичного тощо життя суспільства; система привселюдного інформування громадян про діяльність державних органів. Інформаційне забезпечення є базою, на якій будується управлінська діяльність державного апарату. Цей інформаційний базис є основою розвитку, за визначенням О. Онищенко, стратегічним ресурсом держави. Він стає основним показником самоідентифікації суспільства в умовах розвитку глобального інформаційного простору. Відставання в його розвитку – це шлях у небуття, випадання з числа розвинутих країн ⁹.

Особливого значення в сучасному процесі інформатизації в Україні набуває розвиток інформаційної відкритості в умовах транзитивного переходу до демократичного суспільства, коли сучасні медіа, від традиційного телебачення і радіо до інтернет-сайтів, спрямованих на широку аудиторію, відкривають принципово нові можливості для вільного поширення інформації, масового інформаційного обміну і комунікації, формуючи новий тип демократичного суспільства та нову політичну культуру, що поступово позбавляється надлишкових персоніфікаційних та інших недоліків.

Важливість інформаційної компоненти комунікаційного процесу обумовлена ще однією обставиною. У сучасних умовах в Україні оновлення структури потреб випереджає модернізацію засобів виробництва, технологій, що призводить до відриву соціокультурного середовища від економічного, посилює напругу в суспільстві. Цей розрив збільшується в результаті інтенсивної міжкультурної взаємодії, обміну життєвими стандартами, під час яких менш забезпечені верстви прагнуть, з урахуванням сформованої раніше вітчизняної традиції, хоча б у якоюсь мірою урівняти ці стандарти.

У найбільш загальному плані інформаційна демократія представляє ідеальну гіпотетичну модель політичної складової майбутньої цифрової епохи, засновану на цінностях, пов'язаних з інформаційною сферою, із «соціалізованими» технологіями автоматизації і комунікації, що означають вільний доступ кожного громадянина до будь-якої

суспільно-політичної інформації, дійсне право та реальну можливість розпоряджатися всіма благами як глобального, так і локального суспільства та брати участь в ухваленні важливих політичних рішень. «Розширення доступу до інформації, у цілому, створює лише умови для позитивного вирішення актуальних суспільних проблем. Реалізація цих умов залежить від цілого ряду чинників, серед яких чи не найважливішим залишається рівень зрілості суспільства, рівень розвитку користувача»¹⁰.

Як зазначають провідні науковці О. Онищенко, Л. Дубровіна, В. Горовий, «відкритість українського суспільства створила умови, за яких на внутрішньому інформаційному ринку разом з українськими виробниками інформаційної продукції (газет, журналів, книг, технічної літератури та документації, рекламної продукції, комп'ютерних видань, сайтів, баз, пошукових систем, програмного забезпечення, радіо- і телепрограм, аудіо- та відеокасет, компакт-дисків, інформації на інших носіях, засобів тиражування інформації, зберігання й розповсюдження) успішно конкурують зарубіжні виробники інформації. Водночас сучасне українське суспільство не виконує дуже важливої умови входження в інформаційну епоху. Воно користується, як правило, пропонованою йому зовні інформацією (не стільки потрібною, скільки пропованою!) і генерує дуже мало власної інформації про свої ринки, свої можливості в глобальній інформаційній простір. Воно ще не стало діючим гравцем на глобальних інформаційних ринках»¹¹.

Українські дослідники роблять висновок про «відсутність у багатьох сегментах вітчизняного медіа-ринку об'єктивних умов для функціонування економічно незалежних засобів масової інформації», констатують «майже повну несформованість повноцінного ринкового конкурентного середовища ЗМІ»¹².

Дослідивши окремі тенденції в розвитку ЗМІ, маємо підстави для стверджень, що медійний простір в Україні розвивається не за трансформаційною чи модернізаційною моделями, а має власну логіку, що лише певною мірою сприяє розбудові громадянського суспільства. З одного боку, ми можемо говорити про кількісні і якісні показники (збільшення чисельності ЗМІ, свободу слова і демократизацію інформаційного простору), з іншого – не можемо нехтувати тим фактом, що переважна більшість ЗМІ є складовою бізнес-проектів, що в умовах економічної нестабільності вони не прагнуть працювати на суспільство чи державу.

Водночас, на думку В. Горового, «особливістю нинішнього періоду розвитку ЗМІ стає поступовий відхід від характерного для багатьох видань протягом минулого десятиріччя примітивного дубляжу інформації, вироблення оригінальних, властивих саме для кожного даного засобу масової інформації, способів подання матеріалу і, цим самим, наближення до реалізації ще одного завдання переходу до інформаційного суспільства – формування ефективної системи суспільного забезпечення інформацією всіх категорій населення. При цьому для донесення інформації до широкого кола користу-

вачів дедалі більшою мірою використовуються можливості якомога продуктивнішої експлуатації зору, слуху, поширюються різноманітні форми інформування під час виконання якихось нескладних, що потребують розумового напруження видів роботи, із залученням для засвоєння матеріалу певних психологічних прийомів»¹³.

Для подальшого розвитку незалежних ЗМІ як інституту громадянського суспільства потрібно здійснити чимало кроків. Держава мусить мати власну, прозору, публічну та системну інформаційну політику, базовими принципами якої мають бути дотримання демократичних цінностей.

Інформаційний ресурс, як і всі інші, потребує управління. Це має вирішувати інформаційна політика, яку держава здійснює за допомогою законодавчої практики. Держава повинна турбуватися про інформаційну безпеку суспільства та громадянина, вона має володіти значною частиною інформаційних технологій, брати участь у формуванні ринку товарів і послуг.

Слід зазначити, що Україна посідає одне з провідних місць у СНД за кількістю законів щодо діяльності мас-медіа, спрямованих на розширення гласності та поінформованості суспільства. Розглянемо деякі основні політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної Української держави.

Базовою основою інформаційного законодавства незалежної України є конституційне право кожного громадянина на свободу думки і слова, вільне висловлення своїх поглядів і переконань (ст. 34)¹⁴. Водночас встановлені і певні обмеження на здійснення цього права, які можуть бути введені тільки законом.

Серед них основними є закони України: «Про інформацію», «Про національну програму інформатизації» (у якій головною метою зазначено формування системи національних ІР), «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про бібліотеки і бібліотечну справу в Україні», «Про електронний документообіг», «Про національний архівний фонд і архівні установи». У 2003 р. було прийнято за основу проект закону України «Про Концепцію національної інформаційної політики», іншим документом стала «Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів», яка визначає основні засади і напрями формування, використання та захисту національних ІР, також ухвалено Постанову «Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів». Загалом у цій сфері існує близько 290 постанов Верховної Ради (нормативного змісту), 1160 постанов Кабінету Міністрів, 379 указів Президента, серед яких можна виділити: Указ № 928/2000 «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», Указ № 891/2001 «Про деякі заходи щодо захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних», існує понад 1100 міжвідомчих і відомчих но-

рмативних актів ¹⁵.

Серед головних напрямів піднесення інформаційного суспільства особлива увага приділяється електронному урядуванню. Сьогодні діє програма «Електронна Україна» на 2005–2012 рр. ¹⁶. Головним завданням програми є сприяння побудові сучасної конкурентоспроможної економіки й підвищення рівня та якості життя населення України шляхом упровадження сучасних і перспективних ІКТ в усі сфери життєдіяльності країни та її населення. Одним із пріоритетів програми є формування в країні системи «Електронний уряд».

На думку дослідників О. Онищенко, Л. Дубровіної, В. Горового, «у нашій країні існують реальні перспективи запровадження електронного урядування, що за умови активного впровадження в життя суспільства, крім виконання свого основного завдання – демократизації, удосконалення дієвості управлінської діяльності, – сприятиме і наочній ілюстрації уявлень про владу і внутрішньонаціональної громадської думки, і зарубіжної, і певною мірою стимулюватиме об'єднання інформаційних ресурсів у загальнодержавному масштабі. Його наслідком буде відкритість і прозорість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; економія часу та матеріальних ресурсів; підвищення якості надання адміністративних послуг ¹⁷.

Входження людства в період глобалізації, у т. ч. інформаційної, потребує від Української держави принципово нових підходів до формування та впровадження інформаційної політики. Під державною інформаційною політикою як складовою внутрішньої і зовнішньої політики держави розуміється сукупність завдань, напрямів і способів діяльності владних та суспільних інститутів, спрямованих на розвиток інформаційної сфери, а також регулююча діяльність державних органів.

Суспільно-політичним та безпековим аспектам державної інформаційної політики в контексті трансформації політичної системи України присвячено роботу О. Сосніна «Державна політика у галузі управління інформаційним ресурсом України», у якій показано, що стратегічною метою державної інформаційної політики України є забезпечення побудови інформаційного суспільства і входження країни до світового інформаційного співтовариства. Під «державною інформаційною політикою» автор вищезначеного дослідження розуміє сукупність цілей, які відображають національні інтереси України в інформаційній сфері, стратегічні напрями їх досягнення і системи заходів щодо їх реалізації. Інформаційна політика визнається важливою складовою зовнішньої і внутрішньої політики держави й охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства ¹⁸.

На думку І. Радзівського, основним напрямом державної інформаційної політики має стати реалізація стратегії формування інформаційного суспільства за умови державного управління політикою переходу до інформаційної демократії. На його погляд, поширення інформаційно-комунікативних технологій в усіх соціальних структурах

українського суспільства становитиме підґрунтя для становлення інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання, інтеграції України в глобальне співтовариство, утвердження демократичних цінностей і прав людини, відкритості діяльності влади, зміцнення добробуту громадян України¹⁹.

Інформаційні технології стають ключовим фактором соціально-економічного розвитку, підвищення ефективності управління практично в усіх сферах людської діяльності. Інформація становить фундамент надійного та прозорого механізму прийняття управлінських рішень.

До сутнісних характеристик державної інформаційної політики відносимо також з'ясування рольової функції інформаційного чинника у формуванні політичної культури українського суспільства, який ґрунтується на тому, що засоби масової інформації і комунікації є самодостатнім суб'єктом інформаційної політики, відіграють значну роль у складних процесах формування суспільної думки та масової свідомості, сприяють подоланню політичної фрагментарності українського суспільства та становленню на цій основі громадянської політичної культури як елемента політичного розвитку України.

Можна констатувати, що державна інформаційна політика перебуває на етапі прогресивної еволюції, реалізації подальших масштабних і якісно нових завдань, до яких належить утвердження критичної маси перетворень, поліпшення інвестиційного клімату у сфері інформації і комунікації, ефективність інноваційної складової інформаційної сфери, усунення структурних деформацій і забезпечення відкритості інформаційної діяльності та інтегрування в міжнародний і європейський інформаційний простір.

Із прийняттям Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» № 537-V від 09.01.2007 р. розбудову інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх ІКТ в усі сфери суспільного життя і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначено як один зі стратегічних пріоритетів державної політики України.

Цим документом визначено стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, а саме:

- прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних ІКТ в усі сфери суспільного життя, зокрема в економіку України і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед, шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості;
- розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція із світовою інфраструктурою;

- державна підтримка нових «електронних» секторів економіки (торгівлі, надання фінансових і банківських послуг тощо);
- створення загальнодержавних інформаційних систем насамперед у сферах охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони довкілля;
- збереження культурної спадщини України шляхом її електронного документування;
- державна підтримка використання новітніх ІКТ засобами масової інформації;
- використання ІКТ для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм узаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами;
- досягнення ефективної участі всіх регіонів у процесах становлення інформаційного суспільства шляхом децентралізації та підтримки регіональних і місцевих ініціатив;
- захист інформаційних прав громадян насамперед щодо доступності інформації, захисту інформації про особу, підтримки демократичних інститутів і мінімізації ризику «інформаційної нерівності»;
- удосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин;
- поліпшення стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх ІКТ ²⁰.

Також у Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» зазначено, що одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, у якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя ²¹.

Зауважимо, що діяльність суб'єктів законодавчого процесу спрямовується й на комплекс питань, які охоплюють і деякі інші складові інформаційної сфери. У 2010 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про бібліотеки і бібліотечну справу”» ²², яким удосконалено правове регулювання суспільних відносин у сфері бібліотечної справи: розширено сферу міжнародного співробітництва в бібліотечній справі як передумови подальшого входження України у світовий інформаційний простір. Загалом Закон спрямований на вирішення проблем, що постали у зв'язку зі зміною соціальної ролі та функцій бібліотеки в інформаційному суспільстві, запровадженням і специфікою використання нових інформаційних технологій, носіїв інформації, необхідністю створення додаткових умов для забезпечення доступу громадян України до світових інформаційних ресурсів. У контексті завдань, поставлених главою держави в Посланні до українського народу, – «національним проектом має

стати створення Національної електронної бібліотеки, яка об'єднає освітні, наукові, університетські, музейні ресурси в єдину мережу»,²³ – вказані законодавчі зміни набувають ще більшої актуальності.

Конвергенція (взаємопроникнення) бібліотечних та інформаційних технологій, як вважається сучасними дослідниками, відбувається не тільки з боку освоєння бібліотеками нового інформаційного середовища, а також і з боку усвідомлення фахівцями з інформаційних технологій того факту, що засоби організації знань необхідно шукати саме в бібліотеках. Ці інформаційні процеси демонструють такі концепції, як семантичний веб і система організації знань (СОЗ), що виникли у відповідь на недосконалість машинних методів пошуку інформації²⁴. «У нашій країні досить актуальними і масштабними масивами електронної інформації представлена електронна бібліотека Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Особливо цінним є те, що інформаційна база цієї бібліотеки систематично поповнюється матеріалами про найновіші дослідження в різних галузях науки»²⁵.

Громадська експертиза українського інформаційного законодавства, яка неодноразово здійснювалася протягом останніх років, демонструє те, що законодавча та нормативно-правова база функціонування інформаційної сфери є досить розвинутою. Проте якщо формальний бік справи не викликає значного занепокоєння, то існує нагальна проблема недотримання встановлених норм усіма суб'єктами інформаційних відносин.

Вільне отримання та поширення інформації є основами дієвого захисту прав і свобод людини, формування суспільної думки, адекватної суспільним процесам, що відбуваються, та зростаючому забезпеченню можливостей реально впливати на суспільство й державну владу. Усе це є загально визнаними основними ознаками громадянського суспільства. Існує пряма залежність між рівнем розвитку такого інституту політичної комунікації, як громадянське суспільство, та ефективністю політичної комунікації. Для того щоб громадянське суспільство стабільно розвивалося та функціонувало, необхідно, щоб кожний громадянин міг отримати оперативну та достовірну інформацію з усіх питань життєдіяльності системи «влада – суспільство», які його цікавлять, та вільно обмінюватися інформацією, тобто бути активним суб'єктом цієї системи.

Доступ до інформації перетворює процес розбудови структур громадянського суспільства в реальний діалог державних владних структур з населенням, щоб подолати існуючий відрив і недовіру населення до офіційної влади. Становлення в Україні дійсно відкритого громадянського суспільства потребує вільного доступу суспільства і громадських організацій до об'єктивної інформації через мас-медіа, завдяки чому відбувається формування відповідної політичної та соціальної свідомості. Свобода слова може бути реальним механізмом демократизації в умовах громадянського суспільства, цінності якого має стверджувати, у першу чергу, масова комунікація.

Трансформуючись, українське суспільство не може не переживати гострої кризи ціннісно-нормативних систем. Однією з головних її причин є те, що завдання розбудови незалежної держави потребують, з одного боку, модернізації суспільних відносин, в основі яких лежать ліберальні цінності, з другого – відродження національної культури, системно-утворюючим чинником якої залишаються традиційні цінності та звичаї, що якраз і розмиваються в процесі модернізації цими ліберальними цінностями.

Збереження національно-культурної своєрідності, реалізація власного інформаційного потенціалу для української держави в умовах глобалізації стало важливим предметом вивчення, у результатах якого наголошувалось, що саме «збереження національно-культурної своєрідності... потребує розробки й впровадження системи організаційно-правових заходів для забезпечення інформаційного суверенітету, захисту власних інформаційних баз від шкідливих впливів зовні і забезпечення їх розвитку відповідно до зростаючих суспільних потреб. В умовах активізації процесів глобалізації входження України в систему міжнародних інформаційних зв'язків ці заходи мають забезпечити нейтралізацію можливих загроз її існуванню й розвитку, сприяти захисту економічного, політичного та інформаційного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності на шляху досягнення балансу між відкритістю інформації, що є вимогою сучасного демократичного суспільства та суспільно виправданими необхідними обмеженнями на її поширення»²⁶.

Специфіку політичної культури в транзитивному суспільстві в контексті політичної комунікації між владою, мас-медіа і громадськістю досліджує в науковій праці «Суспільні ідеї як чинник формування політичної нації» М. Розумний, який прикметними рисами політичної культури посткомунізму вважає її транзитивний характер, тобто нетранспарентність суспільства для самого себе, адаптаційний синдром і як його наслідок – схильність до повернення в нижчі стани колективної та індивідуальної свідомості. Ці та деякі інші суспільні ідеї (ідея світової нації, ідея федералізму, ідея національної єдності, залучення молодого покоління до управління державою та ін.), що розроблялися і пропонувалися соціуму гуманітарною і технічною елітами, згодом були запозичені у своїх окремих елементах політичними силами і використані з технологічною метою в конкурентній політичній боротьбі. Цей досвід доводить, зазначає М. Розумний, що передумовою успішності суспільного самоусвідомлення і самопроекування є розвиток комунікативних мереж соціуму та звільнення їх від контролю з боку структур влади та будь-якого монополізму в політичній сфері²⁷.

Позиція цього автора потребує додаткового коментування. З одного боку, він справедливо фіксує процес «суспільного самоусвідомлення і самопроекування», «розвиток комунікативних мереж соціуму». З іншого – «схильність до повернення в нижчі стани колективної та індивідуальної свідомості», що є, у принципі, неможливим при зазначених вище процесах. Адже «нижчі стани» якраз і характеризувались і стихійніс-

ттю соціальних процесів, і значно нижчим від сучасного рівнем комунікацій.

Зростання ролі інформаційного чинника у формуванні політичної культури, як доводить у своїх політологічних працях В. Ковалевський, стало підґрунтям нової загальної теорії суспільного розвитку, яка виходить з того, що в сучасному світі найбільш привабливою в плані ідеалів, цінностей і реальних можливостей є модель інформаційної демократії, яка в інформаційному суспільстві потребує певного вдосконалення, а також вирішення тих питань, на які не змогли дати відповіді попередні моделі демократичного розвитку²⁸.

Першим, хто почав розглядати суспільство у вигляді багатокомпонентної, але єдиної у своїй системі соціокультурних зв'язків реальності, був російсько-американський соціолог П. Сорокін. (Саме він увів в науку такі терміни, як соціокультурна система, соціокультурна динаміка, соціокультурні зміни тощо). П. Сорокін трактував соціокультурне як надсистемні, надорганічні явища, що містять у собі мову, науку, філософію, релігію, мистецтво, право і етику, мораль і манери, технічні винаходи та процеси... а також соціальні інститути.

Таким чином, як роз'яснює П. Сорокін, цінності та ціннісні орієнтації, якщо взяти їх сукупно, по-перше, створюють духовну культуру людських спільнот, по-друге, через виявлення своєї (більшої або меншої) соціальної значущості, що розкриває себе в діях конкретних індивідів і груп, формують загальну культуру поведінки людей. Крім того, якщо взяти також у сукупності матеріальні носії цих цінностей – відповідні речі та процеси обміну енергії, через які духовна культура і культура поведінки людей проектує себе назовні, в об'єктивний матеріальний світ і закріплюється (кристалізується) в соціумі, то вже ця зовнішня сукупність – система матеріальних носіїв цінностей – є нічим іншим, як утворенням, що його називають культурою матеріальною. У цілому ж П. Сорокін розглядає культуру суспільства як складну і багаторівневу систему систем (комплексну духовно-матеріальну систему), у якій між її складовими встановлюються різноманітні зв'язки – у просторі, часі, а також причинні зв'язки (прямої та зворотної дії)^{29, 30}. Інформаційні обміни в цій системі мають базове значення. Таким чином вони впливають і на соціокультурні процеси сучасного суспільства.

Процес сучасної інформатизації має позитивно вплинути на стабілізацію ціннісної динаміки в суспільстві у процесі його сучасної соціальної еволюції. Головною проблемою при цьому є неусталеність процесів, що відбуваються в соціальних групах і поміж ними. Варто при цьому звернути увагу на наявну діалектичну єдність: ці зміни, як показник соціокультурної трансформації, визначаються соціально-економічною ситуацією в українському суспільстві, водночас впливаючи на цю ситуацію.

Таким чином, нова епоха дає нові можливості доступу до інформації, відкриває нові сторінки соціокультурних перетворень на етапі активного розвитку глобалізації. Як за-

значав В. Литвин у вітанні на Міжнародному конгресі «Інформаційне суспільство – стратегія розвитку в ХХІ ст.», Україна зробила свій вибір, узявши курс на інтеграцію у світове інформаційне співтовариство. Цей вибір ми підтверджуємо підтримкою міжнародних зусиль відповідною інформаційною політикою, просуванням інформаційно-комунікаційних технологій у державне управління, освіту, культуру, охорону здоров'я, ділову сферу, удосконаленням законодавства й інших способів³¹.

Треба наголосити, що входження України у світовий інформаційний простір матиме позитивні наслідки лише за умов забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки, здійснення реального внеску в процес розвитку національного соціокультурного надбання. При цьому державна інформаційна політика має сприяти культурно-освітньому піднесенню, духовній і моральній інтеграції українського суспільства. У цьому контексті визначальна роль належить вітчизняним ЗМІ, що є важливим інструментом внутрішньосупільних інформаційних обмінів, забезпечення соціальної єдності українського суспільства. Для реалізації культурного і політичного потенціалу інформаційного суспільства громадяни мають одержати реальний доступ до вітчизняних електронних та друкованих ЗМІ з широким діапазоном інформаційного наповнення, що відповідає актуальним завданням суспільного розвитку.

Зважаючи на стан розвитку національного інформаційного простору та визначальну роль мас-медіа в трансформації соціокультурних, політико-економічних відносин, можна стверджувати, що практика інформаційної політики України зумовлюється потребою забезпечення національних інтересів шляхом реалізації європейської моделі інформаційного розвитку, а включення пріоритетів державної інформаційної політики в урядові програми дає Україні можливість реформувати політичну систему відповідно до сучасних державотворчих змін.

З часу проголошення незалежності України відбулося переосмислення ролі інформаційної складової в демократичному суспільстві. Розширився зміст державної інформаційної політики завдяки включенню нових завдань щодо захисту прав людини і громадянина на свободу слова та вільний доступ до публічної інформації; визначилися основні засади забезпечення інформаційної безпеки. Таким чином, у соціокультурному контексті формуються найважливіші механізми для підтримки соціально-політичної єдності й керованості суспільства за допомогою інформаційної складової.

2.2. Інформаційно-комунікативний чинник оптимізації взаємодії між владою і громадянським суспільством у процесі суспільних трансформацій

У процесі своєї інформатизації суспільство стикається з новим типом суперечностей – інформаційним, що проявляється в конфлікті між «комп'ютерним» поколінням і старотрадиційною організацією використання інформаційних ресурсів. Сутність нового, того, що виникло сьогодні, суспільства М. Кастельс визначив як мережеве, тому

що воно створене мережами виробництва, влади і досвіду, які утворюють культуру віртуальності в глобальних потоках, що перетинають час і простір, є нова соціальна структура інформаційної епохи. Не всі соціальні зміни й інститути слідують логіці мережевого суспільства, подібно до того, як індустріальні суспільства протягом тривалого часу охоплювали численні передіндустріальні форми людського існування. Але всі суспільства інформаційної епохи дійсно пронизані – з різною інтенсивністю – повсюдною логікою мережевого суспільства, чия динамічна експансивність поступово абсорбує і підпорядковує попередні соціальні форми³².

Водночас дослідник, характеризуючи позитивне значення мережевого суспільства, змушений визнати, що мережеве суспільство, як і будь-яка інша соціальна структура, не позбавлене суперечностей, соціальних конфліктів і викликів з боку альтернативних форм громадських організацій³³.

У цьому сенсі видається за доцільне згадати ще раз зазначений вище факт появи нових суспільних груп – у тому числі інформаційної еліти, ІТ-спільноти – констатований В. Горючим. Він зазначає, що «протягом останніх десятиріч на наших очах формувалися зачатки тієї частини суспільства, у якій Інтернет став основним засобом спілкування, проведення дозвілля, джерелом інтелектуального зростання, навчання і нерідко – основної роботи...

Неформальне об'єднання комп'ютеризованої частини суспільства у своїй колективній свідомості викристалізувало власну підкультуру, культуру окремої соціальної спільноти, засновану на використанні інтернет-технологій як якісно нових засобів доступу до інформаційних ресурсів суспільства, засобів виробництва й ефективного використання інформації. Оскільки найхарактернішою особливістю цієї субкультури є використання Інтернету, очевидно, є всі підстави іменувати її ІТ-субкультурою»³⁴.

У цьому контексті забезпечення стабільного подальшого розвитку суспільства потребує модернізації системи управління ним з боку влади в напрямі створення ефективного інформаційно-комунікативного зв'язку між владою та громадянським суспільством. Необхідність для влади оперативно реагувати на зміни сучасних реалій потребує її оперативного інформування стосовно процесів, що відбуваються в соціумі. З іншого боку, нові групи, що утворюються, відрізняються власними інформаційними потребами, на які має зважати влада. Отже, налагодження ефективного інформаційно-комунікативного зв'язку між окремими елементами соціально-політичної системи стає необхідною умовою подальшого суспільного розвитку – визначення спільнотою власного місця і ролі у світовому співтоваристві, розробки відповідних стратегій і концепцій суспільно-державного розвитку, вироблення і поширення ідей, традицій, цінностей, які б відповідали поставленій меті. Вирішення всіх цих питань набуває першочергового значення і неможливе без злагодженої взаємодії держави і суспільства, без ефективного державного управління, з одного боку, і громадського розуміння і підтримки

владних рішень та ініціатив – з іншого.

Розуміння владою і суспільством проведення потрібних змін, їх підготовка, вироблення необхідних рішень і подальша реалізація цих рішень потребують відповідного інформаційного супроводу. Наскільки адекватним вимогам є наповнення інформаційного простору держави? Наскільки оперативною і зваженою є її реакція на постійну зміну умов? Чи здатна вона сама впливати на своє майбутнє? Чи володіє достатніми інформаційними ресурсами для прогнозування, передбачення розвитку подій? Усе це – проблеми, від вирішення яких у сучасних умовах залежить саме існування держави. Відтак умовою стабільного суспільного і державного розвитку є ефективна комунікація та інформування ³⁵.

Відкритість влади для громадян, прозорість її рішень і дій сприяють зміцненню її легітимності і забезпечують їй можливість адекватно реагувати на актуальні проблеми внутрішньодержавного розвитку і міжнародних відносин. Водночас налагодження зворотного зв'язку – від інститутів громадянського суспільства до органів державної влади – дає останнім змогу сформулювати уявлення стосовно співвідношення вимог і підтримки громадян та ефективності політики влади, що в результаті виявляється ключовим фактором для стабільності або нестабільності всієї системи.

Як відомо, комунікація може відбуватися безпосередньо від суб'єкта до об'єкта (рис. 2.1, А) і опосередковано, від суб'єкта через «передавача» до об'єкта (рис. 2.1, Б).

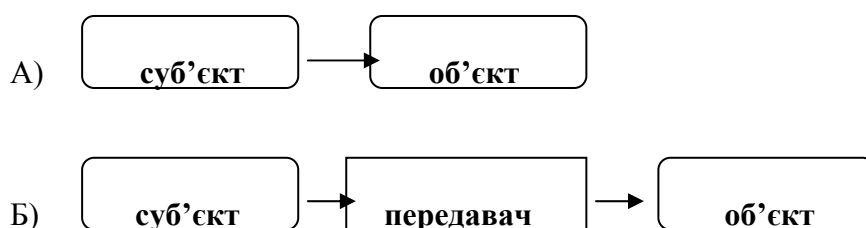

Рис. 2.1. Пряма й опосередкована політична комунікація

Крім того, комунікація в суспільстві може мати вертикальний (органи влади – суспільство) і горизонтальний (усередині владних структур або всередині суспільства) вимір, створюючи широку комунікаційну багатоваріантність, сприяючи посиленню гнучкості соціального організму в реагуванні на всю систему зовнішніх впливів.

Слід звернути увагу на те, що комунікативні процеси на рівні влади, на рівні влада

– суспільство і на рівні суспільства істотно відрізняються як змістовно, так і за способами передавання. На владному рівні переважає або неформальна безпосередня комунікація (у процесі розробки під час підготовки законопроектів, указів, інструкцій, договорів тощо), або вона має офіційний характер і здійснюється як безпосередньо, так і опосередковано за допомогою вже розроблених інструкцій, розпоряджень, регламентів, ділового листування тощо.

На рівні влада – суспільство комунікація має переважно опосередкований характер і донедавна здійснювалась або через ЗМІ (у першу чергу офіційні), або через політичні та суспільні організації (через участь їхніх представників у владних структурах), або ж – через неформальні канали. На цьому рівні може відбуватись і безпосередня комунікація, наприклад, під час виборчих кампаній, коли організуються зустрічі представників влади – кандидатів на певну посаду з виборцями, або шляхом теле- та радіозвернень представників влади до громадян, або шляхом організації онлайн-конференцій, гарячих телефонних ліній тощо.

Протягом останніх десятиріч до цього процесу активно під'єднуються сучасні центри продукування, обробки, аналізу та організації масового використання суспільно значущої інформації, до яких належать і структури, що працюють у режимі «фабрик думки», інші аналітичні центри, організовані на базі різноманітних цільових фондів. До цього виду діяльності останнім часом активно долучаються наукові установи, відгукуючись на актуальні суспільні запити, потреби в інноваційних рішеннях, а також діючі в режимі сучасних інформаційних технологій бібліотечні та інші установи.

Як показує суспільна практика, ЗМІ (найбільш якісно в ідеальному варіанті – незалежні), на сьогодні стали важливим інструментом процесу політичної структуризації суспільства. Причому способи здійснення комунікації на цьому рівні значною мірою визначаються як ступенем розвитку суспільства, наявністю в ньому техніко-економічних передумов для формування розгалуженої системи друкованих та електронних ЗМІ і доступу до продукованої ними інформації широким суспільним верством, так і політичним режимом, який безпосередньо впливає на можливість здійснення політичної комунікації через діяльність політичних і громадських організацій.

Разом із цим значну роль на загальносуспільному рівні відіграє неформальна комунікація. Особливо в тих державах, які перебувають на стадії кардинальної демократичної трансформації, при якій зміщуються, оновлюються ціннісні орієнтири, у боротьбі викристалізуються нові ідеали. У цей час інколи довіра до інформації сусіда, такої ж пересічної людини, стає вищою за довіру до офіційних повідомлень. На цьому рівні поряд з перевіреною, об'єктивною інформацією циркулюють чутки, політичні анекдоти, плітки тощо, які справляють значний вплив на формування іміджу влади і громадської думки.

Водночас ефективність владних рішень, можливість їх потенційної реалізації знач-

ною мірою залежать від ступеня підтримки уряду суспільством, від оцінок громадськістю його дій і політики. Можна цілком погодитись з Г. Почепцовим у його формулюванні основного правила для владних структур, що уряд має працювати ефективно, і населення має бути переконано, що уряд працює ефективно³⁶. Формування ж громадської думки відбувається шляхом поєднання, з одного боку, свідомих цілеспрямованих комунікативних впливів на суспільство з боку уряду, а з іншого – політичної комунікації всередині самого суспільства, між його окремими структурами, групами і навіть індивідами. Таким чином, значення для життєздатності суспільства налагодження ефективної інформаційно-комунікаційної взаємодії в період кардинальних суспільних перетворень, удосконалення процесу суспільної структуризації істотно зростає.

Процес інформатизації, пов'язаний з поширенням електронних технологій і створенням системи Інтернет, надзвичайно актуалізував пошук механізмів удосконалення системи комунікації. Розвиток ЗМІ, які виступили з'єднувальною ланкою між владою і суспільством, призвів до стрімкого зростання обсягів інформації, інформаційних «шумів», появи значної кількості деталізованої, фрагментарної, неякісної, необ'єктивної, ненаукової інформації, що ускладнює комунікацію як процес передачі сенсів, які, по суті, втрачаються за переважаючими «шумами», залишаються не отриманими. Під «шумом» розуміємо наявні інформаційно-комунікативні перешкоди, що виникли випадково або внаслідок свідомої цілеспрямованої дії, які заважають отриманню або сприйняттю адресатом початкового смислу.

Виникає ситуація, за якої суспільно значуща інформація, наприклад, стосовно прийнятих законів, рішень, дій не завжди доходить у належному вигляді до пересічних громадян. Система починає буксувати. З боку суспільства починають переважати вимоги, з боку влади приймаються невідповідні рішення і дії.

В умовах прогресуючого зростання обсягів продукрованої суспільством інформації виникає потреба в регулюванні процесів комунікації, управлінні інформаційними потоками. Під управлінням маємо на увазі свідомий, цілеспрямований та ефективний вплив на зміст, інтенсивність, напрями комунікації з метою досягнення стабільного розвитку суспільної системи, у результаті якого кожен з її елементів отримує власну користь.

Можна повністю погодитись із М. Грачовим у тому, що серед найважливіших завдань, на вирішення яких спрямовані функції підсистеми комунікації, слід відзначити, по-перше, виявлення інформаційних масивів і потоків, необхідних для ефективного політичного керівництва суспільством; по-друге, збір і обробку даних, затребуваних для прийняття політичних рішень і оцінки їх наслідків; по-третє, зберігання інформації, організацію її поширення, а також контроль за інформаційною діяльністю в суспільстві, що передбачає, зокрема, виявлення перешкод для проходження достовірних або необхідних відомостей³⁷.

Згідно із Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, у якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя³⁸.

Збільшення обсягів інформації і, водночас, зростаючі і не завжди успішно задоволені потреби в суспільно значущій інформації, необхідній для вирішення актуальних питань суспільного розвитку, висуває нові вимоги і перед державою, і перед системою соціальних структур суспільства. Зростаюча трудовитратність орієнтування в плинному інформаційному потоці, пошук потрібної інформації, її аналіз, визначення ступеня її значущості, процес обробки та адаптації до проблеми, необхідність оперативного реагування на нові зміни в підсумку загрожує прийняттям поспішних, невважених рішень, що не відповідають потребам сталого розвитку і здатні призвести до суспільного дисбалансу, соціально-економічних зсувів і конфліктів.

При цьому становлення інформаційного суспільства та кардинальний вплив інформації на виробництво, управління, свідомість і поведінку людей, на соціальне і політичне життя в цілому актуалізують, за висновком О. Сосніна, проблему осмислення інформації як інструмента влади та вироблення такої політики держави, яка б забезпечувала національну безпеку, національні інтереси й суспільний прогрес у цілому в результаті ефективного керування інформаційним ресурсом України³⁹.

Інформаційні ресурси (ІР) країни є її національним надбанням. Кількість, якість і доступність ІР уже сьогодні багато в чому визначає рівень розвитку країни та її статус у світовому співтоваристві. І. Арістова звертає увагу на те, що в промислово розвинутих країнах, зокрема в США, Великій Британії, Німеччині, Японії, успішно проводиться робота щодо створення електронних інформаційних ресурсів, їх промислової та комерційної експлуатації. Інформаційний бізнес вважається сьогодні одним з найбільш прибуткових у світі. Тому питання, що пов'язані зі створенням і ефективним використанням інформаційних ресурсів, потребують особливої уваги з боку держави⁴⁰.

Лише поєднання інформації з її користувачем, її ефективне використання дасть змогу перетворити інформацію на потужний ресурс, на знання, які нададуть потрібний імпульс розвитку країни і дадуть змогу їй у добу інформатизації і глобалізації посісти гідне місце у світовому співтоваристві. Значною мірою цьому сприяє поширення електронних технологій, оцифрування інформаційних масивів і створення єдиної системи електронних інформаційних ресурсів.

Остання забезпечує доступ до необхідної інформації як для пересічних громадян,

суспільних організацій, так і для самих органів влади. У першу чергу йдеться про забезпечення доступу до інформаційних ресурсів і продуктів, створених органами влади для забезпечення власної діяльності і в результаті цієї діяльності, та утворених недержавними організаціями на замовлення органів влади і в інтересах органів державної влади, тобто до державних інформаційних продуктів і ресурсів.

Серед інших інформаційних продуктів саме вони насамперед орієнтовані на стратегічний перспективний розвиток, відображають ті ідеї, цінності, рішення, які визначають напрям розвитку, здатні здійснювати вплив на всі сфери суспільного життя, а тому ознайомлення з ними громадян є необхідним. Забезпечення доступу до державних інформаційних ресурсів потребує налагодження ефективної комунікації між владою і громадянським суспільством. Наявність адресата або джерела інформаційного повідомлення, самого повідомлення, інформації залишається нічого не вартими за відсутності зв'язку між ними. Вироблені поколіннями цінності й ідеали не працюватимуть на перспективу, не будучи сприйнятими наступниками. Визначена владою мета суспільного розвитку залишиться незрозумілою за умов відсутності інформаційного зв'язку між владою і суспільством.

Разом з тим організації доступу до державних інформаційних продуктів потребує і владна система. Умовою ефективного здійснення владних повноважень є своєчасне отримання органами влади актуальної інформації, у тому числі й шляхом взаємодії міністерств і відомств або різних рівнів і гілок влади. Створення в підсумку інтегрованого державного ресурсу сприятиме підвищенню дієвості влади, її здатності оперативно і результативно реагувати на виклики сучасності.

Таким чином, організація доступу до державних інформаційних ресурсів і продуктів, які є суспільним надбанням, – перший крок до побудови національної моделі корпоративного управління.

З іншого боку, урахуваючи зусилля України з побудови демократичного суспільства, забезпечення доступу громадян до державних інформаційних продуктів може бути визначено як складова здійснення конституційних прав громадян на інформацію, задоволення їхніх інформаційних потреб.

Питання доступності державних інформаційних ресурсів і продуктів є одним з ключових у вирішенні завдання щодо створення єдиного інформаційного простору, одним з найважливіших сегментів якого є державні інформаційні продукти.

Наразі в контексті необхідності формування єдиного інформаційного простору, забезпечення ефективного функціонування влади в цілому, реалізації процесу розбудови демократії та розвитку громадянського суспільства актуалізується питання використання всієї накопиченої інформації і більш динамічної організації інформаційної взаємодії різних гілок і рівнів влади під час вирішення комплексних проблем керування суспільством.

У зв'язку з цим сьогодні набуває особливої актуальності ґрунтовний аналіз пророчої пропозиції академіка В. Глушкова щодо проекту, який отримав кілька десятків років тому назву ОГАС, а сьогодні може називатися Єдиною національною системою інформатизації (ЄНСІ) України. Вона представляє інтегровану мережеву інформаційно-аналітичну систему, що втілює ключові ідеї В. Глушкова з урахуванням сучасних вимог розвитку суспільства та розширених можливостей вітчизняної науки і техніки. Її характерними рисами є:

- інтеграція інформаційно-технологічної та інноваційно-інвестиційної складових інфраструктури на базі нової перспективної інноваційної стратегії;

- консолідація інформаційного середовища, що об'єднує вимоги з боку вищих органів державної влади та місцевого самоврядування з інтересами розвитку відкритого інформаційного суспільства і процесів загальноєвропейської інтеграції, потребами кожного громадянина України;

- інтелектуальна інформаційно-аналітична підтримка управлінських рішень на всіх рівнях (зокрема, у законотворчих процесах на засадах багатомовного лексикографічного середовища і логіко-семантичної експертизи);

- розширення доступності й ефективності використання національних і світових інформаційних ресурсів у всіх сферах діяльності суспільства, підвищення конкурентоспроможності національної економіки в цілому та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) зокрема;

- використання найсучасніших знанне-орієнтованих інформаційно-телекомунікаційних технологій, побудованих на фундаменті досконалих математичних моделей і методів надвисокої складності з використанням розподілених суперкомп'ютерних мереж з високим рівнем продуктивності, інформаційної ємності, надійності та безпеки ⁴¹.

Єдина національна система інформатизації збору, зберігання, аналізу та поширення фінансової, економічної, господарської та іншої соціально значущої інформації, яка об'єднує між собою всі органи державної влади і місцевого самоврядування, бюджетні і позабюджетні фонди й організації як по вертикалі, так і по горизонталі влади, формуватиме єдиний інформаційний простір України, створюватиме передумови для вдосконалення і розвитку їх діяльності, використовуватиметься в інтересах усіх органів державної влади і місцевого самоврядування, організацій і громадян України. Необхідність оптимізації національного інформаційного ресурсу та створення сучасної системи його ефективного використання актуалізує залучення до вирішення цього питання тих соціальних інститутів, для яких інформаційна діяльність є сутнісною основою розвитку національного соціокультурного процесу.

Це може бути забезпечено шляхом створення мережі центральних, галузевих, регіональних центрів інформатизації для накопичення відомостей про державні інформа-

ційні ресурси та умов доступу до них користувача, а також для сертифікації інформаційних систем і мереж, баз і банків даних, а також регіональних і міжрегіональних державних і комерційних центрів інформатизації для довідково-інформаційного обслуговування юридичних і фізичних осіб⁴².

Ураховуючи інформаційний потенціал бібліотек, наявність розгалуженої бібліотечної мережі та досвід інформаційної діяльності бібліотечних працівників, у структурі таких центрів саме ці установи могли б відігравати істотну роль у формуванні такої системи. Серед основних прогресивних сучасних тенденцій у розвитку інформаційно-комунікативного аспекту діяльності таких структур – розширення спектра послуг, інформаційний супровід усіх етапів діяльності законодавчого органу країни, виробництво власної синтезованої інформаційно-аналітичної продукції, здійснення міждисциплінарних і прогностичних досліджень, розширення можливостей доступу користувачів до потрібної їм інформації за допомогою використання нових електронних технологій, посилення інтерактивної складової в процесі обслуговування користувачів шляхом проведення консультацій, лекцій і семінарів.

На користь доцільності реалізації такої ідеї вказує наявний зарубіжний досвід. Значний внесок у його постійне збагачення вносить Дослідницька служба Конгресу (Congressional Research Service – CRS) Бібліотеки Конгресу США (Library of Congress) (<http://www.loc.gov>).

CRS – один з найбільших підрозділів Бібліотеки Конгресу. У її складі на сьогодні 350 політичних аналітиків, юристів та інформаційних співробітників (при загальному штаті служби 675 і бібліотеки 3597 співробітників). У свою чергу служба поділяється на міждисциплінарні дослідні підрозділи, кожен з яких поділяється на галузеві секції: відділи американського права (American Law) і політики (Domestic Social Policy), закордонних справ, оборони і торгівлі (Foreign Affairs, Defense and Trade), уряду і фінансів (Government and Finance) та ресурсів, науки і промисловості (Resources, Science and Industry). Група знанневого обслуговування (The Knowledge Services Group) надає допомогу в дослідженнях політичним експертам у кожному з п'яти підрозділів.

Служба забезпечує інформаційний супровід усіх етапів законодавчої діяльності Конгресу.

Хоча співробітники CRS не пишуть законопроекти, резолюції та поправки особисто, проте їх залучають до участі в законотворчому процесі, оскільки вони фактично перекладають політичні рішення конгресменів формальною законодавчою мовою.

Найбільш затребуваним на сьогодні напрямом діяльності CRS є інформаційна підтримка законодавчого процесу, яка здійснюється у формі підготовки аналітичних матеріалів (звітів з досліджень, довідок), рефератів, перекладів, брифінгів, відеопрезентацій, індивідуальних консультацій конгресменам та їхнім співробітникам.

Інформаційно-аналітичні звіти CRS містять визначення проблеми, її фон та страте-

гічні дослідження, огляд минулого й очікуваного законодавства, бібліографію слухань, звіти Конгресу, хронологію подій і довідкові джерела. Це можуть бути короткі огляди близько семи сторінок або ґрунтовні дослідження. Звіти можуть подаватись у вигляді політичного аналізу, економічних або юридичних досліджень, статистичних оглядів. Метою підготовки таких матеріалів є чітке визначення місця проблеми в законодавчому контексті. Щорічно готується понад 700 таких звітів, причому кожен з них містить точну, об'єктивну та оперативну інформацію з проблеми. Показово, що в переліку «10 найбільш затребуваних урядових документів», складених Центром розвитку демократії та технологій (Center for Democracy and Technology), звіти CRS посіли перше місце.

Широта і глибина експертизи, що проводиться експертами CRS, – від законів, економіки і закордонних справ до оборони та національної безпеки, громадського врядування, освіти, охорони здоров'я, імміграції, енергії, захисту навколишнього середовища, науки і техніки – дають змогу службі, швидко мобілізуючи в гнучких групах співробітників, забезпечувати комплексні дослідження складних питань, що стоять перед Конгресом.

CRS надає законодавчому органу США компетентну допомогу не лише в дослідженні природи і характеру проблем, що постають перед Конгресом, а й в оцінці та визначенні стратегічних варіантів і пропозицій.

Поряд з інформаційною підтримкою законодавчого процесу служба проводить програми і семінари для членів Конгресу та їхніх співробітників. Найуспішнішим з них у 2009 р. став семінар «Законодавчі проблеми і процедури: CRS-семінар для нових учасників (Legislative Issues and Procedures: The CRS Seminar for New Members) (січень 2009 р.).

Члени Конгресу та їхні співробітники мають можливість звертатись до веб-сторінок CRS (www.crs.gov) і Законодавчої інформаційної служби CRS (Legislative Information Service – LIS) (www.congress.gov). Зазначені сайти є найбільш універсальними та інтегрованими джерелами інформації стосовно законодавчого процесу США. Вони надають усю необхідну інформацію стосовно різних аспектів урядування, інформацію законодавчого характеру, включно з поточним законодавством, попередніми законами, біографічними даними конгресменів тощо.

Для забезпечення необхідного інформаційного супроводу діяльності Конгресу служба використовує також і продукцію мультимедіа – відеозаписи на DVD-дисках та аудіозаписи на CD-дисках. Семінари, що проводяться CRS, у запису конгресмени можуть переглянути також з веб-сторінки служби. Крім того, CRS забезпечує кожного дня, крім вихідних, дві години телевізійного віщання закритої системи Конгресу.

Аналіз напрямів діяльності CRS дає підстави для висновку про її універсальний характер. Це стосується збалансованого суміщення здійснення реферативної та аналіти-

чної функції, широкого тематичного кола проблем, з яких готуються інформаційно-аналітичні матеріали, різноманітних форм інформаційно-аналітичних послуг (стислі огляди, розгорнуті звіти, консультування, проведення семінарів тощо).

Про ефективність діяльності CRS у сфері інформаційного супроводу процесу суспільних трансформацій опосередковано говорить той факт, що саме її досвід функціонування був урахований під час заснування аналогічної структури Національної парламентської бібліотеки Японії (National Diet Library – NDL) (<http://www.ndl.go.jp>) – Бюро дослідницької та правової інформації (Research and Legislative Reference Bureau – RLRB), у якому працюють спеціалісти в галузях юриспруденції, політики й економіки.

Послуги RLRB, в основному, складаються із законодавчих досліджень та інформаційних послуг (дослідження та надання інформації стосовно національних політичних проблем).

Бюро виконує широкий спектр функцій, у тому числі аналіз та оцінку законопроектів і пропозицій; збирання, аналіз та огляди інформації законодавчого характеру та надання доступу до неї; послуги з оформлення текстів законів, що допомагає парламентарям у підготовці законодавства; забезпечення інформаційними матеріалами органів виконавчої та судової гілок влади і широкої громадськості⁴³.

У тому, що стосується законодавчих досліджень і надання інформаційних послуг, у діяльності RLRB можна виокремити кілька основних тенденцій.

По-перше, це інтенсифікація міждисциплінарних досліджень.

Міждисциплінарні дослідження, розпочаті у 2001 р., являють собою дослідження з основних національних політичних проблем, які потребують тривалого міжпредметного вивчення. Проектна група складається зі співробітників різних наукових підрозділів, пов'язаних з конкретною темою.

Міждисциплінарні дослідження містять у собі обмін думками з експертами і польові дослідження як усередині, так і за межами Японії, а також аналіз інформації з друкованих джерел і електронних ресурсів, зокрема інтернет-інформації. Протягом останніх років практикується також проведення Міжнародного політичного семінару, для участі в якому для обміну думками та обговорення питань запрошуються іноземні фахівці. Крім того, деякі дослідження також проводяться за участі зовнішніх експертів, яких запрошуюють до співпраці в проектних командах.

Результати таких міждисциплінарних досліджень публікуються у вигляді Міждисциплінарного дослідницького звіту (Interdisciplinary Research Report).

По-друге, початок систематичного проведення Семінару з питань політики (Policy Seminar).

Результати міждисциплінарних і прогностичних досліджень бюро передаються в друкованому вигляді в офіси кожного депутата, а також розміщуються на «Чоса-но-

Мадо» (Chosa-no-Mado – вікно до дослідницьких послуг), ексклюзивному веб-сайті членів парламенту. Утім, така форма презентації результатів досліджень не дає змоги їх безпосереднього пояснення. Окремі парламентарі заявляли, що вони не знають, які результати досліджень доступні. Ураховуючи це, було прийнято рішення розпочати проведення Семінару з питань політики, під час якого відбувається пояснення національних політичних проблем депутатам та їхнім секретарям. Семінари передбачають розгляд запитів користувачів, пов'язаних з темою семінару, і презентацію результатів досліджень за темою.

По-третє, підготовка і поширення матеріалів в електронній формі.

Єдиний інформаційний простір повинен не тільки забезпечити задоволення інформаційних потреб, але і стимулювати діяльність споживачів інформації. Для цього необхідно розробити комплекс заходів щодо підвищення інформаційної і комп'ютерної грамотності населення, що об'єднує читання курсів у навчальних закладах з оволодіння навичками пошуку і використання інформації, широку пропаганду у ЗМІ можливостей одержання необхідної інформації, видання відповідної масової літератури тощо

44

У цьому контексті привертають увагу цілеспрямовані систематичні зусилля бібліотечних структур з підвищення комп'ютерної грамотності населення, які здійснюються в контексті їх участі в ряді відповідних програм, таких як «Бібліоміст» та «Інтернет для читачів публічних бібліотек (LEAP-I, LEAP-II, LEAP-III та LEAP-IV)».

Включення бібліотечного середовища до формування сучасного інформаційного простору реалізується вже в ряді міжнародних проектів. Так, програма «Бібліоміст» є результатом партнерської взаємодії міжнародної некомерційної організації щодо сприяння лідерству думки та інноваційним програмам з просування загальних позитивних тривалих змін – Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів IREX (The International Research and Exchanges Board), Агентства США з міжнародного розвитку USAID (United States Agency for International Development) та Міністерства культури і туризму України, на підтримку якої Фондація Білла та Мелінди Гейтс надала грант на суму 25 млн дол. США. «Бібліоміст» співпрацює з Українською бібліотечною асоціацією (УБА), центральними та місцевими органами влади й бібліотеками на всій території України з метою надання допомоги бібліотекам ефективніше задовольняти потреби місцевих громад завдяки навчанню і використанню сучасних технологій шляхом обладнання бібліотеки сучасною технікою, яка була б здатна забезпечити належний доступ членів громад до інформації; підвищення професійного рівня бібліотечних працівників з метою вдосконалення бібліотечного обслуговування; сприяння розвитку ресурсної бази бібліотечної асоціації для ефективнішого представлення інтересів бібліотек і бібліотекарів, а також залучення державної підтримки для визначення ключової ролі бібліотек у суспільстві.

За програмою «Бібліоміст» для користувачів бібліотек на базі бібліотечних установ організовано тренінгові центри, спрямовані на підтримку некомерційних ініціатив-навчань, семінарів, прес-конференцій та інших масових заходів, проводяться безкоштовні тренінги з комп'ютерної майстерності (допомога в роботі з комп'ютером, програмами, Інтернетом і т. д.).

Проект «Інтернет для читачів публічних бібліотек (LEAP-I, LEAP-II, LEAP-III та LEAP-IV)» має на меті забезпечити допомогу публічним бібліотекам України в наданні інформаційних послуг населенню, підтримку вільного і відкритого обміну інформацією, важливого для інтегрування України у світову спільноту та проведення реформ. У рамках реалізації проекту в бібліотеках України відбулось відкриття інтернет-центрів, у яких користувачам забезпечується доступ до ресурсів Інтернету, електронних баз даних найбільших бібліотек світу, інших баз даних з метою задоволення інформаційних потреб, надання довідково-бібліографічної, фактографічної і повнотекстової інформації. У таких центрах користувач має змогу отримати консультаційну допомогу в адміністратора щодо пошуку інформації в Інтернеті, сервісних програм Інтернету, роботи з електронною поштою тощо.

Отже, забезпечення вільного доступу до державних інформаційних ресурсів на-самперед має відбуватись за рахунок вирішення питань технічного і гуманітарного характеру – створення системи національних електронних ресурсів і підвищення інформаційної компетентності громадян.

Другий крок – забезпечення необхідного інформаційного супроводу процесу прийняття управлінських рішень.

Сприятливі умови вирішенню таких завдань має залучення спеціалізованих структур, виникнення яких зумовлено актуалізацією інформаційних процесів, специфічними умовами розвитку сучасних політичних комунікацій. До таких структур, зокрема, належать й інформаційно-аналітичні структури (далі – ІАС).

Інформаційно-аналітичну діяльність у системі прийняття рішення можна представити як посередницьку ланку між вхідною інформацією, що є відображенням ситуації, і самим політичним рішенням, наслідком якого є дія, спрямована на збереження або зміну ситуації (див. рис. 2.2).

Рис. 2.2. Інформаційно-аналітична діяльність у системі прийняття рішення

Таким чином, ураховуючи зростаючий вплив інформації на суспільний розвиток, ефективно керування інформаційними потоками може стати дієвим засобом у запобіганні зростанню напруження в суспільстві, запобіганні конфліктам і підтримці суспільної злагоди.

Слід наголосити на тому, що формат діяльності інформаційно-аналітичних структур передбачає як аналітичну роботу з аналізу наявних інформаційних масивів для відбору потрібної інформації замовникам, так і творення нової, синтезованої інформації на базі аналізу тієї, що була відібрана попередньо. При цьому врахування загальних тенденцій розвитку, різноманітних точок зору, альтернативних концепцій, позицій, підходів дає змогу мінімізувати ефект викривлення повідомлень, початкових смислів, від чого не убезпечені ЗМІ.

Крім того, такі структури володіють необхідним методологічним інструментарієм для вивчення тенденцій розвитку інформаційного простору, специфіки інформаційно-аналітичного супроводу процесу суспільних перетворень, ставлення державних структур, політичних партій та громадських і культурних організацій, громадської думки в країнах близького й далекого зарубіжжя до політичних процесів, що відбуваються в державі, дослідження державотворчого, законодавчого процесу в зарубіжних країнах і зіставлення його з вітчизняною практикою законотворчості тощо.

В Україні прикладом ефективного функціонування як центрів інформаційно-аналітичного супроводу процесу прийняття управлінських рішень є діяльність таких структур Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), як СІАЗ, Національна юридична бібліотека та Фонд Президентів України, продукти і послуги яких спрямовані на забезпечення відповідного інформаційного супроводу суспільно-політичних процесів у державі, науково-інформаційної підтримки процесу суспільних трансформацій.

Основою для успішної роботи в цій сфері стало поєднання таких складових, як унікальні фонди НБУВ, розроблена відповідно до вимог сучасності методика опрацювання інформаційних масивів, кваліфікований персонал, 20 % якого – наукові співробітники. На даному етапі інформаційної діяльності структури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України – Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ), Національна юридична бібліотека та Фонд Президентів України – реалізують понад десяток проектів інформаційно-аналітичного забезпечення різних соціальних структур, різних груп користувачів, мають понад 2 тис. корпоративних замовників своєї продукції, з якими підтримується ре-

гулярний зв'язок. Плідною і корисною для вдосконалення якісних параметрів національного інформаційного простору стала практика організації співробітництва із замовниками, регламентована угодами про співдружність у реалізації важливих суспільно значущих проектів.

Так, наприклад, згадані вище підрозділи бібліотеки відповідно до підписаної угоди здійснюють інформаційне забезпечення діяльності Конституційної Асамблеї, у тісному співробітництві з її апаратом видають бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів «Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності», а також формують інформаційний ресурс «Електронна бібліотека Конституційної Асамблеї». Створення такого ресурсу має на меті забезпечення інформаційного супроводу діяльності Конституційної Асамблеї України, сприяння утвердженню і розвитку національної конституційної традиції, якісному вдосконаленню чинної Конституції України та задоволення інформаційноаналітичних запитів органів державної влади, громадських організацій, наукових працівників, експертів і громадян у сфері конституційного процесу.

Поряд з відомостями про діяльність Конституційної Асамблеї України ресурс надає користувачам доступ до інформації стосовно конституційного процесу зарубіжних країн, документів щодо вітчизняної конституційної традиції, списків монографічної літератури та наукових статей відповідної проблематики, що зберігаються у фондах НБУВ.

Поширення правових знань бібліотечними установами має можливість стати системним процесом використання всього асортименту наявних форм інформаційного та аналітичного обслуговування всіх соціальних структур, що функціонують у суспільстві, усіх традиційних і нових груп користувачів, відповідно до їхніх специфічних запитів. І це може стати важливим фактором гармонізації.

Можна визначити такі основні напрями бібліотечної політики відносно у суспільстві, у сфері здійснення правового інформування українського суспільства: модернізація бібліотечних послуг у сфері правового інформування – розробка моделей електронного правового інформування; розвиток програм підтримки правової культури, підвищення рівня правової обізнаності користувачів бібліотек; підготовка та реалізація програм щодо розширення фондів правової інформації, зокрема в електронному вигляді; забезпечення доступу населення до соціально значущої правової інформації шляхом упровадження на базі загальнодоступних бібліотек повсюдного доступу до інформаційно-правових баз інформації; розвиток інфраструктури бібліотечної справи, розширення учасників великих корпоративних проектів у сфері правового інформування; розвиток міжнародної бібліотечної співпраці, участь у міжнародних бібліотечних і культурних проектах у сфері правового інформування, у тому числі на основі нових форм і методів професійної бібліотечної діяльності; сприяння ефектив-

ному функціонуванню системи безперервної інформаційно-правової підтримки мало- захищених верств населення України ⁴⁵.

Таким чином, завдяки систематичним цілеспрямованим зусиллям бібліотек у рамках бібліотечної мережі України відбувається організація і консолідація державних інформаційних ресурсів і продуктів, формується система забезпечення доступу до них усіх діючих у суспільстві соціальних структур, усіх категорій користувачів, що є важливим фактором розвитку національного соціокультурного процесу.

Завдяки впровадженню передових бібліотечно-інформаційних технологій, комп'ютеризації та автоматизації бібліотечних процесів провідні наукові бібліотеки поступово перетворюються з книгозбірень в інформаційні центри.

Необхідно також наголосити на можливості ефективної популяризації через систему використання ІАС бібліотек інформаційних матеріалів самих суб'єктів господарської діяльності, різноманітних видавництв, інститутів, організацій та об'єднань, галузевих видань найвідоміших і найавторитетніших вітчизняних і зарубіжних інформаційних структур. Ідеться про дослідження результативності здійснюваної владою внутрішньої політики, ступінь її підтримки громадськістю, вивчення суспільних запитів на певні урядові рішення.

Також використання в сучасних умовах бібліотеками Інтернету та налагодження міжбібліотечної кооперації дає змогу шляхом аналізу і відбору нової інформації та через організацію доступу до інформаційних баз інших бібліотек заповнювати «прогалини» вітчизняної інформаційної бази, у тому числі й наукової, тими зарубіжними інформаційними продуктами, у яких відчувається потреба і на які в суспільстві є попит ⁴⁶.

Вивчення і врахування інформації зарубіжних джерел має принципове значення для результативності діяльності служб. Адже це дає змогу відстежити як зовнішні умови реалізації державою стратегічного курсу, так і сприйняття зарубіжним середовищем її ініціатив у галузі політики, економіки, культури, соціальної сфери, що, у свою чергу, уможлиблює своєчасне коригування кроків усередині та за межами держави. Фактично йдеться про дослідження ефективності зовнішньополітичної комунікації шляхом вивчення реакції зарубіжного адресата владної політики.

При цьому розширюються не лише можливості бібліотек для задоволення пізнавальних запитів користувачів. Розширення міжнародних інформаційних контактів сприяє розвитку обмінів у сфері наукової думки, технічних зв'язків, що, у свою чергу, стимулює прискорення процесів творення нової наукової інформації. Можна цілком прийняти висновок про те, що бібліотечні установи стають активними складовими процесу інформаційного виробництва, яке працює на потреби таких явищ, як «наука без кордонів» та «освіта без кордонів», що забезпечують прискорення суспільного прогресу ⁴⁷.

Треба наголосити на тому, що інформаційний глобалізм, стрімке збільшення кількості інформації і розширення її тематики актуалізувало питання її структуризації та систематизації, тобто організації її в зручному для роботи та збереження вигляді. Структуризація і систематизація кумульованої в бібліотеках інформації має сприяти вирішенню проблеми пошуку в загальному інформаційному потоці саме тієї інформації, якої потребує користувач. Як наголошує О. Порхун, це комплексне завдання, яке потребує відповідних рішень на різних етапах, пов'язаних з розробкою технологій збору, збереження та представлення інформації, зі створенням і роботою баз даних ⁴⁸. Отже, структуризація інформації відбувається на стику багатьох галузей знань і технологій.

У цьому контексті слід зазначити, що специфіка діяльності бібліотек як комплексних бібліотечно-інформаційних центрів і в багатьох випадках науково-дослідних інститутів зумовлює залучення до цих структур фахівців з різних галузей знань. Відповідно до даних, наведених Л. Романча, історики, філософи, філологи, соціологи, економісти, представники фізико-математичних і біологічних наук, фахівці з інформатики та обчислювальної техніки, адміністратори комп'ютерних мереж і систем реально становлять «леву частку» (до 50 %) штату працівників з вищою освітою великих наукових бібліотек ⁴⁹. Таким чином, в умовах бібліотек стає можливим ефективно вирішення проблеми забезпечення різносторонніх підходів до комплектування й ефективного використання суспільно значущого інформаційного ресурсу в інтересах соціокультурного розвитку.

З огляду на це, в умовах розвитку сучасного соціокультурного процесу особливо значення набуває внесок ІАС у сфері вирішення актуальних наукових проблем, у поєднанні теоретичних і прикладних аспектів, а саме:

- а) дослідження процесу формування і розвитку інформаційного простору, ролі і місця в цьому процесі бібліотечних структур та їх інформаційно-аналітичних підрозділів;
- б) вивчення проявів і впливу інформаційної сфери на соціокультурні процеси в суспільстві;
- в) інформаційно-науковий супровід суспільних перетворень;
- г) дослідження питання організації інформаційно-аналітичної діяльності бібліотечних структур з метою якомога повнішого задоволення інформаційних запитів замовників.

Здійснення ІАС роботи за зазначеними напрямками покликане в підсумку сприяти:

- формуванню ринку інформації, підвищенню рівня інформованості і компетентності влади і суспільства з метою запобігання соціальним, політичним, національним і релігійним конфліктам;
- своєчасному й об'єктивному інформуванню населення про роботу державних ор-

ганів з метою підвищення їх авторитету;

– налагодженню ефективної системи інформаційного забезпечення замовників (органів державної влади й управління, громадських об'єднань та організацій тощо) як підґрунтя для підвищення рівня їх компетентності та створення умов для прийняття найоптимальніших рішень;

– підвищенню міжнародного авторитету держави, її співробітництву з іншими країнами.

Посідаючи проміжне становище між органами державної влади (джерело повідомлення) і суспільством (адресат), ІАС включається в систему вертикальної комунікації. Служби отримують інформацію з офіційних джерел і в адаптованій до споживача формі поширюють її через систему власних видань.

Отже, на рівні комунікації влада – суспільство ІАС бібліотечних установ сприяє задоволенню потреб соціальних структур, усіх користувачів в адекватному компетентному донесенні актуальної інформації про діяльність владних структур, громадських організацій, важливі події суспільного життя.

Що стосується вертикального зворотного потоку інформації, то діяльність ІАС сприяє забезпеченню владних структур об'єктивною перевіреною інформацією щодо громадських настроїв, особливостей регіонального розвитку, ефективності реалізації урядових рішень у різних сферах суспільного життя.

Ще однією формою діяльності ІАС, спрямованою на забезпечення органів державної влади необхідною інформацією стосовно ефективності здійснюваної урядом політики, є проведення соціологічних опитувань з найважливіших питань суспільного буття, дослідження громадської думки. Інформаційно-аналітичні підрозділи бібліотечних установ здатні як самі ініціювати і проводити такі дослідження (як, наприклад Дослідницька служба Конгресу Бібліотеки Конгресу США, так й аналізувати й узагальнювати результати досліджень, проведених іншими різноманітними інформаційно-аналітичними структурами (як практикує СІАЗ НБУВ). У другому випадку експерти інформаційно-аналітичної служби мають можливість урахувати відмінності в результатах, отриманих різними дослідними установами, узагальнити тематику проведених досліджень, яка є певним відображенням переліку проблем, що перебувають у центрі громадської уваги, та в підсумку надати замовникам максимально повну й об'єктивну інформацію з питання, яке цікавить.

Перспективним видається і розвиток інформаційно-аналітичної діяльності ІАС у горизонтальному вимірі політичної комунікації – на суспільному рівні взаємодії політичних партій, суспільних рухів, громадських організацій, окремих громадян, тобто системи соціальних структур суспільства. Усе це в підсумку матиме позитивний вплив на активізацію діалогу всередині суспільства, виховання духу солідаризму, почуття громадянськості, сприятиме розвитку всіх аспектів соціокультурного процесу в Україні.

ні.

Розвиток інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек у горизонтальному вимірі політичної комунікації – на рівні соціальних структур громадянського суспільства – покликаний сприяти формуванню політичного світогляду розвитку соціокультурного процесу, підвищенню рівня загальної політико-правової культури населення.

У структурі суспільного діалогу між владою і громадськістю бібліотеки для громадян сприяють забезпеченню доступу до соціально значущої інформації про свої права й обов'язки, для організацій комерційного сектору – сприяють формуванню позитивного корпоративного іміджу, участі у формуванні національної культури соціально відповідального бізнесу, для органів влади регіонального і муніципального рівня – слугують ефективним каналом інформаційного обміну, що дає змогу налагодити довірчий діалог з громадянами і домогтися отримання «зворотного зв'язку», підвищити рівень довіри громадян до органів влади.

Для суспільства в цілому діяльність бібліотечних установ як сучасних інформаційних центрів, посередників між владою і суспільством позитивно впливає на формування інститутів громадянського суспільства, сприяє зростанню громадянської самосвідомості, залученню громадян у суспільне життя, допомагає в активізації соціокультурних процесів.

Традиційно виступаючи центрами із збереження вироблених у процесі розвитку соціуму знань, духовних цінностей, надаючи до них доступ і створюючи на їх основі і впроваджуючи в суспільний обіг нові синтезовані інформаційно-аналітичні продукти, бібліотеки здатні додати змістовній складовій політичних комунікацій відповідного національно-культурного наповнення, що набуває особливого значення в умовах посилення глобалізаційних процесів.

З іншого боку, структуруючи нову суспільно значущу інформацію, бібліотека намагається враховувати потреби і запити повної спільноти, які диктуються специфікою й умовами її розвитку, проводячи роботу з поповнення соціальної інформаційної бази як інформацією, виробленою самою спільнотою, так і тією, що була створена поза її середовищем, але має для неї цінність, оскільки відображає загальносвітові тенденції та досягнення. В адаптованому для певного суспільства вигляді така інформація становитиме частину суверенного інформаційного ресурсу, його політико-правовий сегмент і сприятиме успішному розвитку цієї суспільно-політичної системи та її взаємодії з навколишнім середовищем. Фонди бібліотек, таким чином, лишатимуться живильним інформаційним джерелом розвитку соціальної структури суспільства на новому, інформаційному етапі його еволюції.

2.3. Формування ресурсів історико-біографічної інформації як важлива складова розбудови національного гуманітарного інформаційного простору

Характерною рисою сучасної соціокультурної ситуації у всьому світі і в Україні є відчутне посилення інтересу широкого загалу, представників різних соціальних верств, вікових, освітніх, професійних груп населення до біографічного знання. Зростає його значення в системі гуманітарної культури. У громадській свідомості, в освітній практиці спостерігається перенесення акцентів з узагальненої і певною мірою – знеособленої пам'яті про визначні події на персоналії діячів минулого. Водночас формування відкритого демократичного суспільства в постсоціалістичних країнах з особливою гостротою поставило питання про доступність інформації про наших сучасників – учасників політичного процесу, урядовців, широке представлення в інформаційному просторі відомостей про креативний людський потенціал нації.

Біографічній інформації, як про визначні й менш відомі постаті минулого, так і про наших сучасників – відомих політиків, діячів науки, освіти і культури, представників ділових еліт, належить дедалі більш помітне місце в соціальних комунікаціях: у діяльності інститутів освіти і виховання, культури; у видавничій роботі, засобах масової інформації, особливою мірою – у формуванні й функціонуванні електронних інформаційних ресурсів: відкритих баз даних і архівів, цифрових бібліотек, соціальних мереж.

Ознакою часу в Україні, як і в усьому світі, став розвиток напруженого духовного й інтелектуального діалогу людини з представниками попередніх поколінь – явище, у його сучасних масштабах відносно нове, ще недостатньо осмислене фахівцями. Діалог цей набуває інтенсивності на різних рівнях: звернення до постатей великих українців, з іменами яких пов'язане саме існування нації; зростання інтересу до менш відомих персоналій, які з тих чи інших причин перебувають у полі особливих громадських, професійних, особистих зацікавлень представників різних вікових, освітніх, професійних груп, етнокультурних і конфесійних спільнот; інтересу до земляків, «краян», які для громадян є уособленням їх «малої Батьківщини»; нарешті, у формі звернення дедалі більш широкого загалу до власних родоводів, пошуку «коренів», які, на жаль, сучасним українцям, у масі, недостатньо відомі.

При цьому, на нашу думку, ідеться не лише про обумовлене загальним зростанням освітнього рівня населення пізнавальне освоєння часу й простору минулого, а й про прагнення людей до досягнення через постаті відомих співвітчизників або власних прашурів досвіду минулих поколінь у найрізноманітніших його виявах: досвіду політичного, громадянського, соціально-культурного й етнокультурного, інтелектуального, етичного, естетичного, професійного, господарського, досвіду розбудови власного життєвого шляху, родинного життя, приватного спілкування. Сучасна людина (а наш час вимагає формування особистості самостійної, вольової, здатної діяти в умовах суспільства, яке швидко змінюється) хоче знати більше про попередників задля порівняння їх життєвого досвіду з власним, пошуку в цьому духовної опори, розуміння са-

мої себе, реалізації свого потенціалу, досягнення поставленої мети.

Відповіддю на суспільні запити став справжній бум у світі біографічної продукції: книжкової, журнальної, газетної, а ще більшою мірою – електронної біографічної інформації: наукової, популярної, навчальної, пізнавально-розважальної. Він торкнувся й України. Проте гострою суспільною проблемою є неоднорідність її інтелектуального рівня, світоглядної спрямованості, відчутна подекуди політична заангажованість, брак на інформаційному ринку вітчизняних видань і електронних інформаційних продуктів, які дійсно могли б задовольнити зростаючі запити середнього класу українського суспільства – основи його стабільності, соціального й національного поступу.

Дійсно, за роки незалежності опубліковано чимало новітніх і створених у попередні десятиліття вченими в Україні та у діаспорі історико-біографічних праць самого високого рівня. Проте вони в переважній більшості, на жаль, не стали помітним явищем на самій поверхні суспільного життя, а залишилися предметом обговорення в досить вузькому середовищі інтелектуалів, лише частково увійшовши до кола читання більш широкого загалу працівників науки, освіти, студентства. Така ситуація відбиває збереження від часів бездержавності й національного приниження традиційних, звичних для нашої наукової і творчої інтелігенції уявлень про замкнені самі на себе «катакомбні» форми існування культури високого інтелектуального рівня. Вони були правомірними, коли йшлося перш за все про саме збереження національної пам'яті, але є абсолютно неприйнятними за умов, коли на передній план об'єктивно висуваються завдання активного формування національного гуманітарного простору, як засобу утвердження інтелектуальної і духовної самостійності України серед інших суб'єктів світового цивілізаційного процесу.

Зазначене є в цілому характерним для багатьох напрямів вітчизняної гуманітаристики й літературної творчості. У галузі біографіки це виявляється насамперед у відсутності поки що «критичної маси» друкованих видань і електронних ресурсів добротного науково-популярного рівня, розрахованих на широке коло зацікавлених читачів, які належать до різних вікових, освітніх, професійних груп, і спрямованих за своїм характером на піднесення їх гуманітарної культури, громадянської, патріотичної свідомості.

Окреслене разюче різниться від того, що спостерігаємо нині в галузі біографічної інформації у розвинутих країнах світу – США, Великобританії, Франції, Німеччині, у наших найближчих сусідів – Росії, Польщі, де друкована й електронна біографіка «знаходиться на виду», активно працює на освіту, культуру, інтереси громадянського суспільства й держави, на патріотичне виховання та утвердження національних пріоритетів. Там вона відіграє величезну роль у передачі традицій між поколіннями, формуванні суспільних ідеалів, вихованні національної гордості шляхом розкриття внеску країни у розвиток світової культури й цивілізації.

У сучасній Україні, за умов зростаючого суспільного попиту, гострий брак цікавої і корисної вітчизняної науково-популярної біографічної продукції вимушено компенсується присутністю на інформаційному ринку численних і різноманітних зарубіжних книжкових і журнальних видань, а ще більшою мірою – електронних інформаційних ресурсів. Переважно це західноєвропейські й американські друковані та електронні продукти в російських перевиданнях, які розкривають у постатях визначних діячів світової культурно-мистецької, науково-технічної та суспільно-політичної потенціал минулих часів і нашої доби. До їх числа належать книжки з біографічних серій провідних російських видавництв, а також ліцензовані російськомовні варіанти продовжуваних книжково-журнальних видань, наприклад усесвітньо відомого видавничого дому DeAgostini – «Художественная галерея» (Т. 1–50, М., 2007–2008) та ін. Також російськими видавництвами випускається значними накладом величезна маса власних оригінальних серійних і позасерійних науково-популярних біографічних видань, присвячених діячам дореволюційної, радянської і сучасної доби, які відчутно переважають на українському книжковому ринку.

Характерною рисою подібних російськомовних серійних видань з універсальним (загальносвітовим) охопленням матеріалу є включення до них численних випусків (іноді до половини), присвячених діячам російського мистецтва, культури і науки, з притиском на демонстрацію органічної причетності Росії до найвищих досягнень світової культури й цивілізації. Те саме притаманне й російськомовним серіям, виданим в Україні від імені власне українських структур, зокрема ЗАТ «Комсомольська правда – Україна». Так, з 80 випусків «Великих художників» (К., 2011–2012) 40 присвячені російським майстрам, до числа яких безапеляційно віднесено й білорусів, українців і представників етнічних меншин – вихідців з України (іноді зі згадками, що вони народилися або жили у Малоросії).

Зокрема, під брендом DeAgostini впродовж 2008–2012 рр. як спільні продукти російського та українського дочірніх підприємств масовим накладом (перші випуски – до 300 тис. прим., останні – по 65 тис.) видано для розповсюдження в Україні журнальної серії «100 человек, которые изменили ход истории» та 101 випуск у серії «Наша история: 100 великих имен». Показово, що лише один з них (по суті – додатковий) присвячений Т. Шевченку, як «вітчизняному» – українському й російському діячеві; решта, зокрема й В. Вернадський, М. Гоголь, М. Міклуха-Маклай, К. Шульженко та багато інших, представлені майже виключно як діячі суто російські, іноді з непевними згадками про їх українське походження. Зазначені видання, так само як і спільні російсько-українські журнали «Личности», «Биография», глянцево-розважальний «Viva! Биография» та їм подібні, незважаючи на свій, у цілому, достатньо добротний пізнавальний рівень, безсумнівно, позначені тим прикритим недоліком, що формують у своїх читачів психологічне уявлення, ніби вся світова цивілізація, культура створені поза

участі українців.

Водночас громадська думка в Україні не створила заслони безсистемному випуску компілятивної, безликої літератури з біографічної тематики, розрахованої на обивателя, пропагандистської, нерідко й пошлої, скандально-сенсаційної, лише найбільш негативні зразки якої, на кшталт «Шевченка-вурдалака» здобули осуд громадськості. Зазначене стало можливим не лише як результат крайньої комерціалізації видавничої справи, а й унаслідок аморфності вітчизняної освітньої, видавничої та інформаційної політики, квалості громадської думки. Є тут провина й засобів масової інформації та бібліотек. Протистояти цим хворобливим проявам можливо лише шляхом формування, не лише за державної підтримки, а й із залученням бізнесу, інформаційних центрів ґрунтовних ресурсів історико-біографічної інформації, які б об'єктивно розкривали вітчизняну історію і культуру через постаті знаних і маловідомих співвітчизників.

Брак у широкому культурно-інформаційному обігові в Україні історико-біографічної інформації певною мірою компенсується зусиллями центральних і регіональних газет. Особливий інтерес у цьому плані становлять біографічні публікації про померлих і живих співвітчизників, які систематично з'являються на шпальтах «Літературної України», «Дзеркала тижня», «Дня», згодом частково перевидаються окремими збірниками. Проте в газетній біографіці, особливо в регіонах, виразно присутні й компілятивність, непрофесіоналізм і «заробітчанство» деяких журналістів, незрідка – і політизованість.

На пильну увагу державних органів та громадськості заслуговує і вітчизняна історико-біографічна література для підростаючого покоління. Біографічним аспектам нині приділяється чимало уваги у викладанні гуманітарних дисциплін у загальноосвітній школі, що знайшло відображення в серіях нових підручників, книгах для читання, методичних виданнях для вчителів. Зазначене є дуже важливим, оскільки емоційний образ Батьківщини, створений через імена її достойників, залишається духовним набутком людини на все життя. Навчальну літературу покликані доповнювати різноманітні видання пізнавального змісту – власне біографічні або з біографічними сюжетами, що висуває до них високі вимоги. Однак у більшості їх методичний рівень є недостатнім. Здійснений в Інституті біографічних досліджень НБУВ аналіз навчальної літератури, видань для дітей, підлітків, молоді несподівано виявив, що реальний репертуар біографічного читання в Україні, на жаль, не має міцного стрижня розбудови національної свідомості підростаючого покоління^{50, 51} формує швидше світогляд або «усередненого» космополітичного європейця або провінціного представника «руського мира».

Ще більше непростих проблем у сфері історико-біографічної інформації з'явилося в Україні у зв'язку зі швидким розвитком світового електронного інформаційного простору. У всьому світі він відкрив небачені раніше можливості для піднесення біографічних досліджень, оприлюднення електронних версій біографічних і біобібліогра-

фічних словників, довідників, покажчиків, розгортання біографічних сегментів електронних бібліотек, згодом – для створення тематичних цифрових колекцій, формування оригінальних, побудованих на динамічній основі баз і архівів біографічної та генеалогічної інформації, поширення історико-біографічних знань та інформаційних матеріалів про сучасників.

Упродовж двох останніх десятиліть у світовій мережі оприлюднено величезну кількість найрізноманітніших електронних ресурсів з біографічним наповненням. Відомий англomовний спеціалізований портал Genealogylinks.net нараховує в Інтернеті близько 50 тис. адрес⁵². Однак при цьому ресурсів, де є матеріали про українців, зазначається станом на 2012 р. лише трохи більше 30⁵³ – уже за цією ознакою можна впевнено стверджувати, що згаданий перелік є надто далеким від повноти. Серед найбільших ресурсів – унікальна за охопленням матеріалу універсальна «Світова біографічна інформаційна система»⁵⁴, яка є сукупністю однотипних національних та регіональних електронних біографічних архівів і у завершеному вигляді охоплює близько 10 млн біографічних статей про понад 5 млн осіб, запозичених з більше ніж 8600 довідкових біографічних видань (15 тис. томів) XVI – кінця XX ст., видрукуваних 40 мовами⁵⁵. Найбільш відомим у світі біобібліографічним покажчиком є англomовний «Мастер-індекс біографії і генеалогії» (Biography & Genealogy Master Index (BGMI), який з 2009 р.⁵⁶ постійно оновлюється в електронному вигляді і представляє нині стислі довідкові дані про майже 13 млн людей⁵⁷.

З найвідоміших світових мереж родинної біографічної та генеалогічної інформації (яка користується нині величезним попитом) привертає до себе увагу, по суті, всесвітня служба My Heritage Research (<http://www.myheritage.com>), яка працює нині (2012 р.) 38 мовами, зокрема і українською. Розроблене нею програмне забезпечення надає можливість кожній родині створювати у її мережі свої сайти, розбудовувати генеалогічні дерева, здійснювати генеалогічний пошук за понад 1500 надійними і перевіреними базами даних по усьому світі⁵⁸. Користувачам мережі надається пошуковий доступ до сотень мільйонів записів англійських, американських, канадських, австралійських переписів населення (починаючи із середини XIX ст.), списків виборців, персональних даних еміграційних служб і списків пасажирів міжнародних морських перевезень, військово-службової та пенсійної документації і багатьох інших видів документальних джерел (народження, хрещення, навчання в школах та університетах, одруження, смерть, поховання, некрологи, адресні книги, путівники, довідники, публікації мемуарів, біографій тощо) англomовного світу, що в сукупності дають можливість самостійно реконструювати родинну історію⁵⁹. На середину 2012 р. кількість людей з усього світу, які внесли свої дані до мережі, сягнула 63 876 865 осіб, кількість генеалогічних дерев – 189 942 482, а загальна кількість осіб, згаданих у них, – кількох мільярдів⁶⁰. Досить значними за обсягом є біографічні та генеалогічні ре-

сурси, розбудовані в Росії, які містять дані й про значну кількість українців та вихідців з України.

Водночас Україна все ще серйозно відстає від інших країн за інтенсивністю формування ресурсів гуманітарного спрямування. Це повною мірою стосується й електронної біографіки, її кількісних і якісних параметрів. Розвиток біографічного сегмента українського Інтернету розпочався з відносним запізненням і з досить елементарного рівня – створення невеличких розрізнених, часом – напівавторських за рівнем виконання ресурсів, які могли задовольнити лише першочерговий інформаційний попит. Такою була, наприклад, на рубежі ХХ–ХХІ ст. рубрика «Видатні діячі» на урядовому інтернет-порталі (www.kmu.gov.ua), який розумівся тоді як «візитна картка» держави. Одночасно в Інтернеті було представлено біографічні матеріали популярних видань: довідника «Сто видатних імен України», «Малого словника історії України», «Універсального словника-енциклопедії».

Тоді ж розгортання в Інтернеті електронних версій друкованих наукових історико-біографічних видань було започатковано вищими навчальними закладами України: Запорізьким державним університетом («Енциклопедії українського козацтва») (2001)⁶¹, Львівським національним університетом імені Івана Франка («Довідник з історії України») ⁶². Для репрезентації історичного минулого України в постатях її відомих діячів цього, зрозуміло, було замало.

Важливим внеском у подолання зазначеного недоліку стала реалізація академічними установами великих універсальних і галузевих енциклопедичних проєктів. За їх результатами в мережі Інтернет найпершою було опубліковано електронну версію підготовленої в Інституті держави і права НАН України шеститомної «Юридичної енциклопедії» ⁶³. Проте особливо значущим науково-інформаційним досягненням стало оприлюднення на веб-сайті Інституту історії України НАН України томів «Енциклопедії історії України» (<http://history.org.ua/EHU>), причому і у вигляді повного відтворення книжкового видання у форматі PDF, і в режимі подання окремих статей. Останнє відкрило шлях до перетворення в подальшому електронного варіанта на самостійний динамічно змінюваний інформаційний продукт. Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України розгорнуто публікацію в мережі Інтернет статей з «Енциклопедії сучасної України» (<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/esu.php>), яка стала справжнім кількісним і якісним проривом на шляху представлення людського потенціалу України ХХ – початку ХХІ ст. Однак і нині представлений у згаданих ресурсах академічного рівня діапазон імен залишається все ще відчутно недостатнім для забезпечення зростаючих інформаційних запитів.

Певну роль у заповненні «нашвидкоруч» існуючих лакун відіграє прискорений розвиток біографічного сегмента україномовної «Вікіпедії», хоча якість її матеріалів поки що змушує бажати кращого. Проте «Вікіпедія» важлива іншим – насамперед тим,

що знаменувала рішучий відхід від практики «статичної» побудови біографічних ресурсів на основі лінійного відтворення текстів друкованих видань. В Україні впродовж останніх років з'являється вже чимало ресурсів історичної і культурологічної інформації, зокрема й довідково-інформаційних біографічних проектів, що розбудовуються на основі укладання власних інформаційних баз того чи іншого рівня складності, а отже, є «рухомими», здатними до динамічних змін контенту за рахунок його безперервного поповнення. Інша справа, що за своїм науково-методичним рівнем, і за обсягами, вони поки що не можуть вповні конкурувати з друкованими енциклопедіями й словниками.

Принципово новим для українського гуманітарного інформаційного простору явищем, як за своїм суспільним значенням, так і за інформаційною насиченістю і принципами побудови, став створений під керівництвом академіка НАН України П. Тронька (1915–2011) спільними зусиллями Головної редакційної колегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», що діє на базі Інституту історії України НАН України, й Українського інституту національної пам'яті відкритий електронний ресурс «Національний банк даних жертв політичних репресій радянської доби в Україні», або, скорочено, «Національний банк репресованих» (<http://www.reabit.org.ua/nbr>). Станом на середину 2012 р. він нараховував близько 92 тис. імен жертв тоталітарної системи. В основу його покладено базу даних, що систематизує відомості про осіб й обставини, пов'язані з репресивними заходами проти них, за понад 20-ма ретельно продуманими інформаційними полями.

Поволі звільняючись від безпосередньої залежності від певних друкованих джерел (енциклопедій, словників), українські електронні довідково-біографічні ресурси дедалі більше формуються й функціонують відповідно до нових можливостей, що їх відкриває доба інформаційного суспільства. Їх перспективним завданням стає накопичення й подання широкому колу користувачів електронних мереж великих комплексів біографічної інформації, включаючи не лише елементарні довідкові дані з персоналій, а й тексти дослідницьких статей і монографій, електронні версії історико-меморіальних документів, іконографію, різноманітні аудіо- і відеоматеріали. Ідеться про створення розгалужених багатопрофільних інформаційних продуктів. Саме таким має стати створюваний Інститутом біографічних досліджень НБУВ електронний «Український національний біографічний архів». Його база даних нараховує на 2012 р. уже понад 55 тис. імен відомих і менш відомих співвітчизників.

Українська електронна біографіка інтенсивно розвивається нині також у «малих формах», які найбільше відповідають ресурсам і можливостям її творців. У першому десятилітті ХХІ ст. досить поширеним у вітчизняному електронному просторі явищем стала публікація популярних біографічних статей та актуальної біобібліографії, організація віртуальних біобібліографічних виставок на веб-сайтах бібліотек, музеїв, архівів, освіт-

ніх закладів, інформаційних агенцій здебільшого до ювілеїв визначних діячів вітчизняної культури й пам'ятних дат. Відсутність усталених канонів, різноманітність матеріалу і відчутно різний рівень науково-методичних підходів обумовлюють значний діапазон застосованих ними системотехнічних і композиційних рішень. Так, великий обсяг біографічної інформації зосереджено на освітньому веб-сайті «Бібліотека української літератури» (<http://www.ukrlib.km.ru>), розрахованому насамперед на учнівську аудиторію. У розділі «Біографії», станом на березень 2007 р., було вміщено 380 автобіографій, біографій, життєписів українських поетів, письменників, драматургів. Проте зазначені матеріали були досить неоднорідними за характером: є і передрук наукових статей відомих авторів з раритетних зарубіжних видань, поряд з ними – зовсім популярні стислі біографічні довідки без посилань на літературу, без зазначення авторів.

З'явився й ряд змістовних ресурсів, створених громадськими організаціями й окремими ентузіастами. Одним з найбільш цікавих прикладів став упорядкований краєзнавцем В. Лисенком багатопрофільний за змістом веб-сайт «1000 років української культури»⁶⁴. Значний інтерес становить також інтенсивно наповнений біографічною інформацією авторський веб-сайт краєзнавця Б. Тристанова «Історія Полтави» (<http://histpol.pl.ua>). Водночас найбільш продуктивним видається досвід публікації оригінальних дослідницьких матеріалів, присвячених маловідомим сторінкам життя визначних діячів вітчизняної культури, пов'язаним з їх перебуванням у тих чи інших регіонах України, їх оточенню, ролі місцевого матеріалу у творчості. У таких ресурсах іноді представлені імена, які чи не вперше вводяться до широкого науково-інформаційного обігу. У цьому плані цікавою видається, зокрема, спроба упорядників веб-сайту Музею Лесі Українки у Ялті (<http://lesiaukrainka.crimea.ua>) розкрити сторінки українського життя й коло спілкування поетеси на кримській землі.

Проте поряд з оригінальними й змістовними ресурсами спостерігається формування досить значної кількості компілятивних, безсистемно побудованих, аматорських за своїм рівнем. Зокрема, значного поширення в Україні набули суто аматорські компілятивні спроби формування популярних електронних біографічних словників. Можливо, саме у їх змістові найбільше виявилася парадоксальна риса – подібність «електронного слова» усній оповідній традиції. Інформація віднині стала «гнучкою», «плинною», вона, завдяки можливостям новітніх інформаційних технологій, зажила власним життям: вільно копіюється, запозичується, позбавлена авторського нагляду, «перетікає» з ресурсу до ресурсу, неконтрольовано змінюючись або набуваючи нової якості, або ж у більшості випадків – поступово редукуючись.

У цілому, наявні електронні ресурси біографічної інформації навіть у сукупності своїй не розкривають достатньою мірою людський потенціал України крізь віки. Як наслідок, шукаючи відомості про співвітчизників, українські громадяни здебільшого змушені користуватися зарубіжними ресурсами, переважно російськими, лише деякою

мірою – англомовними, які теж, зрозуміло, не створюють колективного портрета нації.

При цьому обов'язково слід урахувати, що, будучи важливим і дуже цінним джерелом для використання фахівцями в українській науковій біографічній справі, російські біографічні інформаційні продукти, зокрема довідкові (інтернет-версії універсальних і галузевих енциклопедій, біографічних словників, біобібліографічних довідників, історико-меморіальні сайти, інтернет-архіви), становлять значну трудність для широкого загалу недостатньо обізнаних українських читачів і користувачів електронних ресурсів. Помітна спрощеність подання у них українських сюжетів, а у багатьох випадках – майже повне їх замовчування призводять до істотного збіднення уявлень про постаті наших співвітчизників: їх етнокультурну самоідентифікацію, спрямованість і діапазон творчої діяльності, навіть безпосередньо про масштаб особистості, ступінь її інтегрованості в загальнослов'янські й загальноєвропейські політичні, інтелектуальні, культурні процеси. Вони представлені в російських біографічних ресурсах переважно одновимірно – лише в одній своїй іпостасі – як суто російські або «радянські» діячі, тобто відірваними від своїх національних коренів, ментально притаманних їм уявлень, поглядів, уподобань; від оточення – українських «громад», зв'язків із земляками, що завжди відіграло величезну роль у житті українця, вилученні з контексту українського культурного, інтелектуального, суспільно-політичного життя.

Не можна забувати також, що як зарубіжний, так і вітчизняний віртуальний інформаційний простір пропонує українському користувачеві й продукти певного провокаційного змісту, відверто спрямовані на дискредитацію української національної ідеї, державності, постатей діячів української історії, національно-визвольного руху, культури. Такими, зокрема, за своїм змістом є веб-сайти з дуже великим контентом: «Украинские страницы: история национального движения Украины 1800–1920 гг.» (<http://www.ukrstor.com.ua>), «Единая Русь» (<http://www.edrus.org>) «Народное движение Малороссия, (<http://www.malorossia.org>), «Малорусская народная историческая библиотека» (<http://mnib.malorus.org>) і ряд інших, а також «Единый книжный интернет-магазин», що є їх спільним проектом (<http://magazin.malorus.org/kniga/krestotez>). Показово, що всі вони мають у своєму складі досить вибірково тенденційно розбудовані біографічні й біобібліографічні розділи. Не буде перебільшенням констатувати, що нині така ситуація дедалі більше переходить у «війну імен», яка становить реальну небезпеку для національних інтересів України, визначення її цивілізаційних цінностей, спрямованості геостратегічного розвитку. Зазначене зайвий раз говорить про необхідність цілеспрямованої державної політики щодо розбудови національного електронного гуманітарного інформаційного простору як важливого інструменту утвердження патріотичної свідомості, культури історичного мислення, міжетнічного порозуміння.

Розвиток вітчизняної електронної біографіки, фрагментарно розпорошеної по зна-

чній кількості веб-сайтів установ науки й освіти, бібліотек, громадських організацій і творчих осередків, окремих ентузіастів-аматорів, стикається в Україні також з рядом інших непростих проблем, обумовлених новизною справи, браком матеріально-технічних ресурсів і напрацьованого досвіду. Нині стає дедалі більш очевидним, що формування у світі електронного комунікаційного середовища, швидке зростання в ньому ресурсів біографічної інформації зовсім по-новому ставлять питання безпосередньо про принципи її збирання, систематизації, підготовки до використання, оприлюднення і функціонування в різних сферах суспільного життя. Справа насамперед полягає у тому, що становлення сучасної інформаційної парадигми суспільства знань з її вимогами доступності, оперативності, багатовимірності даних, творчої участі користувача у формуванні нових знань істотно змінило співвідношення й характер взаємодії між різними складовими біографічної інформації, надзвичайно піднесло значення швидкості, потужності й евристичної ефективності інформаційних обмінів.

Новацією стало те, що в новітніх ресурсах біографічної інформації, які все менше залишаються механічним відтворенням друкованих видань, а все більше – побудовані на формуванні складно структурованих баз даних, відкритих електронних архівів, істотно різні види документів – довідкові біографічні статті, повнотекстові версії досліджень й історико-біографічних літературних творів, спогади й епістолярій разом з іконографією та мультимедійними документами, будучи об'єднаними в межах єдиних електронних інформаційних комплексів, по суті, набувають зовсім нового інформаційного змісту, якості. На зміну одномірній, завжди обмеженій за обсягом і змістовним наповненням інформації, як продукту доби друкарської, книжкової культури, прийшли принципово нові можливості досягнення всебічного, «стереоскопічного» розкриття як окремої людської особистості, так і соціально-професійних груп і навіть поколінь, через паралельне використання й порівняння в одному ресурсі, навіть одночасно в багатьох окремих електронних ресурсах різночасових життєписів, досліджень, документальних публікацій.

Нові технологічні засоби, як ніколи раніше, актуалізують весь попередній набуток наукової і літературної біографіки, досить різноманітний за своїми світоглядними, ідейними, методичними підходами, а також весь комплекс введених до інформаційного обігу джерел. Монополія певних авторських дослідницьких поглядів поступається завдяки цьому місцем активному пошукові з боку самого читача, який здобув відтепер широкі можливості для інтенсивної інтелектуальної і духовної взаємодії з різномірною інформацією: порівняння матеріалів, їх паралельного прочитання, ознайомлення з різними поглядами. Саме по собі це створює великий евристичний потенціал, слугує інтенсивному поширенню і примноженню знання. Особливо це відчувається за умови застосування так званих вікі-технологій і їм подібних.

Утім, детальне ознайомлення з характером і видовим розмаїттям вітчизняних елек-

тронних ресурсів біографічної інформації, принципами побудови, історією зародження наприкінці ХХ ст. і новітніми тенденціями еволюції указує на те, що у їх організації багато в чому все ще переважають результати творчих пошуків, які велися дослідниками, видавцями, фахівцями бібліотечно-інформаційної сфери ще задовго до початку комп'ютерної ери. Результатом є певне відставання від тих дійсно інноваційних рішень, які привнесені найновітнішими інформаційними технологіями для формування багатомірних, багатокомпонентних інформаційних комплексів, потреба у яких є дуже значною.

Слід урахувати й те, що бурхливий процес нагромадження електронних ресурсів біографічної інформації скрізь у світ, і в Україні теж, багато в чому розгортався стихійно, досить суперечливо, будучи далеким від ідеалу. Цей «початковий період» не вповні завершився й дотепер, що не створює для дослідників певної дистанції, з якої його можна було б об'єктивно проаналізувати, оцінити здобутки й прорахунки, гострі невіршені проблеми. Основні риси й закономірності, перспективи розгортання електронних ресурсів, їх взаємозв'язки й співвідношення з друкованою біографічною продукцією залишаються мало осмисленими фахівцями. Через це електронна біографіка як напрям так недостатньо забезпечена науково-методичними напрацюваннями.

У розвитку вітчизняних електронних ресурсів біографічної інформації існують й деякі тривожні тенденції, повз які не можна проходити. Традиційно (навіть за всіх ідеологічних обмежень) в українському суспільстві біографіка належала до сфери елітарної науки й культури – академічної і університетської, письменницької, до діяльності провідних журналів і видавництв. У цьому була гарантія її високого наукового, культурного рівня, гуманістичного й патріотичного спрямування. Нині ж доводиться констатувати, що електронна біографічна інформація значною мірою переходить до поля тяжіння масової інформаційної культури, до царини не-наукового, прикладного, розважального знання, часто – досить політизованого, що теж є негативним моментом. Подекуди збіднюється її культурний та ідейний потенціал, зростають ажіотажні, сенсаційні тенденції.

При цьому дуже гостро постала проблема збереження напрацьованих представниками багатьох поколінь високих науково-методичних традицій, культури біографічної науки і видавничо-інформаційної практики. Не можна забувати, що електронні ресурси за своїм змістом і характером, способом функціонування є далеко не тотожними друкованим, книжковим. При всій своїй зовнішній простоті й зручності, доступності інформації вони вимагають високої культури формування і так само високої культури використання. За друкованою біографікою стоїть довготривала традиція і культура наукової і літературної праці: вимоги до точності факту, ясності думки, науковий апарат. Культура електронного біографічного ресурсу ще тільки формується. Суспільство поки що здебільшого має справу не з ресурсами, побудованими на наукових засадах, а із

суто комерційними продуктами – принаймні для онлайнної біографістики таке визначення буде коректним.

Книга – є авторською, захищеною правом інтелектуальної власності, більш-менш оригінальною, цілісною і завершеною. Точність її даних, спосіб викладу, як правило, відповідають заявленому авторами й упорядниками жанру. Наприклад, наукова монографія, історичний альманах, художній життєпис, краєзнавча праця, словник. Сучасні ж електронні ресурси, окрім, звичайно, публікації старих енциклопедій і словників, у реаліях у більшості своїй значною мірою все ще залишаються компілятивними, різностильовими й різножанровими, нерідко надто рухливими за змістом. Джерела й точність фактів у них – під великим питанням. До того ж пересічний читач/користувач має справу здебільшого лише з необхідним йому фрагментом, а не з цілісним твором, і, не здобувши спеціальної фахової підготовки, не може оцінити ступінь його оригінальності, точність, науковий рівень у цілому, зрозуміти місце конкретного тексту в історіографії. Ще складніше, коли пошук ведеться користувачами одночасно з різних баз даних, декількох електронних джерел. Нарешті, особлива ситуація виникає, коли маємо бази інформації на зразок «вільної енциклопедії» – «Вікіпедії» та її аналогів, які постійно редагуються і доповнюються в принципі безвідповідальними за точність наведених фактів, за внесені зміни авторами. Недарма засновники «Вікіпедії» задекларували нині прагнення зробити суто авторську електронну енциклопедію, яка була б дійсно точною і авторитетною. На нашу думку, без глибокого осмислення фахівцями цих нових складнощів, подальший поступ біографічно-інформаційної справи не може бути по-справжньому успішним.

Негативним моментом виступає й те, що до цього часу у світі в цілому і в Україні зокрема не сформувалася система координації розрізнених зусиль наукових установ, бібліотек, архівів і музеїв, освітніх закладів, інформаційних і видавничих структур, яка могла б сприяти виробленню прийнятних для широкого загалу дослідників-біографістів, інформатиків і споживачів інформації рамкових угод. Ідеться про необхідність розбудови схеми творчої співпраці, хоча б віддалено подібної до тієї, яку вибудовує нині міжнародне співтовариство в галузі формування електронних бібліотек (Всесвітня бібліотека, Європейська бібліотека і Європіана, Бібліотечна Асамблея Євроазії, національні мережі цифрових бібліотек тощо). Що ж стосується електронних бібліотек узагалі, то вони все ще дуже мало враховують потреби й специфіку формування біографічних ресурсів, які вимагають особливої системи формування контенту, структуризації, пошуку необхідних даних. Образно кажучи, біографіка, хоча й становить дедалі більш помітну й запитувану читачами частку контенту електронних бібліотек, проте значною мірою «загубилася» у них, що істотно знижує інформаційні та евристичні можливості представлених матеріалів.

Слід, у цілому, констатувати, що завдання й науково-методичні, технічні й організа-

ційні проблеми формування ресурсів біографічної інформації і розвитку електронних бібліотек перебувають у відчутно різних площинах, які перетинаються лише частково. Біографічні ресурси не є автономною частиною або «окремим випадком» електронних бібліотек, хоча можуть включати до свого складу біографічні сегменти вже існуючих загальних (через гіперпосилання) або спеціально створених електронних книжкових збірань. Водночас ресурси біографічної і суміжної з нею інформації активно формуються нині як електронні бази даних різного рівня складності, «відкриті архіви».

Отже, матриця рішень, напрацьованих наукою і інформаційною практикою для електронних бібліотек, баз даних, архівів лише частково накладається на проблематику ресурсів біографічної інформації. Вона потребує власних спеціальних концептуальних напрацювань, прогностичних передбачень, стратегії розвитку. Саме через їх брак і розпорошеність зусиль учасників, значну комерціалізацію справи, відсутність у світовому, національних і регіональних вимірах сформованих співтовариств науковців та інформатиків, які могли б дієво скоординувати, методично й організаційно підтримати процес розвитку електронних ресурсів біографічної інформації, він повторив наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. деякі давно пройдені й полишені осторонь друкованою біографікою підходи, застарілі форми роботи.

Отже, у царині біографічної інформації існує багато проблем справді державного, національного рівня, які поки що не стали об'єктом наукового осмислення. І не лише з боку істориків і літературознавців, а й політологів, соціологів, психологів, педагогів, фахівців із соціальних комунікацій, зокрема журналістики, бібліотечної та інформаційної справи.

Нагальним завданням сьогодні є осмислення закономірностей, подальших перспектив і завдань розвитку світових і вітчизняних ресурсів біографічної інформації; виявлення теоретичних, методичних і практичних здобутків минулого і сучасності, які можуть бути дієво використані українськими дослідниками-біографістами і фахівцями в галузі інформаційних технологій у майбутньому; вироблення пропозицій щодо конкретних шляхів і методів, алгоритмів оптимізації формування загальнонаціональних, регіональних, галузевих, проблемно-тематичних ресурсів.

Напрацювання вітчизняного досвіду біографічно-інформаційної роботи в сучасних умовах становлення в Україні нового за своїми якісними вимірами суспільства – громадянського, відкритого, інформаційного – стає, по суті, важливим чинником процесу відродження гуманістичних ідеалів, повернення вітчизняній історії її «людського обличчя», утвердження національної патріотичної свідомості. Він набуває практичного значення для постановки й вирішення як загальних, так і конкретних, вузькоспеціальних наукових і технологічних завдань розбудови інформаційного простору України як суверенної держави, прогнозування і планування подальшого розвитку національних ресурсів гуманітарної інформації в цілому.

Не менш важливим уявляється й вироблення сучасних науково-методичних засад підвищення ефективності використання ресурсів біографічної інформації в практиці освітньої, виховної роботи, у діяльності установ культури, насамперед бібліотек, у вдосконаленні інструментарію наукових досліджень та інформаційної діяльності, у суспільно-політичному житті, у репрезентації України світові.

Не викликає сумнівів, що за нинішніх умов основну роботу з формування й підтримки електронних масивів довідкової біографічної інформації в Україні мають узяти на себе наукові установи: академічні інститути, дослідні підрозділи університетів, провідні бібліотеки та архівні установи, які мають змогу реалізувати відповідні проекти на високому науково-методичному, професійному рівні. Вони дійсно мають у цій сфері вагомні наукові заділи.

На нашу думку, важливе місце і координуюча роль у цій роботі має належати провідним бібліотекам. Саме вони, як показує міжнародний досвід, є і мають залишатися природними центрами інтеграції і поширення ресурсів біографічної інформації. У наш час бібліотеки національного рівня, що належать до двадцятки найбільших бібліотечних установ світу, насамперед Бібліотека Конгресу США, Нью-Йоркська публічна бібліотека, Британська бібліотека, Національна бібліотека Франції, Російська державна бібліотека, Російська національна бібліотека та інші, напрацювали сталі традиції збирання універсальних і тематичних колекцій біографічних видань, попередньої підготовки ресурсу для використання його різними категоріями безпосередніх споживачів – читачів бібліотек і віддалених користувачів електронних мереж, зокрема учнями і вчителями, студентами, науковцями, викладачами вищих навчальних закладів, працівниками музейних і архівних установ, любителями історії⁶⁵.

Вони створюють власні інтелектуальні інформаційні продукти – каталоги і путівники по книжкових та рукописних фондах й колекціях, тематичні картотеки, бібліографії і біобібліографії, бази біографічних даних та архіви біографічних матеріалів, науково-методичні та рекомендаційні публікації, які уклалися спочатку в рукописній і друкованій формі, а нині успішно входять у формований бібліотеками електронний інформаційний простір.

Бібліотеки надають фахову консультативну й методичну допомогу читачам і віддаленим користувачам бібліотечних електронних ресурсів. Можливості бібліотек пов'язані також із традиціями організації тематичних виставок (нині, зокрема, і віртуальних), особливо ювілейних, персональних; презентацій новинок історико-біографічної літератури; проведення наукових семінарів, читань, конференцій, тобто живою роботою з читачами.

У сучасних умовах бібліотечні установи одержали можливість самостійно, на основі своїх фондів і колекцій або разом з інформаційними корпораціями та видавництвами формувати великі електронні бібліотеки, де оцифровані біографічні видання, бу-

дучи безпосередньо під'єднаними до баз біографічної інформації, створюють єдиний цілісний інформаційний комплекс.

Нарешті, бібліотеки багато в чому спрямовують зусилля великих і малих видавничих центрів, які за своїм профілем спеціалізуються на випуску довідкової літератури, розрахованої насамперед на використання в стінах бібліотек: бібліографій та біобібліографій, різних біографічних і генеалогічних довідників, покажчиків, словників, універсальних і галузевих енциклопедій.

При цьому кожній з великих бібліотек світу притаманні власні оригінальні, ні на чий більше не схожі підходи до систематизації колекцій біографічної літератури і до пропаганди біографічного знання. Вони обумовлені особливостями культури національної пам'яті різних народів, їхніми соціокультурними традиціями, а багато в чому – і конкретними завданнями освітньої та культурної політики, визначеними державними програмами та суспільним порозумінням. При цьому загальною характерною тенденцією, що виявляється в діяльності всіх великих книгозбірень, є посилення зв'язків між сучасною біографікою, генеалогією, родинною історією та краєзнавством. Вони дедалі більше розглядаються як єдиний комплекс знань зі складними внутрішніми взаємозв'язками.

Для України це важливий приклад і дороговказ, тому що у вітчизняних бібліотеках робота в біографічно-інформаційному напрямі ведеться подекуди досить активно, але все ще фрагментарно, розрізненими зусиллями. Її провідними центрами є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Національна парламентська бібліотека України, Державна історична бібліотека, публічні бібліотеки Харкова, Одеси, інших великих міст України. Саме тут упродовж останнього десятиліття було розгорнуто формування перших електронних бібліографічних і біобібліографічних покажчиків на сайтах бібліотек. Водночас важливим напрямом діяльності стала підготовка і представлення в електронному вигляді описів і путівників по рукописних фондах та особових архівних фондах учених, діячів освіти і культури. Особливо важливим у цьому плані є нині розділ «Історико-культурні фонди» на веб-порталі НБУВ (<http://www.nbuv.gov.ua>).

Найбільшою є нині цифрова колекція Інституту рукопису НБУВ, у якій містяться історико-біографічні дослідження, археографічні видання праць видатних учених, описи їхніх архівів, колекцій і бібліотек, документальних матеріалів, довідники та путівники по особових архівних фондах. Значний інтерес становить ресурс, створений на основі фондів Інституту архівознавства НБУВ. Окремі повнотекстові публікації та анотації ґрунтовних праць історико-біографічного спрямування оприлюднено також відділом стародруків і рідкісних видань, відділом образотворчих мистецтв, відділом формування музичного фонду.

Значні, поки що лиш найменшою мірою реалізовані можливості розгортання елек-

тронної біографічної та біобібліографічної інформації існують і в інших провідних бібліотек України. Так, невідкладним завданням Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника є оприлюднення електронної версії книг багатотомної біобібліографічної серії «Українська журналістика в іменах». Національна парламентська бібліотека України має великі перспективи формування розділів «Персоналії» та біобібліографії в електронній бібліотеці «Культура України». Значними можливостями розширення оприлюднення цінних для читачів ретроспективних біобібліографічних покажчиків і тематичних біографічних ресурсів володіють провідні галузеві бібліотечні установи України. Серед них слід особливо відзначити Державну науково-педагогічну бібліотеку України ім. В. О. Сухомлинського, яка розпочала розгортання структурованих ресурсів «Видатні педагоги України та світу», «Педагоги-новатори України» та «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу».

Знайомлячись зі змістовним наповненням електронних ресурсів провідних бібліотек України, не можна не зазначити, що напрацювання їх бібліографів є значно більшими, вони містять як окремі персональні біобібліографічні покажчики, так і цілі тематичні серії, оприлюднення яких у повному обсязі у вільному доступі в мережі Інтернет значно розширило б коло читачів. Належним чином ця продукція представлена нині лише на сайтах Одеської та Харківської публічних бібліотек.

Специфіка діяльності університетських бібліотек у галузі біобібліографії та біографіки полягає в її спрямованості, насамперед, на розкриття наукових здобутків професорсько-викладацького складу, створення віртуальних ресурсів, присвячених засновникам вищих навчальних закладів, їх відомим вихованцям, провідним ученим. У цьому плані найбільші здобутки має Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вона вже формує на своєму веб-сайті електронні зібрання творів першого ректора М. Максимовича, а також М. Драгоманова, що є хорошою основою для подальшого розгортання в електронному форматі спадщини видатних учених університету.

У регіонах значними потенційними можливостями надання читачам і користувачам мережевих ресурсів електронної біографічної та біобібліографічної інформації володіють бібліотеки різних рівнів. Їх завдання полягає, насамперед, у розбудові тематичних ресурсів освітнього, пізнавального, культурно-інформаційного характеру в розрізі краєзнавства, висвітлення місцевої історії, представлення персоналій відомих і незаслужено забутих земляків. Цей напрям передбачає доволі різні форми їх організації: добірки матеріалів про визначних діячів культури, тематична біобібліографія, календарі пам'ятних дат, віртуальні книжкові виставки, читацькі форуми. На жаль, на бібліотечних веб-сайтах здебільшого використовуються загальновідомі матеріали, хоча й це є корисним для інформаційного забезпечення потреб таких масових категорій чита-

чів, як учні, студенти, шкільні педагоги. Водночас не можна не відзначити, що на веб-сайтах обласних універсальних наукових бібліотек, зокрема Вінницької, Волинської, Донецької, Закарпатської, Миколаївської, Херсонської і деяких інших, дедалі більше з'являються оригінальні, підготовлені в результаті копіткої дослідницької праці, змістовні матеріали біографічного характеру та біобібліографія, присвячена відомим землякам. Особливо важливим є те, що вона поповнюється зі скрупульозним урахуванням рідкісних регіональних видань, публікацій у місцевій пресі. Як приклади, можна навести, зокрема, змістовну бібліографію публікацій про діячів краю на веб-сайтах Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гмирьова та Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гончара. І якщо на початковому етапі ця робота здійснювалася, насамперед, з нагоди ювілеїв і пам'ятних дат, то нині вона набуває дедалі більш систематичного характеру, сприяє концентрації на бібліотечних веб-сайтах цінної для фахівців і доступної за своїм змістом широкому колу читачів історико-біографічної інформації, а також відомостей про знаних сучасників. Особливо цінними в цьому плані є відомості про публікації в регіональних ЗМІ, місцевих малотиражних виданнях.

У цілому, аналіз здобутків попереднього періоду, а також сучасного стану формування й оприлюднення ресурсів біографічної інформації показує значні, нереалізовані ще повною мірою потенційні можливості вітчизняних дослідників-біографістів, видавців і фахівців бібліотечно-інформаційної справи. Діяльність наукових установ, видавництва і бібліотек у галузі інтеграції та поширення ресурсів біографічної інформації, як друкованих, так і електронних, усе ще позначена певною розрізненістю зусиль і неузгодженістю планування, відсутністю єдиних методичних й організаційних підходів. У їх роботі далеко не повною мірою застосовується весь арсенал засобів, ефективних форм роботи, який нагромаджений світовою інформаційною практикою. Зазначене актуалізує необхідність поглибленого вивчення й систематизації світового та вітчизняного досвіду біографічно-інформаційної справи, обумовлює необхідність надання бібліотечним установам, закладам науки, освіти і культури дієвої науково-методичної допомоги. Над реалізацією цього завдання послідовно працює Інститут біографічних досліджень (ІБД) – спеціалізований підрозділ НБУВ, який здійснює теоретичні й методичні розробки в галузі біографічних досліджень, підготовки біографічних словників, формування електронних ресурсів біографічної інформації, пропаганди бібліотечними установами біографічного знання. Упродовж минулих років ІБД підготовлено й опубліковано серію аналітичних і науково-методичних праць з історії, теорії і практики біографічно-інформаційної справи, проблем формування електронних ресурсів біографічної інформації, їх використання в навчальній та виховній роботі. Інститутом розроблено модель інтегрованого електронного інформаційного ресурсу – Українського національного біографічного архіву, обґрунтовано необхідність його наповнення на

основі започаткування Віртуальної біографічної лабораторії, кооперації зусиль фахівців різних установ і дослідницьких центрів, які працюють у всіх регіонах України та за кордоном. Результати здійснених ІБД напрацювань показали, що нині головним дослідним і науково-організаційним завданням у сфері сучасної історичної біографіки в Україні є не створення окремих інтегративних ресурсів у мережі Інтернет самих по собі або досягнення їх надмірної централізації й уніфікації, що завдало б біографічним студіям і справі поширення біографічної інформації прямої шкоди, а швидше формування єдиного всеукраїнського дослідницького й інформаційного простору, об'єднаного системою високих науково-методичних вимог і передових організаційних підходів.

З метою їх вироблення і впровадження з 2013 р. ІБД розпочинає розробку спеціальної теми НДР «Бібліотеки як центри формування ресурсів біографічної інформації». У її межах передбачається напрацювати ґрунтовні практично-методичні рекомендації, а також дати початок співпраці вчених і фахівців наукових установ, закладів освіти, бібліотек, архівів та музеїв, дослідників із громадських осередків на основі тісної кооперації їхніх зусиль. Широке фахове обговорення цих проблем дасть, зокрема, українським бібліотекам – великим, середнім і малим, універсальним публічним і спеціалізованим – можливість більш успішно освоювати в сучасних умовах важливий сегмент інформаційного простору – систематизацію і поширення біографічної інформації, що сприятиме більш повній реалізації суспільної ролі бібліотек як важливих осередків національної культури.

Бібліографічні примітки до розділу 2

¹ Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. Том 2. Таблиці і графіки / за ред. Є. І. Головахи, М. О. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України. – 2011. – 480 с.

² Там само. С. 45.

³ Там само. С. 124.

⁴ *Миронов В.* Власть идей и идея власти. Режи Дебре: «Союз между русским обществом и новыми технологиями должен состояться» // Независимая газета. – 1995. – 25 апр.

⁵ *Тоффлер Е.* Третья хвиля / пер. з англ. А. Євса ; ред. пер. Шовкун В. – К. : Всесвіт, 2000. – 475 с.

⁶ *Рахманін С.* Володимир Литвин: За нинішнього складу Верховної Ради, думаю, ми були б в опозиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/960291.html>. – Назва з екрана.

⁷ *Кудряченко А. І.* Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості

становлення та сучасні тенденції розвитку : [кол. моногр.] / кер. авт. кол. А. І. Кудряченко ; НАН України, Ін-т європ. дослідж. – К. : Ін-т «Україна», 2010. – С. 336.

⁸ Українське суспільство 1994–2004 : соціологічний моніторинг / за ред. Н. Паніної ; Ін-т соціології НАН України. – К. : Заповіт, 2004. – 64 с.

⁹ Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 191.

¹⁰ Там само. С. 7–8.

¹¹ Там само. С. 23.

¹² Там само. С. 27.

¹³ Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – К., 2010. – С. 79.

¹⁴ Нестеренко О. В. Єдина державна система електронних інформаційних ресурсів // Науково-технічна інформація. – 2006. – № 4. – С. 17.

¹⁵ Калюжний Р. А. Інформаційна культура. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2007. – С. 79.

¹⁶ Про Загальнодержавну програму «Електронна Україна» : проект закону України на 2005–2012 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stc.gov.ua/ukrainian/info/el_ukraine. – Назва з екрана.

¹⁷ Інтеграція України у світове співтовариство... С. 46–47.

¹⁸ Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : монографія. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.

¹⁹ Радзієвський І. На шляху до інформаційного суспільства: державна інформаційна політика в умовах глобалізації // Вісн. держ. служби України. – 2004. – № 2. – С. 32–36.

²⁰ Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : закон України від 09.01.2007 р. № 537–V // Відом. Верховної Ради України (ВВР), 2007. – № 12. – С. 102.

²¹ Там само.

²² Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [Електронний ресурс] : закон України від 21.05.2009 р. № 1388–VI. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1388-17>. – Назва з екрана.

²³ Послання Президента України Віктора Януковича до українського народу (3 червня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/17307.html>. – Назва з екрана.

²⁴ Інтеграція України у світове співтовариство... С. 98.

²⁵ Горовий В. М. Зазначений твір. 360 с.

²⁶ Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик [та ін.]. – К., 2011. – С. 33.

²⁷ Розумний М. М. Ідея і нація в інформаційну епоху. – Х. : Майдан, 2006. – 340 с.

²⁸ Ковалевський В. О. Двойной транзит: переходные общества на пути к информационной демократии [Электронный ресурс] // Доклад на Конференции «Проблемы и перспективы развития информационного общества», Киев, 25 февр. 2003 г. – Режим

доступа: http://kovalevsky.webs.com.ua/publ/transit_ru.htm. – Загл. с экрана.

²⁹ *Сорокин П. А.* Социальная и культурная динамика. – М. : Астрель, 2006. – С. 34–96.

³⁰ *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество : пер. з англ. / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов. – М. : Политиздат, 1992. – С. 200–220.

³¹ *Литвин В. М.* Приветствие участникам Международного конгресса «Информационное общество – стратегия развития в XXI веке». – К., 2003. – С. 21.

³² *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М. : ГУ ВЦЭ. – 2000. – С. 505.

³³ Там само. С. 244.

³⁴ *Горовий В.* IT-субкультури в структурі сучасного суспільства [Електронний ресурс] // Україна: події, факти, коментарі. – 2012. – № 5. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/Siaz/Ukraine/2012/ukr05.pdf>. – Назва з екрана.

³⁵ Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі : навч.-метод. посіб. / В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтерьова, А. Кудряченко; за заг. ред. В. Бебика. – К. : Леста, 2006. – С. 140.

³⁶ *Поченцов Г. Г.* Теория коммуникации [Электронный ресурс]. – М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 2001. – 656 с. – Режим доступа: <http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00-001ucheб-00-0-0-0 prompt-10-4-0-1 l-1-ru-50-20-help-00031-001-1-0windowsZz-1251-10&a=d&c=01 uche b&cl=CL1&d=HASH985 d0 f32510 fa760864349.4>. – Загл. с экрана.

³⁷ *Грачев М. Н.* Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития [Электронный ресурс] – М. : Прометей, 2004. – С. 115. – Режим доступа: http://grachev62.narod.ru/Grachev/n56_04_08.htm. – Загл. с экрана.

³⁸ *Соколов А. В.* Информационный подход к документной коммуникации : пособие для вузов. – Ленинград, 1988. – С. 10.

³⁹ *Соснін О. В.* Державна політика в галузі управління інформаційним ресурсом України 2005 року [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Соснін Олександр Васильович ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 36 с. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/17370.html>. – Назва з екрана.

⁴⁰ *Арістова І. В.* Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти [Електронний ресурс] : монографія / за заг. ред. Бандурки О. М. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1189.html. – Назва з екрана.

⁴¹ *Палагін О. В., Соловійов В. П., Сенченко В. В.* Єдина національна система інформатизації України [Електронний ресурс] // Матеріали 14-й Междунар. науч.-практ. конф. по інновац. діяльності «Проблеми и перспективы инновационного развития экономики в контексте преодоления мирового финансового кризиса», Алушта, 14–19 сент. 2009 г. – [Алушта], 2009. – С. 196–201. – Режим доступу: <http://lg.tcvin.snu.edu.ua/uk/statti/111-edina-nacionalna-sistema-informatizacii-ukraini>. – Назва з екрана.

⁴² *Арістова І. В.* Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти [Електронний ресурс] : монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с. – Режим доступу: radnuk.info/pidrychnuku/inform/439-aristova.html. – Назва з екрана.

⁴³ Services for the National Diet – providing legislative support / Research Planning Di-

vision, Research and Legislative Reference Bureau // National Diet Library Newsletter. – 2008, June – № 161. – Mode of access: http://www.ndl.go.jp/en/publication/ndl_newsletter/161/611.html. – Title from the screen.

⁴⁴ *Арістова І. В.* Зазначений твір. 368 с.

⁴⁵ *Іванова Н.* Сучасні бібліотечні установи в процесі поширення правових знань [Електронний ресурс] // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2010. – Вип. 26. – С. 81–87. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Siaz/Nauk_works/26.pdf. – Назва з екрана.

⁴⁶ *Гранчак Т.* Роль інформаційно-аналітичних структур наукових бібліотек України в сучасному демократичному процесі // Україна в глобалізованому світі : зб. наук. пр. – К., 2007. – С. 56.

⁴⁷ *Вітушко Н.* Електронні інформаційні ресурси в сучасній бібліотеці // Україна: події, факти, коментарі. – 2007. – № 4. – С. 65–79.

⁴⁸ *Порхун О.* Систематизація і структуризація первинної інформації як засіб забезпечення ефективного управління інформаційними потоками // Україна: події, факти, коментарі. – 2006. – № 11. – С. 62–70.

⁴⁹ *Романча Л.* Роль бібліотечних закладів у підвищенні ефективності наукових досліджень // Україна: події, факти, коментарі. – 2004. – № 15. – С. 71–76.

⁵⁰ *Марченко Н. П.* Соціокультурні стереотипи в новітній українській біографіці для дітей // Українська біографістика. – К., 2011. – Вип. 8. – С. 149–167.

⁵¹ *Марченко Н.* «Біографія дитинства» в науковому полі біографіки та колі дитячого читання / Н. Марченко // Бібл. вісн. – 2011. – № 6. – С. 28–34.

⁵² Genealogylinks.net : your Online resource for family history research [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.genealogylinks.net>. – Title from the screen.

⁵³ Ukraine genealogy links [Electronic resource] // Genealogylinks.net : your Online resource for family history research. – Mode of access: <http://www.genealogylinks.net/europe/ukraine/index.html>. – Title from the screen.

⁵⁴ World biographical information system [Electronic resource]. – Mode of access: www.degruyter.com. – Title from the screen.

⁵⁵ De Gruyter Saur : official website. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.degruyter.com/browse?publisher=KGS>. – Title from the screen.

⁵⁶ *Herbert M. C., McNeil B.* Biography & genealogy master index (BGMI) : [database on-line]. – Provo, UT, USA : The Generations Network, Inc., 2009.

⁵⁷ About biography & genealogy master index (BGMI) [Electronic resource] // Ancestry. – Mode of access: <http://search.ancestry.com/search/db.aspx?dbid=4394>, free. – Title from the screen.

⁵⁸ Генеалогічний пошук [Електронний ресурс] // Myheritage компанія. – Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua>. – Назва з екрана.

⁵⁹ Ласкаво просимо до SuperSearch™ : Шукайте серед мільярдів записів на MyHeritage [Електронний ресурс] // MyHeritage генеалогія – Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua/research>. – Назва з екрана.

⁶⁰ Родинні дерева MyHeritage [Електронний ресурс] // Myheritage генеалогія – Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua>. – Назва з екрана.

⁶¹ Енциклопедії українського козацтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zsu.zp.ua/euk/main1024.htm>. – Назва з екрана.

⁶² Довідник з історії України. (А-Я) : посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закладів

/Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ін-т іст. дослідж. ; за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К., 2002. – 1135 с.

⁶³ Юридична енциклопедія : у 6 т. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; голов. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Українська енциклопедія, 1998–2004.

⁶⁴ 1000 років української культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1000years.uazone.net>. – Назва з екрана.

⁶⁵ Попик В. Місце і роль бібліотек у формуванні та інтеграції ресурсів біографічної інформації // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. Вип. 31. – С. 477–491.

РОЗДІЛ 3. БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Особливості розвитку системи бібліотечно- інформаційних установ для забезпечення наукової діяльності

Одним із пріоритетних напрямів зміцнення науково-технічного потенціалу НАН України є бібліотечно-інформаційна діяльність, спрямована на формування, взаємовикористання, збереження документно- інформаційних ресурсів як бази наукових досліджень, наукове, аналітичне, бібліографічне опрацювання інформації, створення корпоративних електронних інформаційних ресурсів і забезпечення використання світового потоку інформації. Цей напрям суспільної діяльності має істотне соціокультурне значення, сприяє постійному і необхідному оновленню інформаційного ресурсу в системі інформаційних обмінів соціальної структури, є базою інноваційного розвитку. Удосконалення бібліотечно- інформаційної діяльності в Національній академії наук

України відбувається за трьома основними напрямками: накопичення універсального багатовидового інформаційного ресурсу; впровадження електронних інформаційних технологій; удосконалення інформаційного мультисервісу.

Реалізацію цих завдань здійснює бібліотечно-інформаційна система НАН України – сукупність бібліотек і бібліотечно-інформаційних підрозділів науково-дослідних установ (НДУ).

Останнім часом у зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційно- комунікаційних технологій у роботі наукових бібліотек з'явилися принципово нові можливості. Упроваджені комп'ютерні технології створили передумови для докорінних змін у традиційних підходах до процесів інформаційно- бібліотечного забезпечення науки, розвитку нових видів сервісу, виконання науковими бібліотеками додаткових функцій, пов'язаних із цілеспрямованим інформаційним обслуговуванням працівників наукової сфери.

Відповідно до актуальних потреб вітчизняної науки, бібліотеки науково-дослідних установ змінюють пріоритети в підходах до вибору інформаційних джерел, удосконалюють технології акумуляції суспільно значущої інформації, намагаються якомога ширше надавати користувачам доступ до онлайн-ресурсів провідних світових постачальників наукової інформації, гармонійно поєднують традиційні та електронні документи, стають навігаторами та посередниками в сучасній системі комунікації. Дослідження організаційних, структурно-функціональних, технологічних, кадрових змін, які відбуваються в бібліотечно-інформаційній системі НАН України впродовж останніх десятиліть, дало змогу розробити нову концептуальну модель комплексного науково-інформаційного центру на базі бібліотеки НДУ, діяльність якого відповідатиме завданням інноваційного розвитку вітчизняної науки.

Історико-ретроспективний погляд на конкретні факти підтверджує, що визначальним напрямом розвитку бібліотечно-інформаційної системи з моменту виникнення НДУ Української академії наук і бібліотек в їх структурі у 20-х роках ХХ ст. і до нашого часу є інтеграція бібліотечно-інформаційних ресурсів як невід'ємної складової національних інформаційних ресурсів. Такий підхід дає змогу визначити основні закономірності еволюції важливої складової вітчизняного соціокультурного процесу, його особливості, своєрідність, що набирає особливого значення на етапі істотного посилення глобалізаційних впливів. Варто зазначити, що для бібліотек НДУ НАН України впродовж усієї діяльності були притаманні характерні риси, обумовлені суспільним призначенням, сферою діяльності, складом користувачів, специфікою фондів, зокрема:

- тісний зв'язок з історією вітчизняної науки;
- трансформація діяльності щодо розвитку і реструктуризації науки;
- особливості інформаційних запитів основного контингенту користувачів – наукових працівників;

- участь у формуванні єдиного документного фонду НАН України, у якому вузько-спеціальні документні зібрання установ повноцінно функціонували лише у взаємодії з універсальним фондом НБУВ;
- орієнтація комплектування на тематику досліджень НДУ;
- перевага в складі фонду наукових видань, великих масивів зарубіжної літератури; високі показники її використання;
- пріоритетність інформаційної та інформаційно-аналітичної функцій у діяльності, що обумовлено специфікою завдань та потребами основного контингенту користувачів;
- постійне оновлення бібліотечно-інформаційних технологій відповідно до еволюції методик наукової діяльності;
- забезпечення освітнього й фахового рівня працівників, що відповідає особливостям основної аудиторії користувачів – наукових працівників.

Таким чином, становлення мережі бібліотек НАН України невіддільне від організації та розвитку системи науково-дослідних установ Української академії наук¹. Бібліотечну політику 1918 – початку 1920 р. визначали діячі національної науки і культури, відомі вчені Д. Багалій, М. Василенко, В. Вернадський, С. Єфремов, Г. Житецький, В. Кордт, А. Кримський, В. Модзалевський, П. Стебницький, П. Тутковський та ін. Загальнокультурний, науковий рівень цих діячів, їхні зв'язки з європейськими науковими колами зумовили й рівень вирішення бібліотечних проблем.

Фундатори Академії наук, розуміючи високе суспільне призначення та роль бібліотеки в системі наукових комунікацій, чітко визначили її місце в інфраструктурі науки. Передбачалося, що паралельно з Національною бібліотекою Української держави² при наукових установах має діяти система невеликих, але ретельно дібраних книгозбірень з певних галузей знання. У першому Статуті УАН, затвердженому в 1918 р., зазначалося, що при відділах, наукових установах та при окремих кафедрах організуються спеціальні бібліотеки, і передбачалося, що «...все, що друкується в межах України будь-якими мовами, засилається в одному примірнику до академії задля бібліотек відділів, установ та кафедр, незалежно від тих примірників, які надходять до Національної бібліотеки»³.

Першочерговим завданням УАН було формування інформаційної бази для наукових досліджень, у зв'язку з чим проводилася інтенсивна робота щодо збирання та поповнення бібліотек. У записках, які подавалися в 1918 р. ученими до Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві, ішлося про створення в установах, які організовувалися, спеціальних книгозбірень, що повинні були забезпечувати наукову роботу. Тобто закладалися методичні засади формування галузевих фондів бібліотек інститутів⁴. За період роботи комісії до неї надійшло понад 27 записок з обґрунтуванням необхідності створення ряду установ Академії наук,

у т. ч. і книгозбірень у їх складі. Найконструктивніші з цих документів увійшли до «Збірника праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві» (К., 1919).

Отже, протягом 20–30-х років ХХ ст. відбувалося створення бібліотек науково-дослідних установ АН УРСР як допоміжних підрозділів, що здійснювали на основі формування галузевих фондів наукової вітчизняної і зарубіжної літератури бібліотечне та довідково-бібліографічне забезпечення науково-дослідної діяльності. Було закладено методичні засади формування (за принципами централізації) бібліотечної мережі Академії наук УРСР з єдиним книжковим фондом, уніфікованою бібліотечною технологією, координацією комплектування та книгокористування, підвищення кваліфікації фахівців. Роль головної бібліотеки, координаційного й організаційно-методичного центру в ній відіграла БАН УРСР.

Діяльність бібліотечної мережі АН УРСР у 40–50-х роках ХХ ст. відбувалася під час Великої Вітчизняної війни та повоєнної відбудови бібліотечної справи в СРСР. У країні формувалися галузеві бібліотечні мережі (медична, технічна, сільськогосподарська). Було відновлено бібліотеки в структурі наукових установ АН УРСР і налагоджено функціонування академічної бібліотечної мережі. Необхідність ліквідації наслідків війни, відбудова та реконструкція народного господарства потребували інтенсивного розвитку науки й інтеграції наукових ресурсів, удосконалення науково-інформаційного забезпечення цих процесів. Діяльність усіх бібліотек спрямовувалася на інформаційне забезпечення вирішення завдань розвитку економіки, науки, культури, освіти. На цьому етапі здійснювалося планомірне поточне комплектування бібліотек мережі АН УРСР, у т. ч. за рахунок розподілу між установами за профілями їх наукової діяльності обов'язкового платного примірника творів друку СРСР. Організовувався довідково-бібліографічний апарат бібліотек, зокрема зведені каталоги іноземних наукових видань, що розкривав склад фондів мережі. Активізувалася підготовка галузевих науково-допоміжних бібліографічних видань.

Пріоритетними напрямками діяльності бібліотечної мережі АН УРСР у цей період було визначено комплектування зарубіжною науковою літературою, зокрема шляхом книгообміну, і бібліографічно-інформаційна робота. Постановою АН УРСР про бібліотечну мережу у БАН УРСР було створено методичну службу, яка здійснювала організаційно-методичне та консультаційне забезпечення роботи бібліотек НДУ з формування фондів АН УРСР як бази науково-дослідної роботи академічних установ, з бібліотечно-бібліографічного та інформаційного супроводу комплексних наукових досліджень.

Створення у 60–70-х роках ХХ ст. загальносоюзної системи науково-технічної інформації сприяло інтенсивному розвитку її складової – системи НТІ України. Було організовано широку мережу органів науково-технічної інформації різного рівня, розви-

валася інформаційна інфраструктура, яка охопила всі галузі народного господарства і територію республіки. Складовою її була система НТІ АН УРСР. 26 червня 1962 р. президія АН УРСР прийняла Розпорядження № 492 «Про підготовку пропозицій про поліпшення організації науково-технічної інформації та пропаганди в установах АН УРСР». Згідно з цим документом у наукових установах з метою оперативного забезпечення інформацією науково-дослідних розробок передбачалося створити науково-інформаційні відділи, причому бібліотеки розглядалися як структури, що безпосередньо здійснюють підготовку і поширення науково-технічної інформації⁵.

У середині 60-х років ХХ ст. бібліотечно-інформаційне забезпечення наукової діяльності установ, у т. ч. й окремі види науково-інформаційної діяльності, здійснювали в основному бібліотеки НДУ. Наприклад, згідно з даними звіту про роботу ЦНБ АН УРСР у 1967 р., у якому вперше з кінця 40-х років ХХ ст. окремим розділом включено інформацію про роботу бібліотек наукових установ АН УРСР⁶, бібліотечно-інформаційну діяльність здійснювали 65 бібліотек НДУ, кількість яких щорічно зростала (наприклад, у 1968 р. їх було 67, у 1969 р. – 68). З цієї кількості 31 бібліотека функціонувала в установах фізико-технічного і математичного профілю, 23 – хіміко-технологічного і біологічного, 11 – суспільного. Бібліотеки формували, зберігали та надавали в користування документні галузеві фонди, які були базою для наукової та науково-інформаційної діяльності установ. На 1.01.1968 р. фонд бібліотек НДУ нараховував 3,3 млн прим., з них наукові видання іноземними мовами становили близько 1 млн прим., обсяг середньорічного надходження видань – 253 тис. прим. П'ятдесят відсотків бібліотек мали фонди обсягом 100 тис. прим. Крім традиційних видів видань, бібліотеки комплектували фонди мікрофільмів, перекладів, фотокопій. Цими підрозділами виконувалися значні обсяги бібліотечно-інформаційної роботи, зокрема, шляхом підготовки виставок, інформаційних списків, бібліографічних і біобібліографічних видань, проведення днів інформації, ведення каталогів і картотек, у т. ч. картотек тематичних, предметних, праць співробітників установи, перекладів, нормативно-технічної документації, здійснення індивідуального та групового інформування за тематикою науково-дослідної діяльності не лише про надходження до власних фондів, а й про вітчизняні і зарубіжні наукові видання, які планувалися до друку або надійшли до бібліотек наукових установ АН СРСР спорідненого профілю. Наприклад, бібліотекою Фізико-технічного інституту низьких температур (ФТІНТ) видавалися раз на два місяці в чотирьох серіях випуски експрес-інформації «Новости криогеники» за матеріалами зарубіжних наукових видань та щотижневий галузевий бюлетень «Новости научнотехнической литературы». Діяльність бібліотек НДУ АН УРСР забезпечували 204 фахівці, 79 % яких мали вищу освіту, у т. ч. 40 % – бібліотечну.

Таким чином, бібліотеки НДУ здійснювали роботу з формування галузевих фондів наукових видань, опрацювання потоків наукової інформації, забезпечували обслугову-

вання інформацією користувачів, тобто створили інформаційну базу для формування та розвитку системи науково-інформаційного забезпечення наукової діяльності АН УРСР. Як складова цієї системи забезпечували виконання таких напрямів науково-інформаційної діяльності: збирання, фіксація, зберігання, пошук і надання в користування наукової інформації. Завдання ВНТІ полягало в аналітико-синтетичній обробці наукової інформації, її оцінці, упорядкуванні інформаційних масивів з метою створення високоякісних інформаційних продуктів, у прогнозно-аналітичній діяльності тощо. Важливим моментом у цьому процесі було чітке визначення напрямів функціонування складових системи НТІ АН УРСР, їх взаємозв'язків і взаємодії.

Процес формування системи НТІ АН УРСР, зокрема створення ВНТІ, відбувався досить складно, а організаційне об'єднання цих підрозділів з бібліотеками часто не сприяло налагодженню відповідного науково-інформаційного забезпечення наукової діяльності установ, призводило до того, що ця робота зводилася лише до бібліотечно-бібліографічного обслуговування, яке здійснювалося бібліотечними структурами, або до виконання невластивих інформаційним підрозділам функцій. Аналогічна ситуація склалася і в тих НДУ, де бібліотеки залишалися самостійними підрозділами. Тут також не було чіткого механізму взаємодії бібліотек і ВНТІ в науково-інформаційному забезпеченні наукової діяльності. У переважній же більшості установ Секції суспільних наук АН УРСР бібліотеки були єдиними інформаційними підрозділами, які здійснювали цю роботу.

У 70-х роках ХХ ст. у науково-інформаційній діяльності АН УРСР усе ж головне місце посідають бібліотечно-інформаційний і довідково-бібліографічний її напрями, у реалізації яких, крім бібліотек, брали участь інформаційні підрозділи НДУ. Слід зазначити, що питання взаємодії бібліотек і інформаційних підрозділів НДУ в інформаційному забезпеченні потреб науки постійно були в полі зору президії і Бібліотечної ради АН УРСР, а також Сектору інформації Президії АН УРСР, а згодом, Відділення наукової інформації АН УРСР як координаційного центру для інформаційних підрозділів і ЦНБ АН УРСР – методичного центру для бібліотек НДУ. Це знайшло відображення в ряді документів і заходів. Визначенню напрямів кооперування бібліотек і ВНТІ в довідково-бібліографічній роботі було присвячено дводенні семінари «Про взаємодію органів науково-технічної інформації і бібліотек у довідково-інформаційній діяльності» та «Бібліотечно-бібліографічна підготовка користувачів інформації», які було організовано Сектором інформації Президії АН УРСР і ЦНБ АН УРСР для працівників бібліотек і служб НТІ НДУ в 1972 р. На семінарах розглядалися питання координації науково-інформаційної діяльності і бібліотечно-бібліографічного обслуговування в системі АН УРСР, стан і подальший розвиток цієї роботи в галузі природничих наук, аналізувалися науково-інформаційні видання із суспільних наук, було затверджено перспективний зведений план науково-бібліографічних робіт у системі АН

УРСР. Зазначалося, зокрема, що зросла кількість бібліотек НДУ, які координували бібліотечно-бібліографічну роботу з інформаційними підрозділами установ, готували спільні видання. Так, бібліотеки інститутів проблем лиття, технічної теплофізики спільно з ВНТІ щомісячно видавали інформаційно-бібліографічні бюлетені за тематикою досліджень установ; бібліотека Інституту економіки – щомісячну «Експрес-інформацію» про вітчизняну й зарубіжну наукову літературу, яка вийшла друком, за профілем діяльності установи. Бібліотека Інституту електрозварювання розпочала випуск щомісячного бюлетеня «Новое в сварке и качественной металлургии», у якому містилася інформація про вітчизняні й зарубіжні публікації за профілем діяльності установи. Варто зазначити, що бюлетень у вигляді сигнальної інформації «Сварка и родственные технологии» видається й нині. На той час видання відбивало бібліографічну інформацію про наукову літературу з 51 теми і направлялося до 118 відділів і лабораторій інституту та до 20 наукових організацій СРСР. Бюлетень був анотованим, містив переклади заголовків і на п'ять-шість місяців випереджав вихід галузевого реферативного журналу, а також містив на 40 % більше інформації. Використовуючи це видання, наукові відділи інституту вели вузькотематичні картотеки ⁷.

У 1972 р. бібліотека і ВНТІ Інституту економіки промисловості АН УРСР розробили і почали впроваджувати інформаційно-пошукову систему «АСУ-Наука» з метою автоматизації бібліографічного пошуку й опрацювання наукової інформації. Це надало можливість автоматизувати таку форму інформаційної діяльності, як вибіркове поширення інформації (ВПІ), що давало змогу аналізувати ефективність інформування та своєчасно коригувати тематику інформаційних запитів і тематико-типологічні плани комплектування бібліотеки установи. ВПІ, а також такі види інформування, як індивідуальне та групове почали активно впроваджуватися бібліотеками і ВНТІ саме із 70-х років ХХ ст. Спільною в бібліотек і ВНТІ була робота щодо організації такої форми інформаційного забезпечення, як «дні інформації» ⁸. Зміцненню співробітництва бібліотек і ВНТІ в науково-інформаційній діяльності сприяли розроблені спільно фахівцями ЦНБ і Сектору інформації АН УРСР «Положення про організацію та координацію інформаційного обслуговування в системі АН УРСР» ⁹ і «Положення про організацію і координацію інформаційно-бібліографічної роботи в АН УРСР» (затверджене Президією АН УРСР 6 жовтня 1975 р.) ¹⁰.

Постановою бюро Президії АН УРСР від 16 листопада 1979 р. № 467-Б було затверджено рішення про організаційне об'єднання наукових (науково-технічних) бібліотек з інформаційними підрозділами установ і типові положення про ВНТІ. За результатами вивчення діяльності інформаційних підрозділів у цей період було прийнято Розпорядження Президії АН УРСР «Про підвищення ефективності науково-технічної інформації в Академії наук УРСР (доручення Ради Міністрів УРСР від 22 грудня 1982 р. № 16389/96)» від 27 січня 1983 р. № 143.

Аналіз діяльності бібліотек і ВНТІ НДУ виявив у їх роботі певні недоліки. У деяких НДУ відсутність взаємодії ВНТІ і бібліотеки в інформаційній роботі спричиняла дублювання багатьох її видів і призводила до нераціонального використання фінансових і кадрових ресурсів. З метою подальшого поліпшення роботи інформаційних підрозділів і на виконання Доручення Ради Міністрів УРСР від 22 грудня 1982 р. № 16389/96 «Про поліпшення науково-технічної інформації в Українській РСР» і Постанови ДКНТ від 10 травня 1982 р. № 168 «Про підсумки перепису органів науково-технічної інформації та спеціальних наукових і технічних бібліотек і даліше поліпшення роботи державної системи науково-технічної інформації» керівникам НДУ доручалося:

1. Завершити протягом 1983 р. організацію спільної роботи органів науково-технічної інформації та наукових бібліотек установ АН УРСР на основі єдиних довідково-інформаційних фондів.

2. Не покладати на органи науково-технічної інформації невластиві їм функції (малося на увазі повне вилучення постійних і разових завдань, які не відповідали Типовому положенню про Відділ наукової (науково-технічної) інформації наукової установи АН УРСР), наприклад, фотолабораторних, ксерокопіювальних, художньо-оформлювальних робіт.

Відділення наукової інформації АН УРСР (як організація, що координувала діяльність ВНТІ і надавала їм методичну допомогу) зобов'язано було проаналізувати стан інформаційної діяльності в АН УРСР з метою визначення конкретних заходів щодо активізації діяльності органів науково-технічної інформації установ АН УРСР з інформаційного забезпечення цільових комплексних програм і проектів; разом з УкрНДІ-НТІ Держплану України розробити «Положення про взаємодію наукових центрів АН УРСР і міжгалузевих територіальних органів науково-технічної інформації з підвищення ефективності науково-дослідних, конструкторських та проектних розробок і прискорення впровадження їх у виробництво»; підготувати інформацію про виконання поставлених завдань на розгляд Президії АН УРСР.

Питання створення і функціонування механізму взаємодії бібліотек і ВНТІ, організаційно-методичне і технологічне забезпечення їх спільної діяльності перебувало в полі зору дослідників-бібліотекознавців та інформаційних працівників і протягом подальших років. Зокрема, у 1983–1985 рр. ЦНБ АН УРСР спільно з БПН АН СРСР і БАН СРСР було проведено загальносоюзне дослідження цієї проблеми.

Упровадження в народне господарство нових економічних методів господарювання, унаслідок чого інформаційні ресурси розглядалися як товар, споживча вартість якого визначалася попитом на цей товар на інформаційному ринку, а також пошук принципово нових технічних і технологічних рішень і напрямів наукових досліджень гостро поставили питання ефективного використання інформаційних ресурсів і відпо-

відної організації науково-інформаційної діяльності в АН УРСР. На часі постало питання докорінної перебудови системи НТІ в АН УРСР, що було пов'язано з розвитком таких її напрямів, як оглядово-аналітична переробка інформації, прогнозування, проведення кон'юктурних і патентних досліджень, оцінка техніко-економічного рівня дослідної роботи, з підвищенням ролі аналізу, синтезу, інтерпретації, перегрупування та інших видів аналітичної переробки й упорядкування інформаційних масивів з метою створення високоякісних інформаційних продуктів.

Для того щоб орієнтувати ВНТІ та бібліотеки АН УРСР на розвиток цих напрямів науково-інформаційної діяльності та налагодження їх взаємодії в організації інформаційного забезпечення наукової роботи, у 1987 р. ЦНБ АН УРСР і Відділення наукової інформації АН УРСР дослідили стан та виявили потенційні можливості подальшого розвитку системи НТІ АН УРСР ¹¹.

Система НТІ АН УРСР на той час складалася з Відділення наукової інформації, Відділу наукової інформації Секції суспільних наук АН УРСР, ЦНБ, ЛНБ ім. В. Стефаника, 82 бібліотек і 63 ВНТІ. П'ятдесят відсотків бібліотек входили до складу інформаційних відділів. Ці підрозділи, як і бібліотеки, що функціонували самостійно, були допоміжними службами НДУ (лише в інститутах проблем матеріалознавства, біології південних морів, ФТІНТі їх було віднесено до основних наукових підрозділів). Тому бібліотечно-інформаційна робота цих підрозділів мала неprestижний, другорядний щодо наукової діяльності характер. Відповідно, такий статус цих підрозділів визначав права, обов'язки, оплату праці співробітників, у цілому негативно впливав на рівень і якість науково-інформаційної роботи.

Варто зазначити, що в розділах щорічних звітів про діяльність Академії наук, присвячених науково-інформаційній діяльності складових системи НТІ АН УРСР, інформаційну роботу бібліотек мережі представлено не було. Наприклад, у звіті про роботу АН УРСР у 1989 р. проаналізовано діяльність лише ВНТІ (62 інформаційних підрозділи НДУ, 14 інформаційних підрозділів підприємств і організацій дослідно-експериментальної бази), хоча охарактеризовано саме ті напрями інформаційного забезпечення наукової роботи, які реалізовували, в основному, бібліотеки: комплектування, обробка, організація ефективного використання довідково-інформаційних фондів, редагування довідково-пошукового апарату, організація ВПІ, забезпечення фактографічною інформацією (виконання фактографічних довідок), підготовка окремими бібліотечними підрозділами реферативної інформації та виконання перекладів тощо.

Для порівняння наведемо дані зі звіту ЦНБ АН УРСР за 1989 р. про роботу з інформаційного забезпечення АН УРСР ¹². Цю діяльність здійснювала бібліотечна мережа, яка складалася на той час із 83 бібліотек НДУ (крім ЦНБ імені В. І. Вернадського та ЛНБ ім. В. Стефаника) і мала документний фонд обсягом 7,9 млн прим., у т. ч. видань іноземними мовами – 2,4 млн прим., (наприклад, фонд ЦНБ становив відповідно

11,2 млн прим. і 3,3 млн прим.). Бібліотеками постійно вивчалися інформаційні потреби науковців і фахівців, зміни в тематиці наукових досліджень НДУ, ступінь інформаційної забезпеченості нових наукових тем, вносилися необхідні корективи в тематико-типологічні плани комплектування, удосконалювалися види і форми інформаційно-бібліографічного обслуговування НДР. Так, за результатами дослідження ефективності використання в АН УРСР зарубіжних наукових журналів було встановлено ступінь відповідності цих видань інформаційним потребам учених, скориговано репертуар журналів (відмовилися від передплати 260 назв, які не користувалися попитом) і здійснено їхній перерозподіл в АН УРСР¹³. Більшість бібліотек установ технічного та природничого профілю обслуговували науковців і фахівців зарубіжними журналами на мікрофішах і копіями статей, отриманими з ВІНТІ та ДПНТБ СРСР. Наприклад, фонд бібліотеки Інституту органічної хімії поповнився 100 назвами журналів на мікрофішах, а бібліотеки Інститутів напівпровідників і проблем моделювання в енергетиці отримали для своїх читачів відповідно 7 тис. і 22 тис. копій статей із зарубіжних наукових періодичних видань. Широко застосовувалася така форма інформаційно-бібліографічної роботи, як підготовка поточних і ретроспективних бібліографічних і біобібліографічних покажчиків. Лише в 1989 р. бібліотеками НДУ було підготовлено 12 видань загальним обсягом 42,5 авт. арк. і тиражем 20 575 прим., а також 3955 випусків списків нових надходжень видань до фондів мережі, експрес-інформацій, до яких включено 79 561 назва. У ряді бібліотек бібліотечно-інформаційна діяльність здійснювалася в автоматизованому режимі, як, наприклад, у Морському гідрофізичному інституті, де з 1989 р. впроваджувалася система інформаційного обслуговування читачів АСПД – автоматизована система пошуку інформації по дескрипторах; випуск в автоматизованому режимі експрес-інформації про зарубіжні журнали бібліотекою Інституту електрозварювання. Дієвими формами інформаційного забезпечення були індивідуальне та групове інформування науковців за темами досліджень.

Вищевикладене демонструє те, що бібліотеки НДУ формували потужну інформаційну базу науково-дослідної роботи Академії наук, активно включалися в процес інформаційної діяльності, а недооцінка їх місця в системі НТІ АН УРСР і відсутність взаємодії між ними та інформаційними підрозділами спричиняли дублювання останніми багатьох напрямів діяльності бібліотек, що згодом гостро поставило питання про організаційну перебудову системи НТІ відповідно до вимог часу і потреб розвитку науки в країні.

За результатами анкетування вчених АН УРСР (було опитано понад 1000 науковців, які працювали в галузі біологічних, технічних, фізичних, економічних наук), здійсненого в рамках названого вище дослідження Відділенням інформації АН УРСР, респонденти в цілому невисоко оцінили ефективність діяльності ВНТІ. Найвищий бал (за п'ятибальною системою) отримав рівень бібліотечно-бібліографічного обслугову-

вання, яке здійснювали бібліотеки НДУ – 3,8 бала; інформаційна діяльність ВНТІ – 3,6; повноту наданої ВНТІ інформації, необхідної для постановки нового дослідження, респонденти оцінили в 3,6 бала¹⁴.

Дослідження підтвердило, що на рівень науково-інформаційної роботи в НДУ АН УРСР негативно впливала відсутність координації діяльності її складових – бібліотек і ВНТІ, зокрема, не було: єдиного методичного підходу до змісту і форм взаємовідносин між цими структурами; правового забезпечення організації взаємодії і, виходячи з цього, необов'язковості участі у взаємодії (яка будувалася не на основі взаємних зобов'язань, а на принципі добровільності, традиціях, що склалися; координація і кооперація, як правило, мали необов'язковий характер); єдиного методичного керівництва (це не сприяло забезпеченню кооперації діяльності бібліотек та інформаційних служб). Не були розроблені теоретико-методологічні засади організації спільної діяльності бібліотек й органів інформації. Спостерігалася стихійна міграція досвідчених і висококваліфікованих бібліотечних працівників до служб НТІ у зв'язку з різною системою оплати праці, яка в бібліотечних підрозділах була значно нижчою.

Як вважали дослідники, для забезпечення функціонування механізму взаємодії бібліотек і ВНТІ потрібне було єдине організаційне керівництво цими інформаційними службами з боку адміністрації НДУ; єдині методичні підходи до організації діяльності на допомогу бібліотекам та відділам інформації; розробка нормативно-правових документів й інструктивно-методичних матеріалів, які б регламентували організаційні та методичні засади взаємодії бібліотек і служб інформації, зокрема, положення про взаємодію бібліотек і ВНТІ в інформаційному забезпеченні науково-дослідної роботи НДУ, де б чітко визначалися напрями, зміст, форми зв'язків, координації і кооперації діяльності. Робота інформаційних підрозділів повинна була здійснюватися на основі єдиного планування. Важлива складова цього плану – заходи щодо супроводу пріоритетних напрямів НДР з урахуванням інформаційних потреб розробників на різних етапах дослідження і специфіки роботи бібліотек і ВНТІ щодо задоволення цих потреб. Спільне планування передбачало розподіл функцій між бібліотеками і ВНТІ в інформаційному забезпеченні: бібліотеки – надання первинної інформації і бібліографічне забезпечення, ВНТІ – підготовка оглядово-аналітичної й фактографічної інформації, а також спільне виконання ряду робіт відповідно до специфіки діяльності інформаційних служб, фахового рівня і спеціалізації виконавців.

Запропоновано було основні напрями перебудови системи НТІ АН УРСР, зокрема, шляхом створення мережі центрів аналізу інформації. За кордоном, наприклад у США, такі центри при великих науково-дослідних установах і відомствах почали активно створюватися в 60-х роках ХХ ст. і на кінець 80-х років їх було понад 600¹⁵. Аналогічні структури виникали в цей період і в СРСР, наприклад, центри аналізу даних Державної служби стандартних довідкових даних (понад 20)¹⁶. Основні завдання центрів

полягали в аналітичному опрацюванні інформаційних потоків з певної (відносно вузької) проблеми і доборі найбільш цінної для користувачів інформації, перевірки її достовірності, оцінки, упорядкуванні, аналізі, синтезі й отриманні в результаті якісно нової інформації, яка давала змогу визначити стан і прогнозувати подальший розвиток досліджуваної проблеми. Ці процеси здійснювалися шляхом застосування методів інформаційного моделювання.

У АН УРСР на той час було два відповідні центри – Центр даних з порошкової металургії Інституту проблем матеріалознавства та Центр даних з кріогенної техніки ФТІНТ. На думку дослідників, у НДУ АН УРСР існувала база для створення мережі таких аналітичних центрів: високий науковий, кадровий, технічний (парк ЕОМ) потенціал, наявність потужних бібліотечно-інформаційних ресурсів, крім того, науковим установам було необхідно аналітико-синтетичне опрацювання інформаційних потоків. Пропонувалося декілька варіантів вирішення питання, одним з яких було об'єднання в єдиний комплекс усіх підрозділів НДУ, що здійснювали науково-інформаційну діяльність: бібліотеки, ВНТІ, патентно-ліцензійного відділу, відділів прогнозування та техніко-економічних досліджень. Варто зазначити, що саме цей варіант знайшов подальший розвиток у науково-інформаційній діяльності НАН України наприкінці 90-х років ХХ ст. – на початку ХХІ ст., коли на базі бібліотек і бібліотечно-інформаційних підрозділів НАН України шляхом їхнього об'єднання з інформаційно-технологічними, видавничими, перекладацькими службами розпочалося створення комплексних науково-інформаційних центрів. Це було закріплено на відомчому рівні відповідними постановами і розпорядженнями Президії АН УРСР.

Результати проведених досліджень обговорювалися на засіданнях Президії та Бібліотечної ради АН УРСР. Було прийнято рішення про подальший розвиток науково-інформаційної діяльності бібліотек й інформаційних підрозділів на основі впровадження нових інформаційних технологій та створення єдиної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи Академії наук. Згодом питання розробки концепції автоматизованої БІС АН УРСР, автоматизації окремих бібліотечно-бібліографічних процесів, таких як каталогізація, підготовка бібліографічної та інформаційно-бібліографічної продукції; нормування праці в умовах впровадження нових інформаційних технологій обговорювалися на виїзному спільному засіданні Проблемної комісії з автоматизації і механізації бібліотечно-бібліографічних процесів Бібліотечної ради АН СРСР і Бібліотечної ради АН УРСР, яке відбулося в ЦНБ у вересні 1987 р.¹⁷. Бібліотечна рада АН УРСР прийняла рішення про включення до планів науково-дослідної роботи бібліотеки проведення досліджень, спрямованих на розвиток перспективних бібліотечно-інформаційних технологій, які б базувалися на використанні електронних носіїв інформації; про підготовку спільно з республіканськими спеціальними бібліотеками проекту створення на кооперативних засадах електронного катало-

гу. Інституту кібернетики було доручено розробку програмного забезпечення для бібліотек АН УРСР¹⁸.

Учені вважали, що створення єдиної бібліотечно-інформаційної системи, яка б здійснювала інформаційне забезпечення науково-дослідної роботи установ академії на основі впровадження автоматизації, потребувала кардинальної перебудови науково-інформаційної роботи в НДУ, реорганізації ВНТІ в центри інформаційного аналізу з наданням їм статусу наукових підрозділів, залученням до роботи в них провідних учених; організації взаємодії ВНТІ і бібліотек у цьому процесі. На засіданні БР (1987), на якому розглядалося це питання, академік АН УРСР І. К. Походня (тоді – голова БР), поінформувавши членів ради про організацію роботи таких підрозділів у Великобританії, де головною їхньою функцією було створення програмно-орієнтованих банків даних, підготовка прогнозно-аналітичної та оглядової інформації, відзначав, що в ряді НДУ АН УРСР уже функціонують центри аналізу й узагальнення інформації або центри даних (інститути проблем матеріалознавства, електроварювання, ядерних досліджень, надтвердих матеріалів, біології південних морів, Фізико-технічний інститут низьких температур). Однак фактографічна інформація, яку кумулювали ці центри, була розміщена в традиційних картотеках. На продуктивність роботи інформаційних підрозділів негативно впливала недостатня технічна забезпеченість, у т. ч. і комп'ютерною технікою, відсутність єдиного програмного забезпечення. Робочій групі БР було доручено розробити Концепцію перебудови системи інформаційного забезпечення наукових досліджень в АН УРСР, чітко визначивши в ній роль і місце бібліотек і ВНТІ¹⁹.

З метою координації роботи бібліотек і інформаційних підрозділів НДУ НАН України з науково-інформаційного забезпечення НДР було створено Інформаційно-бібліотечну раду (1990), яка й донині є дорадчим консультативним органом при НАН України, що визначає стратегію та основні напрями розвитку інформаційного забезпечення наукових досліджень у НАН України²⁰. Основними завданнями ради визначено:

1. Сприяння реалізації постанов і рішень Президії НАН України, пов'язаних з інформаційним супроводженням наукових досліджень.

2. Методичне керівництво інформаційно-бібліотечним обслуговуванням учених і спеціалістів НАН України з урахуванням прогнозів розвитку вітчизняної та світової науки.

3. Організація заходів щодо своєчасного поповнення бібліотек НАН України новими інформаційними ресурсами.

4. Надання пропозицій щодо закупівлі зарубіжної наукової літератури, формування списку зарубіжних періодичних видань для централізованої передплати та забезпечення доступу до світових баз даних за рахунок коштів академії.

Відповідно до основних завдань рада:

1. Визначає основні напрями та стратегію розвитку системи наукової інформації в галузі суспільних, гуманітарних, природничих і технічних наук.

2. Розглядає питання інформаційно-бібліотечного забезпечення наукових установ НАН України та сприяє прийняттю рішень і рекомендацій щодо його оптимального розвитку.

3. Приймає та затверджує інструктивно-методичні документи, спрямовані на розвиток бібліотечно-інформаційної системи НАН України.

4. Організовує підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів про діяльність бібліотечно-інформаційних підрозділів установ НАН України.

5. Координує роботу бібліотек та інших інформаційних підрозділів наукових установ НАН України з формування бібліотечно-інформаційних ресурсів (друкованих, електронних, мультимедійних тощо).

6. Дбає про організацію комплексного (у тому числі дистантного) обслуговування користувачів документами на всіх видах носіїв.

7. Розглядає питання збереження, оцифрування та забезпечення доступу користувачів до рукописних фондів, книжкових пам'яток і колекцій, надає допомогу бібліотекам зі створення друкованих каталогів, реєстрів та баз даних.

8. Готує та подає до Президії НАН України пропозиції щодо створення в бібліотеках електронних баз даних, організації репозитаріїв праць співробітників установ.

9. Формує ефективну систему міжбібліотечних взаємовідносин, спрямовану на корпоративне взаємовикористання інформаційних ресурсів бібліотек усіх відомств.

10. Забезпечує розвиток академічного інформаційно-бібліотечного сегмента Національної електронної бібліотеки, входження академічних національних бібліотек (Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка) в міжнародні та світові цифрові бібліотеки.

11. Забезпечує вдосконалення системи підвищення кваліфікації інформаційно-бібліотечних працівників, спрямованої на зростання професійної компетенції, комплексне оновлення професійних знань, умінь і навичок.

12. Координує свою діяльність з інформаційно-бібліотечними радами (комісіями тощо) зарубіжних академії наук.

Інформаційно-бібліотечна рада НАН України сприяє:

– управлінню інноваційними процесами, упровадженню в практику роботи бібліотечно-інформаційних підрозділів науково-дослідних установ НАН України результатів наукових досліджень;

– прийняттю рішень щодо централізованого придбання бібліотеками наукових установ НАН України програмного забезпечення, упровадження інтелектуальних інформаційних технологій;

– забезпеченню бібліотечно-інформаційної системи НАН України технічними, кадровими і фінансовими ресурсами з метою її сталого інноваційного розвитку.

Базовою організацією ради є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – науково-інформаційний та науково-методичний центр для бібліотечно-інформаційних підрозділів НАН України. У НБУВ діє методична комісія ради, яка здійснює експертизу та рецензування пропонованих до розгляду Інформаційно-бібліотечною радою НАН України та вченою радою Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського проектів інструктивно-методичних документів та інформаційно-аналітичних матеріалів з питань формування, зберігання та використання бібліотечно-інформаційних ресурсів НАН України.

Таким чином, на початку 90-х років ХХ ст. перехід до якісно нового рівня бібліотечно-інформаційного забезпечення наукового процесу, створення єдиної автоматизованої системи інформаційного супроводу НДР в АН України, яка задовольняла б потреби в інформації не лише на основі раціонального використання наявних бібліотечно-інформаційних ресурсів, а й оперативного доступу до інформаційних ресурсів бібліотек, інформаційних центрів, наукових установ світу, ставив перед НДУ ряд нових проблем і завдань. Насамперед, необхідно було реорганізувати систему науково-інформаційного забезпечення діяльності АН УРСР. Таку потребу показав і аналіз ситуації в інформаційній сфері, зокрема, аналітичні матеріали, представлені у звітах про науково-інформаційну діяльність АН УРСР за цей період²¹. Соціально-економічні процеси просування до ринкових відносин обумовили скорочення кількості ВНТІ та їхніх співробітників у цілому по академії на 25 %. У цих умовах необхідно було вдосконалювати традиційні і здійснювати пошуки нових форм і методів науково-інформаційного забезпечення потреб науки. На часі постало також і організаційне впорядкування цього напряму діяльності.

Перший крок було зроблено прийняттям постанови бюро Президії АН України № 48-Б від 14 лютого 1991 р. «Про впорядкування роботи з інформаційного забезпечення, організації виставкової діяльності та пропаганди науково-технічних досягнень Академії наук УРСР». Згідно з постановою ЦНБ імені В. І. Вернадського передано функції головного інформаційного підрозділу АН, які раніше виконувалися Відділенням інформації Інституту математики АН України та Відділом наукової інформації із суспільних наук Інституту філософії АН. На бібліотеку покладалися також розробка теоретичних проблем інформаційного забезпечення комісій Верховної Ради УРСР, підготовка аналітичних оглядів, дайджестів з актуальних гуманітарних проблем, створення гіпертекстових баз даних з суспільних наук та інформаційне забезпечення комплексних програм наукових досліджень із суспільних наук. Ця робота бібліотеки стала базою для розгортання діяльності Служби інформаційно-аналітичного забезпечення вищих органів влади та управління (СІАЗ), створеної в її структурі. Постанова забез-

печувала інтеграцію центральних бібліотечних та інформаційних органів АН УРСР в інформаційному забезпеченні наукової діяльності, сприяла подальшому розвитку бібліотечно-інформаційної галузі АН УРСР.

Таким чином, особливості бібліотечно-інформаційної діяльності НАН України у 60–80-х роках ХХ ст. полягали в функціонуванні бібліотек в умовах інтенсивного формування системи НТІ та створення в НДУ ВНТІ як складових цієї системи. На цьому етапі саме бібліотеки здійснювали інформаційне забезпечення наукової діяльності установ. Як складові системи НТІ вони збирали, фіксували, упорядковували, здійснювали пошук, надавали в користування і зберігали інформацію. Завдання ВНТІ полягало в аналітико-синтетичній обробці наукової інформації з метою створення високоякісних інформаційних продуктів, у прогностно-аналітичній діяльності. Було визначено основні напрями діяльності та розроблявся механізм взаємодії бібліотек і ВНТІ в інформаційному забезпеченні наукових досліджень АН УРСР. Подальшому вдосконаленню науково-інформаційної діяльності сприяло поглиблення функціональної централізації бібліотек НДУ АН УРСР. Було створено засади для подальшого розвитку бібліотечної мережі на початку 90-х років ХХ ст. у нових соціально-економічних та технологічних умовах як єдиної бібліотечно-інформаційної системи НАН України.

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського як науково-дослідною установою НАН України та науково-методичним центром для бібліотечно-інформаційних підрозділів НДУ НАН України, починаючи з 1990 р., здійснюється постійний моніторинг структурно-функціональних, технологічних, ресурсних і кадрових змін, які відбулися в бібліотечно-інформаційній системі НАН України впродовж останніх десятиліть²².

У процесі дослідження шляхом застосування методів аналізу бібліотечно-інформаційних ресурсів НАН України, зокрема, порівняльного аналізу основних показників діяльності бібліотек НДУ, моніторингу динаміки ресурсних змін, анкетування та інтерв'ювання керівників НДУ, бібліотек і інформаційних підрозділів наукових установ, вивчалися компоненти та складові бібліотечно-інформаційної системи, можливості подальшого розвитку в нових економічних і технологічних умовах.

Складовою сучасної системи бібліотечно-інформаційного забезпечення наукових досліджень НАН України є бібліотеки й бібліотечно-інформаційні підрозділи, створені на базі бібліотек НДУ. Разом із двома науково-методичними центрами – НБУВ і ЛННБ ім. В. Стефаніка – бібліотечно-інформаційна мережа НАН України нараховує на початок 2012 р. 105 бібліотек²³. Діяльність НБУВ як науково-інформаційного та науково-методичного центру висвітлено в низці публікацій, зокрема в розділі колективної монографії «Електронні інформаційні ресурси у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства» (К., 2011)²⁴. Науково-дослідний, науково-інформаційний та науково-методичний напрями діяльності ЛННБ ім. В. Стефа-

ника висвітлюються в збірнику наукових праць «Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника», який з 1992 р. видає бібліотека.

Бібліотеки НДУ згідно з «Положенням про бібліотеку науково-дослідної установи НАН України», затвердженим рішенням Інформаційно-бібліотечної ради НАН України від 22.11.2006 р.²⁵, функціонують як науково-інформаційні підрозділи, що здійснюють бібліотечно-інформаційний супровід основної діяльності наукової установи, беруть участь у виконанні планових наукових тем НДУ та дослідженнях НБУВ як науково-дослідного і науково-методичного центру бібліотечно-інформаційної системи НАН України. Характерною особливістю діяльності бібліотек НДУ на сучасному етапі є взаємодія з іншими підрозділами установи, включеними в науково-дослідний та науково-інформаційний процес, залучення наукових співробітників як експертів і консультантів до формування документних ресурсів на всіх видах носіїв інформації, їхнього бібліографічного, реферативного, науково-аналітичного опрацювання, створення довідково-пошукового апарату, власних і корпоративних електронних інформаційних ресурсів і продуктів. Бібліотечно-інформаційні підрозділи НДУ тісно співпрацюють з іншими науковими, бібліотечними та інформаційними установами, вітчизняними, зарубіжними та міжнародними організаціями.

Основними завданнями бібліотеки або бібліотечно-інформаційного підрозділу, створеного на її базі, як науково-інформаційного відділу установи визначено:

- науково-інформаційне забезпечення науково-дослідної діяльності НДУ, сприяння інтеграції науки, освіти і виробництва, підготовці наукових кадрів, підвищенню рівня інформаційної культури користувачів бібліотеки;

- формування документно-інформаційних ресурсів, урахування використання світових ресурсів наукових електронних документів відповідно до профілю наукової роботи НДУ;

- бібліотечно-інформаційне та довідково-бібліографічне обслуговування користувачів, розширення асортименту бібліотечних послуг на основі впровадження сучасних бібліотечних та інформаційних технологій;

- участь у наукових дослідженнях у сфері науково-інформаційної та бібліотечної діяльності, проектах і програмах з упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, корпоративних проектах зі створення та використання електронних наукових ресурсів.

Отже, головною типологічною ознакою бібліотек НДУ є їх орієнтація на забезпечення інформаційних потреб наукових колективів, що визначаються тематикою науково-дослідних робіт установ. Основними напрямками діяльності цих бібліотек є формування профільних документних ресурсів, забезпечення їх взаємовикористання і збереження; науково-аналітичне та бібліографічне опрацювання інформації, участь у створенні корпоративних електронних інформаційних ресурсів та ін. Характерними

ознаками бібліотечно-інформаційного та довідково-бібліографічного забезпечення розвитку наукових досліджень є урізноманітнення форм розкриття власних документних зібрань, надання доступу до світових наукових інформаційних ресурсів, використання на корпоративних засадах інформаційних ресурсів бібліотек регіону, створення бібліографічних, тематичних і фактографічних БД. З метою популяризації результатів науково-дослідної та науково-інформаційної діяльності установ бібліотеки НДУ готують бібліографічні та інформаційно-аналітичні матеріали та поширюють їх за допомогою веб-сайтів установ та електронної пошти. Співробітники бібліотек активно ведуть науково-дослідну роботу, займаються вдосконаленням технологій інформаційного та бібліографічного супроводу, підтримкою професійних зв'язків у міжнародному бібліотечному співробітництві.

3.2. Характеристика сучасного стану бібліотечно- інформаційної системи НАН України

Основою бібліотечно-інформаційного забезпечення роботи НАН України є документно-інформаційні ресурси ²⁶. Сукупний фонд бібліотечно-інформаційних підрозділів на початок 2012 р. становив понад 31 млн прим., у т. ч. бібліотек НДУ – 9, 2 млн прим. (НБУВ – близько 15 млн прим., ЛНБ ім. В. Стефаника – 7 млн прим.), у т. ч. іноземних видань – 2,8 млн прим. За видовим складом сукупний фонд бібліотек НДУ на початок 2012 р. становив: книги – 32,3 %; періодичні та продовжувані видання – 59,6 %; нормативні документи – 7,4 %; документи на мікроносіях – 0,7 %. У 1990 р. обсяг фондів бібліотек НДУ становив 8,1 млн прим., тобто за 20 років фонд збільшився на 1,1 млн прим. Щорічний приріст фондів у бібліотеках НДУ за цей період становив 55 тис. прим. Незначне зростання його обсягу пояснюється суттєвим зменшенням упродовж останніх десятиліть та вилученням значної кількості маловживаних, амортизованих, непрофільних видань. Середньорічний показник надходження видань до фондів однієї бібліотеки НДУ мав тенденцію до зниження. Зокрема, за цей період він скоротився вдсятеро. Зменшення щорічних надходжень до фондів бібліотек НДУ пов'язані також зі зниженням кількості отриманих документів за міжнародним книгообміном та скороченням випуску власних видань, підготовлених науково-дослідними установами. На формування фондів бібліотек НДУ у звітному році негативно вплинув такий чинник, як дефіцит бюджетного фінансування, унаслідок чого відбулося скорочення кількості назв передплачених видань та майже припинилася закупівля літератури. Більшість бібліотек НДУ не мали можливості придбати навіть найнеобхідніші довідкові видання. Найбільшу частку серед основних джерел комплектування фондів бібліотек НДУ становили дари та книгообмін.

Окремі бібліотеки поповнили свої фонди виданнями, переданими з особистих бібліотек видатних учених, діячів науки і техніки. Бібліотека Інституту металофізики

отримала книжкові видання з особових бібліотек академіка В. Немошкаленка та академіка А. Шпака; бібліотека Інституту українознавства – академіка Я. Ісаєвича; бібліотека Інституту надтвердих матеріалів – академіка М. Новікова; бібліотека Інституту монокристалів – академіка Б. Гриньова та директора установи, доктора хімічних наук О. Шишкіна. Поповнила фонд НБУВ колекція академіка О. Онищенко, генерального директора бібліотеки, голови Інформаційно-бібліотечної ради НАН України.

Упродовж семи років академік В. Локтєв передплачує для бібліотеки Інституту теоретичної фізики журнал *Nature Physics*. Річні комплекти наукових журналів, монографії та матеріали конференцій регулярно надсилає зі США колишній співробітник ГАО М. Міщенко. Бібліотека Інституту молекулярної біології і генетики від співробітника, який працює за кордоном, отримала в дар журнали *EMBO journal* (30 номерів) та *EMBO reports* (8 номерів).

Важливою та обов'язковою складовою фондів бібліотек є видання установ НАН України. Саме вони становлять суттєвий відсоток щорічних надходжень і мають наочно ілюструвати наукові досягнення академічних установ. Слід зазначити, що далеко не всі бібліотеки зберігають повні комплекти документів, виданих на базі своїх установ, а також наукові роботи співробітників, видані власним коштом авторів у інших видавництвах та за кордоном. Зазвичай такі видання відсутні не лише у фондах бібліотек НДУ, а й у НБУВ. Доводиться констатувати той прикрий факт, що бібліотеки не тільки не мають повних комплектів видань співробітників своєї установи, а й досить часто не володіють інформацією про їхній вихід.

Важливим джерелом нової та актуальної інформації є неопубліковані документи, зокрема наукові звіти, дисертації, автореферати дисертацій, препринти, депоновані рукописи. Надходження цих документів до фондів бібліотек постійно зростає та потребує відповідного контролю щодо їх обліку та збереження.

Ряд бібліотек Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України отримали книги за Державною програмою «Українська книга», яка реалізується Державним комітетом телебачення і радіомовлення України. Продовжувала надходити на безоплатній основі література з українських видавництв «Обереги», «Наукова думка», «Академперіодика», «Євросвіт». Бібліотеки НДУ м. Харків отримали в дар книги від редакції журналу *Functional Materials*. Бібліотеки Західного наукового центру продовжували отримувати в дар літературу від добродійного фонду «Світло» та фонду «Відродження». Але, на жаль, більшість видань, отриманих у дар від видавництв, не відповідають тематиці установи і не користуються попитом у читачів.

За видовим складом основний відсоток надходжень до бібліотек становили періодичні та продовжувані видання (62 %), але обсяг надходжень до документно-інформаційних фондів НАН України за цим джерелом постійно скорочується. Більшість бібліотек не має змоги передплатити періодики навіть в електронному вигляді.

Одним з найважливіших джерел поповнення фондів бібліотек на сучасному етапі залишається книгообмін. Так, найбільшу кількість літератури за книгообміном отримали у 2011 р. бібліотека Інституту українознавства (647 прим.) з Південно-східного наукового Інституту в м. Перемишль – 25 прим., ІНІСН РАН – 44 прим., доброчинного фонду «Сейбр-Світло» – 32 прим. та ін. Бібліотека Інституту ядерних досліджень отримала 289 прим. препринтів з Об'єданого інституту ядерних досліджень м. Дубни. Бібліотека Інституту зоології упродовж багатьох років обмінюється виданнями з такими установами, як Британський музей природи, Тульське етимологічне товариство, Зоологічний інститут РАН, Харківський філіал українського етимологічного товариства, а також з багатьма заповідниками та природними парками України. У 2011 р. бібліотека налагодила книгообмін з новими партнерами: Чернівецьким краєзнавчим музеєм, Верхняцькою дослідно-селекційною станцією Інституту коренеплідних культур УААН, Музейним фондом ім. О. Браунера, Регіональним ландшафтним парком «Міжрічинський» та ін.

Завдячуючи книгообмінним зв'язкам з багатьма науковими установами та громадськими організаціями Литви, Латвії, Польщі, Словаччини, Чехії, Хорватії, Китаю, Японії, до бібліотеки Інституту проблем міцності продовжують надходити зарубіжні періодичні видання. Бібліотека Державного природознавчого музею активно співпрацює з багатьма зарубіжними установами, зокрема МДУ ім. М. В. Ломоносова, Інститутом зоології, Інститутом систематики і еволюції тварин та Інститутом палеоботаніки Польської АН, Етимологічним товариством Польщі та ін. Бібліотека Головної астрономічної обсерваторії відправляє журнал «Кинематика и физика небесных тел» за кордон за 33 адресами, завдяки книгообміну отримує «Астрономический журнал», «Вестник ФГУП НПО им. С. А. Лавочкина», журнали «Астрофизика» (Вірменія), *Baltic Astronomi* (Литва) та ін.

Невиділення коштів на придбання нової літератури змушувало бібліотеки шукати нетрадиційні шляхи комплектування фондів. У 2011 р. бібліотеки НДУ продовжували отримувати допомогу від зарубіжних організацій, співпрацювати з товариствами, які займаються пошуками та реалізацією наукової книжкової продукції. Бібліотека Інституту колоїдної хімії та хімії води співпрацювала з ТОВ «Сімпроком» та завдяки йому отримала сім дуже необхідних книг. Бібліотека Інституту політичних та етнонаціональних досліджень отримала літературу від товариств «Сімпроком» та «Мега-Ватт». Велику колекцію книг перською мовою від Посольства Ірану та добірку китайської літератури і книг про Китай від МЗС України отримала бібліотека Інституту сходознавства. Іноземні журнали через кафедру ЮНЕСКО отримала бібліотека Інституту проблем кріобіології та кріомедицини. Упродовж багатьох років до бібліотеки Інституту українознавства надходить газета з Великої Британії «Українська думка». Активно співпрацює з Міжнародним фондом *Journal Donation Project* бібліотека Інституту соці-

ології. Благодійний фонд Криму надає допомогу бібліотеці НІАЗ «Ольвія», надсилаючи їй нову літературу з античності.

Зміцненню книгообмінних зв'язків сприяє видавнича діяльність установ та наявність обмінних фондів наукових видань у бібліотеках. Упродовж багатьох років плідно співпрацюють з Бібліотекою з природничих наук РАН бібліотеки інститутів ботаніки, металофізики, механіки, колоїдної хімії та хімії води, прикладної математики і механіки, фізіології, Морського гідрофізичного інституту (МГІ), Фізико-технічного інституту низьких температур. Бібліотека Інституту біології південних морів (ІБПМ) підтримує книгообмінні зв'язки з 30 організаціями та установами Росії і України. Активно поповнює свої фонди новою літературою бібліотека Інституту проблем міцності, обмінюючи свій журнал «Проблеми прочности» на споріднені видання з наукових установ Риги, Томська, Гомеля та Львова. Бібліотека Інституту українознавства передає свої видання до багатьох наукових установ, вищих навчальних закладів та бібліотек Польщі, Росії, України, у т. ч.: Інституту історії Підляської академії, Інституту історії Жешівського університету, Гданського університету, Інституту Середньо-Східної Європи та Люблінського Католицького університету, Острозької та Києво-Могилянської академії, бібліотек НТШ та ЛННБ України ім. В. Стефаника. Проблему, пов'язану з відсутністю необхідних видань, частково компенсує Інтернет, але, як правило, це видання не останніх років і не в повному обсязі.

Останнім часом бібліотеки активізували роботу з формування електронних інформаційних ресурсів. Суттєвий досвід у комплектуванні електронними ресурсами, актуальними суспільно значущими матеріалами електронних видань протягом останнього десятиріччя набули СІАЗ, а пізніше – Фонд Президентів України та Національна юридична бібліотека НБУВ. Ці підрозділи бібліотеки активно представляють електронний інформаційний ресурс у цілій системі орієнтованих на різні категорії користувачів інформаційно-аналітичних видань. У цілому ж надходження електронних ресурсів до фондів бібліотек НАН України щорічно зростають. До прикладу, надходження до бібліотеки Інституту технічної механіки значно збільшилися за рахунок електронних документів (560 прим. у 2010 р., 1664 прим. у 2011 р.). Бібліотека Інституту соціології отримала у 2011 р. 35 прим. електронних книг, цінних для співробітників установи. Тридцять один повнотекстовий документ (іноземні книги в електронному вигляді) останніх років видання і найбільш рейтингових для тематики інституту отримала бібліотека ІБПМ. Бібліотека Інституту експериментальної патології, онкології та радіобіології отримала кілька сотень іноземних монографій на електронних носіях і представила їх в інтернет-середовищі установи.

За рахунок електронних видань збільшила перелік отриманих російськомовних журналів (222 прим., 26 назв.) бібліотека Інституту монокристалів. Передплатила електронні версії журналів Applied Optics та Optics Letters Американського оптичного то-

вариства (OSA) бібліотека Інституту фізики. Бібліотека Інституту монокристалів завдяки угоді, укладеній з електронною бібліотекою elibrary. ru, передплатила 42 назви російських та українських видань.

Формування фондів електронних ресурсів здійснювалося бібліотеками також шляхом оцифрування документів, архівування ресурсів з Інтернету та використання документів інших фондоутримувачів на підставі угод про співробітництво. Створюють репозитарії електронних ресурсів бібліотеки ІБПМ, Одеського філіалу ІБПМ, інститутів археології, математики, молекулярної біології і генетики, проблем міцності, ГАО та ін. До штату бібліотеки Інституту проблем моделювання в енергетиці у 2011 р. було введено додаткову штатну одиницю секретаря-інформатора, який здійснює пошук в Інтернеті інформації за профілем діяльності інституту.

Продовжують роботу з оцифрування найцінніших документів та видань підвищеного попиту бібліотеки інститутів економіки та прогнозування, колоїдної хімії та хімії води, народознавства, ГАО та ін.

Копіювання видань як спосіб доукомплектування фондів використовували лише окремі бібліотеки. За сприяння дирекції (особисто академіка Б. Патона) бібліотека Інституту електрозварювання виготовила 3650 сторінок копій статей з наукової періодики. Для поповнення фонду бібліотека Інституту економіки та прогнозування копіювала матеріали Держком-стату (8255 аркушів) та роздруковувала повнотекстові документи (2659 аркушів). Постійно ксерокопіює статті з актуальної тематики для читачів, статті співробітників, статистичні та методичні матеріали на допомогу аспірантам бібліотека Інституту соціології.

Крім БД, передплачених НБУВ, бібліотеки НДУ використовували власні можливості отримання електронних ресурсів. Зокрема, бібліотека ІБПМ, використовуючи можливості Інтернету та пошукових серверів, у 2011 р. отримала: 272 повнотекстові статті, використовуючи системи Google і Scholar Google; 77 статей за проектами AGORA, OARE, HINARI; 152 статті через українську науково-освітню мережу УРАН; 62 статті через доступ до БД EBSCO, наданий НБУВ; 114 публікацій в електронному вигляді отримано від авторів статей; 191 статтю отримано через бібліотечні асоціації EURLASLIC і IAMSLIC, членом яких є бібліотека. На сайті бібліотеки ІБПМ у розділі «електронні книги та статті» вміщено 3157 книг та статей, які попередньо були скановані або архівовані з Інтернету.

Використання електронних ресурсів BiblioURAN, IAMSLIC, Distributed Library та ін. дало можливість бібліотеці МПІ вести тематичний пошук інформації та поповнити повнотекстову БД електронних статей, яка на 01.01.2011 р. налічувала понад 20 тис. прим. документів.

Бібліотеки НДУ НАН України координують роботу з комплектування фондів не лише з профільними та суміжними за тематикою установами, а й з бібліотеками інших

систем і відомств, зокрема публічними бібліотеками та бібліотеками ВНЗ. Бібліотеки всіх установ Північно-східного наукового центру НАН України надавали відомості до «Зведеного каталогу іноземних наукових журналів, що надійшли до бібліотек м. Харкова», який видає ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Бібліотека Інституту електронної фізики активно співпрацює з бібліотеками Ужгородського національного університету та Закарпатського державного університету.

Отже, моніторинг поповнення бібліотечно-інформаційних ресурсів НДУ НАН України дав змогу зробити наступні висновки:

Оновлення фондів бібліотек упродовж останніх років традиційними книжково-журнальними виданнями має негативну динаміку.

Скорочення репертуару періодичних видань та надходжень зарубіжної літератури негативно позначилося на якісному складі фондів і не повністю задовольняє інформаційні потреби користувачів НДУ.

Поповнення фондів електронними повнотекстовими документами, за винятком окремих бібліотек, є недостатнім у зв'язку з невідповідним наявним потребам матеріально-технічним забезпеченням, що, у свою чергу, негативно позначається на процесі впровадження сучасних технологій комплектування електронними ресурсами та їх ефективного використання.

Обсяг коштів, що виділялися на поповнення фондів бібліотек НДУ впродовж останніх років, істотно скоротився, у результаті оновлюваність фондів бібліотек НДУ НАН України у 2011 р. становила 0,7 % (оновлюваність фондів публічних бібліотек Міністерства культури і туризму становила 2,8 %) при рекомендованому світовими нормативами показнику 40 %).

Вивчення стану забезпеченості бібліотек НДУ комп'ютерною технікою здійснюється НБУВ, як науково-методичним центром, з 1990 р. Активізації робіт у цьому напрямі сприяла постанова Президії АН України від 21.09.1992 р. № 255 «Про роботу Інформаційно-бібліотечної ради АН України», у якій підкреслювалася першочерговість завдань автоматизації бібліотечних та інформаційних процесів. Для реалізації цієї постанови було здійснено ряд організаційних заходів. Проведено поглиблене вивчення бібліотечно-інформаційних ресурсів в 11 НДУ, виявлено масиви документів, частини ДБА бібліотек та ВНТІ, які становили інтерес для багатьох користувачів інформації і тому при створенні електронного каталогу на фонди інформаційних джерел академічної мережі заслуговували на першочергове введення. Це, насамперед, зарубіжні видання децентралізованого надходження (матеріали, отримані під час зарубіжних відряджень учених, за особистими контактами, на міжнародних заходах, як гуманітарна допомога від міжнародних організацій тощо), зарубіжні патенти, каталоги, стандарти, галузеві БД, картотеки дисертацій, перекладів, препринтів, обмінних фондів видань установ, унікальні фонди (колекції). Було визначено шість бібліотек наукових

установ, на базі яких відпрацьовувалася технологія взаємодії НБУВ і бібліотек мережі, проходили апробацію методичні рішення. Президією НАН України було виділено кошти на централізоване придбання комп'ютерної техніки для автоматизації першої черги бібліотек – інститутів електрозварювання, металофізики, проблем моделювання в енергетиці, філософії, економіки, електродинаміки. Згідно з розпорядженням Президії АН України № 270 від 25.02.1993 р. бібліотеки цих установ було забезпечено комп'ютерною технікою, а на Центр бібліотечно-інформаційних технологій НБУВ покладено науково-методичне керівництво організацією автоматизованої бібліотечної мережі в установах Академії наук України.

У наукові установи надіслано затверджені Інформаційно-бібліотечною радою НАН України «Рекомендації для вибору комплексу програмно-апаратних засобів автоматизації бібліотечно-інформаційних процесів» та проведено цикл практичних занять з питань автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів²⁷.

Слід зазначити, що саме з цього часу бібліотечно-інформаційна діяльність НДУ почала розвиватися на основі впровадження нових інформаційних технологій. Так, на кінець 1994 р. мали комп'ютери і формували ЕК і БД 11 бібліотек НДУ (11 % усіх бібліотек). У 2005 р. уже 60 бібліотек НДУ (63 %) мали 98 од. комп'ютерної техніки, у т. ч. 43 – із виходом в Інтернет, 18 – АРМи читачів. Одна бібліотека мала шість ПК, дві – по п'ять ПК, 36 бібліотек – по одному ПК. Деякі бібліотеки використовували техніку інших інформаційних підрозділів установи. На початок 2012 р. комп'ютеризовано 92 бібліотеки НДУ із 105. Однак 39 бібліотек НДУ забезпечено лише одним комп'ютером, з них до мережі Інтернет приєднано тільки 25 бібліотек. Серед бібліотек, що забезпечені двома і більше комп'ютерами, вихід в Інтернет мають практично всі. Загалом 71 бібліотека НДУ сьогодні використовує можливості Інтернету для поліпшення якості обслуговування користувачів. Однак, оцінюючи в цілому стан забезпечення бібліотек комп'ютерною технікою, слід звернути увагу на ряд характерних проблем. Зокрема, на відсутність системності у виділенні бібліотекам технічних засобів та їх оновленні, а також на те, що в більшості установ бібліотеки забезпечуються за залишковим принципом, тобто застарілою технікою або такою, що вже тривалий період експлуатувалася іншими підрозділами.

Подальшого загострення набуває проблема програмного забезпечення бібліотек. І хоча впродовж останніх років програма «ІРБІС» впроваджується в НБУВ та в деяких інших бібліотечних підрозділах наукових установ, пошук оптимальних варіантів програмного забезпечення з урахуванням специфічних потреб наукових установ продовжується. Так, на розширеній нараді фахівців Інституту електрозварювання за участі адміністрації було визнано доцільним вивчити можливості переходу бібліотеки з програми «Бібліотека-4» на більш ефективну програму, наприклад, на АБІС «КОХА». Виникають проблеми і в бібліотеки Інституту металофізики щодо роботи в програмі

«УФД», її технічного супроводу та ін.

Отже, аналіз стану матеріально-технічної бази бібліотек НДУ показав нерівномірний характер її розвитку, неузгодженість програмного й технічного забезпечення і технологічної підтримки бібліотечної мережі в цілому як єдиної бібліотечно-інформаційної системи НАН України. Існує потреба в посиленні чіткої міжбібліотечної координації у питаннях раціонального інтегрованого формування та використання ресурсної бази НДУ і кожної бібліотеки зокрема, належної фінансової, науково-методичної і технологічної її підтримки з боку НАН України.

3.3. Бібліотечно-інформаційна та довідково-бібліографічна діяльність НДУ НАН України

Для вдосконалення бібліотечно-інформаційного обслуговування фундаментальних і прикладних досліджень установ академії в умовах дефіциту асигнувань на придбання необхідних документів бібліотеки урізноманітнюють форми розкриття власних документних зібрань, сприяють організації доступу до світових наукових інформаційних ресурсів, впроваджують корпоративне використання ресурсів бібліотек регіону, поширюють результати науково-дослідної та науково-інформаційної діяльності установ шляхом підготовки бібліографічних та інформаційно-аналітичних матеріалів, створення бібліографічних, реферативних, тематичних, фактографічних БД. Можна констатувати, що розширення доступу до світових БД із використанням телекомунікаційної інфраструктури НАН України, активне формування власних документних та електронних ресурсів стали характерними ознаками процесу нарощування інформаційного потенціалу бібліотек академічних установ.

Під впливом нових інформаційних технологій, які дедалі настійніше впроваджуються в діяльність бібліотек, із розвитком функціональних можливостей онлайн-доступу до електронних каталогів бібліотек, із нарощуванням обсягів електронних бібліотек і колекцій, що забезпечують можливість одержання повних текстів документів у режимі самостійного доступу, з оснащенням інститутів і бібліотек спеціальним обладнанням, зокрема копіювально-множною технікою, змінюється модель інформаційної поведінки користувачів, відбувається їхня орієнтація на інформаційне самообслуговування. Разом з тим у бібліотеках, де не створено умов для впровадження інформатизації, читачі в основному обмежуються документним фондом бібліотеки своєї установи та книгами, одержаними за МБА. Розрив у якості інформаційного забезпечення користувачів цих бібліотек стає дедалі відчутнішим. Такий стан справ відчутно позначається на якості наукової роботи.

Упродовж останнього десятиліття відбувається процес швидкого зростання показників використання електронних інформаційних ресурсів в інтересах розвитку наукової діяльності поряд із зниженням основних традиційних показників бібліотечно-

інформаційної та довідково-бібліографічної роботи. Це зниження пояснюється, з одного боку, погіршенням поточного комплектування, з іншого – тим, що читачі дедалі настійніше використовують ресурси віддалених баз даних. У 2011 р., найчисленнішою категорією читачів були наукові співробітники і спеціалісти – 74,6 % від загальної кількості. На задоволення інформаційних потреб саме цієї категорії користувачів були спрямовані основні зусилля бібліотек, активне впровадження таких послуг, як: попереднє замовлення літератури телефоном чи електронною поштою, пошук інформації за заявленою тематикою на різних сайтах, у віддалених БД, відправка читачам електронною поштою копій документів та бібліографічних довідок.

З метою вдосконалення обслуговування читачів бібліотеки продовжували роботу з автоматизації окремих процесів. Так, у бібліотеці Інституту геофізики на базі програмного забезпечення «РБІС» створено БД читачів, розроблено електронний формуляр користувача, розпочався процес переведення формулярів в електронну форму. Працівники бібліотек інститутів прикладної механіки і математики, фізико-органічної хімії і вуглекислоти, органічної хімії, фізики, газу, чорної металургії, проблем моделювання в енергетиці, Фізико-технічного інституту низьких температур зазначають, що у зв'язку із забезпеченням відділів інститутів комп'ютерною технікою, обладнанням у бібліотеках робочих місць із виходом в Інтернет використання ресурсів з інформаційних мереж значно активізувалось і вважають одним з головних своїх завдань допомогти всім читачам орієнтуватися в електронному середовищі, оскільки значна їх частина, особливо середнього й старшого віку, дуже зацікавлена в консультаціях і допомозі бібліотечних фахівців в організації тематичного пошуку у віддалених БД. Саме знання ресурсної бази, галузевих джерел інформації дало змогу працівникам бібліотеки Інституту біології південних морів правильно обрати методику виконання різних типів запитів під час використання електронних ресурсів віддаленого доступу і на 99 % задовольнити інформаційні потреби своїх читачів. З цією метою бібліотека широко використовує можливості безоплатного доступу до міжнародної БД з морських наук «АСФА», отриманого нею в обмін на реферування для цієї бази документів з вітчизняних джерел інформації, а також можливості пошукових систем Google та Scholar Google, української науково-освітньої мережі «УРАН», звертається до зарубіжних бібліотек – членів європейської та світової асоціацій морських бібліотек – EURASLIC та LAMSLIC, безпосередньо до авторів необхідних публікацій.

Бібліотека Морського гідрофізичного інституту, забезпечуючи вчених науковою інформацією з проблем вивчення Світового океану, Чорного і Азовського морів, Арктики та Антарктики, лише у 2011 р. виконала 620 замовлень на статті та книги з електронного середовища, 217 замовлень за міжнародним МБА. Бібліотека продовжує поповнювати повнотекстові БД електронних статей із зазначеної тематики, яка на сьогодні налічує понад 21 тис. документів.

Проблема самостійної орієнтації читачів бібліотечно-інформаційних підрозділів НДУ в електронному середовищі набула особливої гостроти у зв'язку з обмеженням у 2011 р. користування мережевими ресурсами провідних світових постачальників наукової інформації, доступ до яких у минулі роки централізовано забезпечувала НБУВ. У 2011 р. у зв'язку з тим, що асигнування на оплату доступу до онлайн-науків інформаційних ресурсів були виділені лише наприкінці грудня, співробітники Академії мали обмежений доступ до них і лише в першому півріччі.

У 2011 р. з електронної бібліотеки на платформі Science Direct користувачі бібліотек НАН України провели 28 тис. сесій (у 2010 р. – 109 тис.), під час яких здійснено 45 тис. пошуків (у 2010 р. – 195 тис.) і завантажено 164 тис. повних текстів документів (у 2010 р. – 552 тис.), тобто показники використання мережових електронних ресурсів становлять лише четверту частину використання їх у 2010 р. Як вірно висловили загальну думку науковці Інституту металофізики, серед яких щорічно проводиться анкетування з метою виявлення оцінки рівня бібліотечно-інформаційного обслуговування, припинення доступу до світових БД слід розцінювати як непоправну втрату.

Можна назвати окремі, що поки що не зводяться в єдину систему, приклади, коли бібліотеки впродовж року регулярно використовують галузеві електронні ресурси світових постачальників наукової інформації. У 2011 р. доступ до БД HINARI передплатив Інститут біохімії. Використовувати БД HINARI та AGORA мали змогу науковці інститутів клітинної біології та генетичної інженерії, молекулярної біології і генетики, фізіології – їм надавала доступ до цих ресурсів Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук. Науковці Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології мали доступ до трьох БД: MEDLINE, Scopus, HINARI. Інститут фізики передплатив електронні версії журналів Applied Optics та Optics Letters Американського оптичного товариства (OSA). Ці журнали дуже активно використовуються читачами, але вчені постійно нарікають на гостру нестачу інформації з передплачуваних раніше БД. За цих умов бібліотеки ряду інститутів орієнтували читачів на використання наукової інформації відкритого доступу. Так, на веб-сайті Інституту механіки розміщено бібліотечну сторінку, на якій є посилання на такі ресурси. Працівники бібліотеки Інституту економіки та прогнозування проводять семінарські заняття на допомогу підвищенню інформаційної компетенції користувачів, приділяючи особливу увагу методиці пошуку необхідної інформації в електронних БД. Консультації співробітникам із самостійного інформаційного пошуку увійшли в практику роботи бібліотек Одеського філіалу ІБПМ, Фізико-технічного інституту низьких температур та багатьох інших. Важливим напрямом роботи бібліотек з інформаційного забезпечення користувачів є проведення комплексних заходів – Днів інформації, на яких представлені нові надходження до фондів, кожен відвідувач індивідуально інформується не лише про надходження книг, статей, дисертацій, авторефератів за своєю

науковою темою, а й отримує перелік наявних БД, безоплатних сайтів бібліотек, інформаційних центрів, споріднених за профілем досліджень науково-дослідних установ і організацій.

Бібліотеки НДУ здійснюють роботу зі створення електронних колекцій документів за профілем діяльності своїх інститутів, використовуючи з цією метою світові мережеві електронні ресурси, оцифровуючи рідкісні та цінні в історико-культурному та науковому плані документи з власних фондів та фондів інших бібліотек. Бібліотека Інституту проблем міцності з 2001 р. формує зібрання зарубіжних наукових журналів в електронній формі. На сьогодні ця колекція містить 47 назв журналів видавництва Elsevier, Springer тощо. Бібліотека Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології лише за 2011 р. з різних джерел як дари отримала кілька сотень іноземних наукових монографій на електронних носіях. Бібліотека розмістила ці монографії в інтернет-середовищі інституту. Бібліотека Одеського філіалу ІБПМ практикує оцифровування найцінніших видань із свого фонду і надсилає їх в електронній формі на замовлення віддалених користувачів. Упродовж 2011 р. було оцифровано 69 книг та 99 статей. Загальна ж кількість електронних книг у цій бібліотеці налічує 380 прим., авторефератів дисертацій – 52 прим., наукових статей – 336 прим. Визнаними лідерами в накопиченні електронних ресурсів є бібліотеки ІБПМ та МГІ. Повнотекстова БД електронних статей останньої нараховує 21 252 документа.

У структурі створення й розповсюдження електронних ресурсів дедалі більшого поширення набувають електронні репозитарії. За дев'ять років, що минули від часу проголошення ініціативи Відкритого доступу в Будапешті, учені визнали роль репозитаріїв як важливих елементів наукових комунікацій і пов'язують з ними свої надії на вирішення проблем вільного доступу до наукової інформації. Адже в репозитаріях представлені у вільний доступ усі статті вчених установи, які публікувались і у відкритих, і в комерційних журналах. Це організована колекція цифрових документів та набір сервісів навколо цієї колекції, яка представляє результати наукових досліджень установи чи окремих дослідників у вільному, безперешкодному онлайн-доступі, а також забезпечує довготривале, надійне їх зберігання й збереження. Учені сподіваються, що в недалекому майбутньому – це альтернатива комерційній видавничій діяльності у справі поширення наукової інформації.

Крім бібліотек ІБПМ, Одеського філіалу ІБПМ, Морського гідрофізичного інституту, Інституту ботаніки, Фізико-хімічного інституту, які вже не перший рік формують електронні архіви опублікованих та неопублікованих робіт своїх співробітників, дисертацій, монографій, навчально-методичних посібників (щороку електронні архіви цих бібліотек поповнюються 500–600 оригінальними документами), у 2011 р. до цієї роботи долучилися бібліотеки інших установ. Головна астрономічна обсерваторія створення електронного репозитарію розпочала з оцифровування журналів, що вийшли друком у

видавництві Обсерваторії – «Кинематика и физика небесных тел» (1985–2011 рр.) та «Космічна наука і технологія» (1995–2011 рр.), а також науково-популярного журналу «Світогляд» (2006–2011 рр.). До електронного архіву організовано відкритий мережевий доступ. Учені відзначають, що реалізація цього проекту сприяла активізації використання розміщених у репозитарії матеріалів не лише співробітниками ГАО, а й зовнішніми користувачами, зробила наукові праці співробітників максимально доступними для міжнародного співтовариства, сприяла підвищенню авторитету Обсерваторії, її науковців.

Варто зазначити, що досвід бібліотек України, зокрема бібліотек академічної мережі, щодо створення відкритих електронних архівів (репозитаріїв) визнано успішним на міжнародному рівні. Згідно з Реєстром репозитаріїв відкритого доступу у світі зафіксовано понад 200 відкритих архівів, із них 28 – в Україні. У рейтингу веб-сайтів світових репозитаріїв, який здійснює дослідницька група Cybermetrics Lab, репозитарій Інституту біології південних морів у червні – грудні 2011 р. посідав 641-ше місце, а вже на січень 2012 р. – 449-те місце серед зареєстрованих у світі (Презентаційну карту репозитаріїв у світі див. за адресою <http://maps.repository66.org>).

Бібліотека ІБПМ, визнана одним із кращих в Україні галузевих репозитаріїв, як представник України в Міжнародній океанографічній комісії ЮНЕСКО з питань морського інформаційного менеджменту бере участь у створенні зведеного тематичного електронного депозитарію бібліотек водної тематики країн Східної і Центральної Європи, у якому беруть участь 13 бібліотек та інформаційних центрів п'яти країн – Болгарії, Латвії, Польщі, Росії і України. Співробітники бібліотеки разом із групою інженерно-технічних працівників Лабораторії морських інформаційних систем ІБПМ удосконалюють програмне забезпечення депозитарію, проводять тренінги з введення даних у межах нової версії програмного забезпечення. Слід зазначити, що створення таких ресурсів і, зокрема, зведених е-каталогів є характерною рисою сучасних інтеграційних процесів.

Розкриттю бібліотечних зібрань сприяла довідково-бібліографічна робота, спрямована на ведення довідково-пошукового апарату в традиційній та електронній формах, виконання бібліографічних довідок та підготовку бібліографічних посібників, яку здійснюють бібліотечно-інформаційні підрозділи НДУ за участі наукових працівників установ. Поряд з формуванням традиційних каталогів і картотек бібліотеки 58 установ НАН України наповнюють електронні каталоги (ЕК). Але для віддалених користувачів на сайтах НДУ доступні ЕК лише 20 бібліотек. Багато бібліотек нарікають на те, що створювані ними ресурси доступні тільки в локальній мережі наукових установ або (як, наприклад, в Інституті радіофізики та електроніки) лише в приміщенні бібліотеки. Така картина спостерігається в Інституті геотехнічної механіки. Відзначаючи переваги ЕК в організації інформаційного пошуку, ця бібліотека зазна-

чає, що відсутність Інтернету в бібліотеці і можливості розміщувати інформацію про інформаційні ресурси бібліотеки на веб-сайті установи значно звужує поле її діяльності, обмежує коло зацікавлених користувачів.

Упродовж останнього року інтенсивно нарощували обсяги ЕК бібліотеки інститутів математики (17 тис. записів), географії (14,8 тис. записів), археології (6,6 тис. записів), зоології (5 тис. записів), електрозварювання, прикладної математики і механіки. (по 2,5 тис. записів). Найбільші за кількістю бібліографічних записів ЕК створено в бібліотеках інститутів проблем міцності (136 тис. записів), зоології (105 тис. записів), економіки промисловості (80 тис. записів), Радіоастрономічного інституту (77 тис. записів), математики (60 тис. записів), археології (53 тис. записів).

У 2011 р. завершила введення до ЕК усіх наявних у фонді документів – книг, журналів, авторефератів, препринтів – бібліотека Радіоастрономічного інституту. Тепер ці БД наповнюватимуться лише поточними надходженнями. Бібліотека цього інституту проводить велику роботу з популяризації ЕК серед читачів. Зручність використання ЕК відзначають віддалені користувачі. Бібліотека проводить консультації для працівників наукових бібліотек міста щодо створення і введення ЕК. Крім БД, які традиційно створюються бібліотеками (книг, статей, дисертацій, авторефератів, праць співробітників), у 2011 р. активізувалася робота зі створення бібліографічних БД статей із найважливіших для галузі журналів, тематичних БД за провідними напрямками досліджень. Результати щоденного вивчення всього потоку фахової інформації, що надходить до інститутів, її анотування та реферування відображено в бібліографічних та інформаційно-аналітичних виданнях, які готують бібліотечно-інформаційні підрозділи спільно з ученими. Це, зокрема, бібліографічні покажчики (і в електронному вигляді), що узагальнюють науковий доробок окремих установ та вчених. Бібліографічний покажчик «Наукові праці співробітників Інституту геології і геохімії горючих копалин НАН України (2005–2009 рр.)» став продовженням випусків, що узагальнювали доробок учених за попередні роки і приурочений до 60-річчя з дня засування інституту. Бібліотека Інституту механіки розкрила доробок своїх учених у письмових тематичних довідках: «Робота наукових співробітників Інституту механіки за роки незалежності», «Видавнича діяльність Інституту механіки 1999–2010 рр.». Покажчик «Фізико-хімічний інститут ім. О. В. Богатського НАН України: публікації 2010 р.» відбиває багатогранну діяльність учених інституту. Інститут історії України видав «Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2010 рік».

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що інформаційне забезпечення наукових установ значною мірою відображає проблеми сучасного інформаційного забезпечення в системі соціальних структур суспільства. Позитивним при цьому є факт продемонстрованої життєздатності бібліотечних підрозділів у наукових установах, як прототипу суспільно необхідних спеціальних інформаційних структур для роботи із

зростаючими інформаційними потоками. Однак нові, сучасні завдання вимагають і нового матеріально-технічного, методологічного забезпечення. І цьому перешкоджає комплекс невирішених проблем, у тому числі й суб'єктивних, пов'язаних з необхідністю зрушень у суспільній свідомості.

На сьогодні не всі бібліотеки, попри їх намагання максимально задовольнити інформаційні запити користувачів власними ресурсами, могли повною мірою забезпечити зрослі потреби учених в інформації. Низький рівень інформатизації ряду інститутів, а отже, і бібліотек, неготовність бібліотечних спеціалістів надавати кваліфіковані консультації читачам у використанні всіх можливих видів електронної інформації, епізодичність, відсутність системи у формуванні й використанні електронних інформаційних ресурсів спричинили відставання роботи цих бібліотек від вимог часу.

Для підвищення рівня бібліотечно-інформаційного обслуговування в бібліотеках НДУ НАН України, активізації використання в них електронних інформаційних ресурсів необхідно також посилення уваги до функціонування системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників-практиків, ввести обов'язковий курс з інформаційної підготовки бібліотекарів у вишах, налагоджувати постійно діючий моніторинг галузевих джерел інформації як основи вдосконалення методики виконання різних типів запитів користувачів при використанні електронних ресурсів віддаленого доступу.

1. У бібліотеках НДУ необхідно впроваджувати сервісні послуги, що сприяють орієнтації користувачів у електронному середовищі – створення інтернет-навігаторів, онлайн-путівників по довідково-бібліографічних і повнотекстових ресурсах інформаційних мереж, а також накопичувати в бібліотеках власні інформаційні ресурси.

2. Невідкладного розв'язання потребує проблема надання методичної допомоги бібліотекам у проектуванні зручних у користуванні та інформативних бібліотечних сайтів, які є водночас і самостійним інформаційним ресурсом, і засобом інформаційного пошуку.

Кадрове забезпечення структурно-функціональних, організаційних змін у бібліотечно-інформаційній системі НАН України під впливом впровадження інформаційних технологій. У 1990 р. у бібліотеках НДУ працювала 341 особа, із них кількість бібліотечних фахівців становила 328 осіб. На 1 січня 2012 р. у бібліотеках НДУ працювало 283 фахівці, у т. ч. з інших підрозділів установ – 12 осіб, кількість бібліотечних працівників становила 267 осіб, наукових співробітників – 4 особи. Таким чином, досліджуваний період характеризувала тенденція до зменшення кількості бібліотечних працівників.

Порівняно з усталеними тенденціями ряду попередніх років, у 2011 р. є певні зміни в характеристиках кадрового складу бібліотечних працівників за досвідом роботи й рівнем освіти. Зокрема, виникає проблема з оновленням колективів: уперше за ряд років істотно зменшився (на 5,5 %), а не зростав, як раніше, відсоток поповнення групи

фахівців зі стажем від одного до п'яти років, більше як на 8 % зріс показник наповненості групи фахівців зі стажем 5–10 і 10–30 років. Тобто відбувається процес «перетікання» з однієї вікової групи до наступної, однак при цьому основна група для створення резерву (група працівників зі стажем від одного до п'яти років) фактично не поповнилася.

Аналіз статистичних даних за рівнем освіти фахівців показує зменшення майже на 5 % кількості працівників з вищою та вищою спеціальною освітою, збільшення на 3,1 % кількості працюючих із середньою спеціальною та на 0,3 % із середньою освітою. Зниження показника освітнього рівня, як і зменшення кількості претендентів на вакансії, значною мірою можна пояснити низьким рівнем оплати бібліотечної праці, недостатньою увагою керівництва установ до морального та матеріального стимулювання працівників бібліотек.

Упродовж останніх років на одному рівні залишається кількісне наповнення бібліотек фахівцями: більшість (58 бібліотек) мають у своєму кадровому складі один–два працівника, по три працівника працюють у 25 бібліотеках, 12 бібліотек мають у своєму складі по чотири працівника, одна бібліотека (Інституту археології) має п'ять штатних одиниць, по шість працівників мають бібліотеки інститутів історії України, проблем матеріалознавства, Інституту біології південних морів, по сім працівників мають бібліотеки інститутів кібернетики, металофізики, фізики напівпровідників, фізики, вісім працівників нараховує бібліотека Інституту літератури.

Характерним для більшості бібліотечних колективів є належний фаховий рівень здійснюваної роботи. Позитивним є факт поповнення бібліотечної мережі кваліфікованими кадрами нових бібліотек мережі Національного природничого музею та Інституту керамології.

Упродовж останніх років ряд бібліотек успішно поєднував бібліотечно-інформаційну роботу з науково-дослідною. Зокрема, працівники бібліотек інститутів археології, ботаніки, історії України, літератури, фізіології, біології південних морів, фізики конденсованих систем та ін. готували наукові публікації, брали участь у написанні статей до енциклопедичних видань і колективних монографій установ, виступали з доповідями та повідомленнями на наукових конференціях міжнародного рівня. Колектив бібліотеки Інституту археології, наприклад, протягом 2011 р. узяв участь у роботі 13 наукових конференцій, веде копітку роботи з реконструкції особових бібліотек учених, працює над вивченням читацьких потреб і введенням послуг для користувачів бібліотеки на основі електронних інформаційних технологій, виступає з конструктивними пропозиціями щодо вдосконалення науково-методичної діяльності НБУВ.

Отже, стан кадрового забезпечення бібліотек НДУ протягом періоду, який аналізувався, був досить складним, однак підтвердив готовність та прагнення більшості біб-

ліотечних колективів до підвищення ефективності бібліотечної праці, що буде базуватися на модернізації бібліотек, освоєнні новітніх інформаційних технологій, інтеграції ресурсів, посиленні уваги до питань професіоналізації, самоосвіти і міжбібліотечної співпраці. Необхідним є також забезпечення соціального захисту бібліотечних колективів.

Результати проведеного дослідження підтверджують, що в бібліотечно-інформаційній системі НАН України відбувається трансформація її складових у науково-інформаційні або інформаційно-бібліотечні центри (ІБЦ). Принципи такої трансформації полягають у взаємозв'язку традиційного бібліотечного й сучасного обслуговування (з використанням високошвидкісних автоматизованих і інтерактивних видів мережевого сервісу); відкритому доступі (користувачами ІБЦ можуть бути всі бажаючі отримати наукову інформацію); об'єднанні функцій пошуку й надання документів за запитами користувачів (з фонду ІБЦ, за МБА, повнотекстових копій з різних БД або шляхом електронної доставки документів); формуванні в ІБЦ проблемно-орієнтованих БД власної генерації і БД про зміст наукових журналів, які є в бібліотеках системи за напрямками наукової діяльності; оперативному пошуку бібліографічних даних документа за допомогою об'єднаних систем: електронного каталогу головного інформаційно-бібліотечного центру відомства (у даному випадку – електронного каталогу НБУВ як головного науково-інформаційного центру НАН України), галузевих ІБЦ.

Реалізація цих принципів забезпечує концентрацію інформаційних, технологічних, кадрових, фінансових ресурсів з метою економії коштів і раціонального використання інформаційних ресурсів установ. Перевагами створення ІБЦ є:

- спеціалізація, яка досягається концентрацією в одному місці інформаційних ресурсів, сервісів і фахівців, які володіють навичками як традиційного, так і автоматизованого пошуку, а також надання документів з різних джерел і різними способами;
- розвиток міждисциплінарних зв'язків. Користувачі багатогалузевої інформації можуть отримати інформацію швидко, якісно й найповніше лише в потужних ІБЦ;
- постійна готовність до надання інформації. Це можливо лише в ІБЦ, колективи яких працюють за принципом взаємозамінюваності;
- раціональність створення ІБЦ на базі бібліотек з їх інформаційними ресурсами, коли в деяких ситуаціях пошук інформації традиційним способом (наприклад, із використанням бібліографічних покажчиків) буває швидшим і дешевшим, ніж пошук у БД.

Таким чином, можна стверджувати, що основою формування єдиного бібліотечно-інформаційного простору НАН України є створення і функціонування інформаційно-бібліотечних центрів або комплексних науково-інформаційних центрів на базі бібліотек НДУ.

За результатами дослідження структурно-функціональних, технологічних, кадрових змін, які відбувалися зі складовими БіС НАН України впродовж досліджуваного

періоду і були пов'язані із соціально-економічними, технологічними перетвореннями в суспільному житті, запропоновано структурно-функціональну модель бібліотеки як комплексного науково-інформаційного центру, створеного на базі бібліотеки НДУ 28.

Визначено характерні концептуальні особливості такої моделі, зокрема:

1. Розвиток документної бази: комплектування традиційними друкowanими виданнями, документами на всіх видах носіїв інформації, виданнями в мережі – електронними версіями традиційних видань, електронними виданнями, створення електронних колекцій і бібліотек.

2. Діяльність, пов'язана з використанням інтернет-видань як результатів наукової і виробничої діяльності.

3. Еволюція довідково-пошукового апарату (переведення традиційних каталогів в електронний формат, ведення електронних каталогів, створення бібліографічних БД, розробка навігаторів по інтернет-ресурсах).

4. Поєднання в бібліотечній технології трьох технологічних ліній: традиційної, автоматизованої і електронної.

5. Забезпечення доступу до документної бази: організація роботи з документами на будь-якому носіїві інформації, інтеграція ресурсів (друкованих і електронних).

6. Розвиток сучасних видів і форм інформаційного забезпечення й створення високоякісних інформаційних продуктів і послуг: розширення доступу до вторинних джерел інформації на електронних носіях; створення проблемно-орієнтованих і тематичних БД, аналітичних продуктів, оглядово-аналітичної інформації, електронних колекцій, навігаторів і порталів.

7. Забезпечення доступу до бібліотечно-інформаційних ресурсів для всіх користувачів системи, участь у створенні зведених і розподілених ЕК.

8. Постійне підвищення фахової кваліфікації персоналу, у т. ч. із використанням можливостей дистанційної освіти, перепідготовка та оволодіння новими процесами й навичками роботи.

9. Наявність необхідної матеріально-технічної бази, зокрема, комунікаційної, програмно-технологічної.

Суттєві резерви бібліотек як складових у сфері науково-інформаційної діяльності можуть бути вивільнені за умови їх участі в міжбібліотечній взаємодії із застосуванням різних видів і форм цієї діяльності з метою створення єдиного інформаційно-бібліотечного простору. Він передбачає розподіл функцій між складовими системи; налагодження корпоративних (або координаційних) зв'язків з іншими бібліотечно-інформаційними системами (наприклад, регіональними, вищих навчальних закладів тощо); розвиток взаємодії з традиційними бібліотеками через електронне середовище та з електронними бібліотеками. Зокрема, участь у створенні розподіленої системи довідково-бібліографічного обслуговування користувачів, у системі електронної достав-

ки документів.

Підсумовуючи викладене вище, підкреслимо, що структуру такої моделі становлять три взаємопов'язані компоненти, які вже практично сформовано в НАН України: бібліотечно-інформаційний ресурс, бібліотечний персонал, матеріально-технічна складова бібліотеки. Бібліотечно-інформаційний ресурс є основою бібліотеки такої моделі, її фундаментом у задоволенні потреб користувачів в інформації і знаннях. Забезпечуючи доступ до інформації і знань, бібліотека – науково-інформаційний центр – сама створює електронні копії наявних у її розпорядженні документів або нові документи та надає їх користувачам.

Критерії формування бібліотечно-інформаційного ресурсу визначаються з урахуванням типу бібліотеки, її пріоритетних функцій, потреб цільових груп користувачів. У даному випадку пріоритетною функцією такої бібліотеки-центру є науково-інформаційна, тобто інформаційне та інформаційно-аналітичне забезпечення інноваційного розвитку науки, а головною категорією користувачів – науковці. Зазначимо, що домінуюче значення інформаційної функції сучасних бібліотек розглядається в роботах вітчизняних учених. Зокрема, В. Горючий вважає, що реалізація головної – інформаційної функції із застосуванням сучасних інформаційних технологій сприяє отриманню бібліотеками статусу рівноправного партнера інших суспільних інститутів, перебудові всієї діяльності на новій інформаційній основі, зберігаючи при цьому можливість традиційної роботи з книгою. Дослідник робить висновок про те, що реалізація інформаційної функції бібліотек у процесі розширення співробітництва з управлінськими, політичними, економічними структурами, науковими й інформаційними центрами сприяє трансформації цієї функції в інформаційно-аналітичну. У середовищі користувачів сучасних бібліотек зростає попит на їхню аналітичну, інформаційно-аналітичну продукцію²⁹.

Бібліотечно-інформаційний ресурс бібліотеки-центру, що формується за мережевим принципом, містить не лише документи на різних носіях, що зберігаються у фонді однієї бібліотеки, але й електронні ресурси, власні та залучені з інших інформаційних систем, що надають доступ до них у мережі Інтернет. Важлива невід'ємна складова бібліотечно-інформаційного ресурсу бібліотеки інноваційної моделі – пошуковий апарат, що містить, крім традиційних каталогів, картотек, бібліографічних видань, бібліографічні бази даних, що відображають зміст її документного фонду, загальнодоступні каталоги інших бібліотек, а також різні путівники по мережевих ресурсах Інтернету.

Матеріально-технічні і технологічні можливості бібліотеки повинні відповідати сучасному рівню розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, а бібліотечний персонал має включати фахівців, що володіють спеціальними знаннями, необхідними для роботи з ними. За наявності необхідних матеріально-технічних і технологічних можливостей, бібліотеки сьогодні можуть забезпечувати доступ до документів неза-

лежно від їх місцезнаходження, одночасний доступ до ряду віддалених джерел інформації, взаємодію з іншими користувачами в мережевому середовищі, що дуже важливо з огляду на необхідність освоєння сучасних технологій наукової діяльності. Тільки технічно інтегрована в інформаційний простір бібліотека – науково-інформаційний центр – здатна забезпечувати обіг і розвиток знання, сприяти ефективному внеску вітчизняної науки в сучасний соціокультурний процес.

Бібліографічні примітки до розділу 3

¹ 1918 р. – засновано Українську Академію наук (УАН) у Києві, 1921–1936 рр. – Всеукраїнська академія наук (ВУАН), 1936–1991 рр. – АН УРСР, 1991–1993 рр. – АН України, з 1993 р. – НАН України.

² 1918 р. – засновано Національну бібліотеку Української Держави, 1919 р. – Національна бібліотека України в м. Києві при Українській Академії Наук, 1919–1920 рр. – Всенародна (Національна) Бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві, 1920–1934 рр. – Всенародна Бібліотека України в Києві, 1934–1936 рр. – Державна бібліотека ВУАН, 1936–1948 рр. – Бібліотека Академії наук УРСР, 1948–1965 рр. – Державна публічна бібліотека УРСР, 1965–1988 рр. – Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР, 1988–1996 рр. – Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського, з 1996 р. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

³ Статут і штати Української Академії Наук в Києві. – К., 1919. – С. 3–6.

⁴ *Записка П. А. Тутковського до Комісії для вироблення законопроекту про утворення Кафедри географії в УАН // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві.* – К., 1919. – С. 32.

⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1146, арк. 18.

⁶ Отчет о работе Библиотеки за 1967 год /АН УССР, Центр. науч. б-ка. –К., 1968. – 73 с.

⁷ Отчет о работе Библиотеки за 1972 год /АН УССР, Центр. науч. б-ка. – К., 1973. – 144 с.

⁸ Отчет о работе Библиотеки за 1973 год /АН УССР, Центр. науч. б-ка. – К., 1974. – 137 с.

⁹ Отчет о работе Библиотеки за 1974 год /АН УССР, Центр. науч. б-ка. – К., 1975. – 178 с.

¹⁰ Отчет о работе Библиотеки за 1975 год / АН УССР, Центр. науч. б-ка. – К., 1976. – 169 с.

¹¹ *Белая А. А., Каширин Ю. П., Майстренко В. Л.* Неформальные научные контакты и информированность ученых академического профиля // НТИ. Сер. 1 / ВИНТИ. – 1986. – № 11. – С. 1–8; Кулаковская Т. Л. О взаимодействии библиотек и органов научно-технической информации учреждений АН Украинской ССР // Оптимизация научных исследований в области библиотечного и библиографического : сб. науч. тр. – М., 1989. – С. 124–130; Основные направления развития централизации библиотек Академии наук Украинской ССР : отчет о НИР (заключ.) / Центр. науч. б-ка АН УССР ; рук. М. С. Слободяник. – К., 1987. – 50 с. – Деп. в ДПНТБ № ГР 5517,

№ 028800746985.

¹² Отчет о работе Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского и библиотек научных учреждений АН УССР за 1989 год / АН УССР, Центр. науч. б-ка им. В. И. Вернадского. – К., 1990. – 98 с.

¹³ *Красій Р. Л., Свобода А. А., Малолетова Н. І.* Комплектування та використання зарубіжних періодичних видань у бібліотеках АН України // *Бібліотекознавство і бібліографія* : наук.-метод. зб. – Х., 1992. – № 31. – С. 60–66; *Малолетова Н. І., Красій Р. Л., Свобода А. А.* Як використовується зарубіжна періодика // *Вісн. Акад. наук УРСР*. – 1989. – № 8. – С. 67–71.

¹⁴ *Белая А. А., Колтун А. Я., Широков В. А.* Научно-информационная деятельность в АН УССР: проблема перестройки // *НТИ. Сер. 1 / ВИНТИ*. – 1990. – № 5. – С. 2–6.

¹⁵ *Вишнякова Г. В.* Информационный потенциал США в сфере науки и техники : науч.-аналит. обзор / *ИНИОН*. – М., 1985. – 105 с.

¹⁶ *Белая А. А., Колтун А. Я., Широков В. А.* Указ. соч. С. 2–6.

¹⁷ Автоматизация и механизация библиотечно-библиографических процес-сов : сб. науч. тр. / АН УССР, Центр. науч. б-ка. – К., 1989. – 82 с.

¹⁸ Звіт про роботу Бібліотечної ради АН УРСР у 1987 р. – К., 1988. – 9 с.

¹⁹ Звіт про роботу Бібліотечної ради АН УРСР у 1988 р. – К., 1989. – 9 с.

²⁰ Положення про Інформаційно-бібліотечну раду Національної академії наук України (нова редакція), затверджено постановою Президії НАН України від 07.12.2011 р. № 341.

²¹ Науково-інформаційна діяльність // Звіт про діяльність Академії наук України у 1992 році : у 2-х ч. – К., 1993. – Ч. 2. – С. 50–53.

²² *Кулаковська Т. Л.* Роль Інформаційно-бібліотечної ради НАН України у становленні і розвитку бібліотечно-інформаційної системи НАН України: історія, сучасний стан, перспективи // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського*. – К., 2006. – Вип. 15. – С. 22–47; *Солоїденко Г. І.* Научно-методическая деятельность НБУВ и ее влияние на развитие сети библиотек научно-исследовательских учреждений НАН Украины // *Информационное обеспечение науки. Новые технологии* : сб. науч. тр. / ред. Н. Е. Каленов. – М. : Науч. мир, 2009. – С. 27–41; *Здановская В. П.* Библиотечно-информационное обеспечение науки в библиотеках научно-исследовательских институтов НАН Украины: современные тенденции // *Библиотеки в информационном пространстве: проблемы и тенденции развития* : материалы II Междунар. науч. конф. молодых ученых и специалистов, Минск, 16 февр. 2010 г. – Минск : Ковчег, 2010. – С. 103–107; *Свобода А. А.* Ученые Украины в помощь организации научных знаний // *Вклад информационно-библиотечной системы РАН в развитие отечественного библиотековедения, информатики и книговедения: юбилейный науч. сб., посвященный 100-летию ИБС РАН / ГПНТБ СО РАН* ; редкол.: Б. С. Елепов [и др.]. – Новосибирск : ГПНТБ СО РАН, 2011. – С. 46–60.

²³ Робота бібліотек науково-дослідних установ Національної академії наук України в 2011 році : інформ.-аналіт. огляд / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; авт.: А. А. Свобода, Н. І. Смаглова, Г. І. Солоїденко ; відп. ред. А. А. Свобода, Г. І. Солоїденко. – К., 2012. – Вип. 17. – 215 с.

²⁴ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського як загальнодержавний науково-інформаційний центр // *Електронні інформаційні ресурси у піднесенні*

інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 332 с. – С. 28–51; Кулаковська Т. Л. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського як науково-дослідна установа: основні напрями діяльності // Вісн. Львів. ун-ту. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології : зб. наук. пр. – Л., 2010. – Вип. 5. – С. 165–172.

²⁵ Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України : зб. док. і матеріалів. Вип. 4 / уклад.: Т. Л. Кулаковська, А. А. Свобода, Н. І. Смаглова, Г. І. Солоіденко. – К., 2006. – 153 с.

²⁶ Відомості наводяться за виданням: Робота бібліотек науково-дослідних установ Національної академії наук України в 2011 році : інформ.-аналіт. огляд / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; відп. ред. А. А. Свобода, Г. І. Солоіденко. – К., 2012. – Вип. 17. – 215 с.

²⁷ Науково-інформаційна діяльність // Звіт про діяльність Національної академії наук України у 1993 році : у 2-х ч. – К., 1994. – Ч. 2. – С. 53–56; Науково-інформаційна діяльність // Звіт про діяльність Національної академії наук України у 1994 році : у 2-х ч. – К., 1995. – Ч. 2. – С. 56–59.

²⁸ Кулаковська Т. Л. Концептуальна модель бібліотеки НДУ НАН України як результат комплексного бібліотекознавчого дослідження // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – Вип. 19. – С. 655–665.

²⁹ Горовой В. Н. Библиотеки как информационные центры постиндустриального общества // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. – К., 2005. – Вып. 3. – С. 9–16.

РОЗДІЛ 4. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА

4.1. «Глобальна ойкумена» культурних взаємодій в епоху інформатизації

На сучасному етапі людство перебуває в процесі глибоких соціокультурних трансформацій, тобто набуття суспільством нових рис – зміни в життєвих стандартах, зразках поведінки й потребах, що відповідали б вимогам часу. Визначальним чинником зазначених процесів можна назвати глобалізацію, що, за визначенням Маргарет Арчер, призводить до поєднання структур, культур та інститутів, яке охоплює весь світ. Таким чином глобалізація, пронизуючи всі рівні соціальної структури, які перестають бути замкненими в собі, робить світ «тіснішим», а життя «швидшим». У зв'язку з цим утворюються нові цінності, пов'язані з мінливістю, «гнучкістю», «пластичніс-

тю» реальності. Глобалізація, з одного боку, припускає свободу різноманіття і через це знаходить своє втілення в теорії «мультикультуралізму», в основу якого покладений принцип мозаїчності культур різних соціальних груп, а з іншого – несе гомогенізацію світової спільноти, життя відповідно до єдиних принципів, єдині ціннісні переваги, бажання все універсалізувати.

Отже, доводиться констатувати, що під тиском новітньої соціальної динаміки світового розвитку загострилися міжцивілізаційні конфлікти, які водночас супроводжуються глобальною боротьбою за ресурси. Таким чином глобалізація породила ланцюг «глобальних проблем людства»: екологічних, демографічних, політичних. Для українського суспільства ситуація ускладнюється необхідністю шукати відповіді як на загальноцивілізаційні виклики, так і на питання, пов'язані з переходом від пострадянських форм економічного та політичного життя, світоглядних цінностей, до більш адекватних реаліям сучасності. По суті в Україні склалася нова соціокультурна ситуація, яка породжує нову соціокультурну реальність посттоталітарного суспільства. При цьому у світовому масштабі традиційні духовні цінності в сучасних, глобальних кризових умовах виявили свою цивілізаційну обмеженість: жодні з них, на жаль, за своїм духовно-творчим потенціалом не можуть вважатися дійсно загальнолюдськими. Їхня актуальність обмежується лише регіональними соціокультурними комплексами (західний світ, слов'янсько-православний світ, світ ісламу тощо)¹.

Фундатор міжнародного дослідницького центру «Римського клубу» А. Печчеї, що вивчає перспективи людства перед лицем сучасних глобальних проблем, сформулював сутність глобальної проблеми «виживання людства»: істинна проблема людського виду на даному рівні його еволюції полягає в тому, що він виявився повністю нездатним з культурного погляду йти в ногу і повністю пристосуватися до тих змін, які сам вніс у цей світ². Отже, історична криза, що її переживає людство, означена, між іншим, напруженим пошуком загальнолюдських соціокультурних орієнтирів та цінностей.

Сучасні проблеми актуалізують завдання творчої трансформації духовно-ціннісних орієнтирів у «глобальній ойкумені» – просторі постійних культурних взаємодій, взаємопроникнення культур і обміну культурним досвідом³. Сучасна культура, за визначенням Ульфа Ганнерса, через високі технічні можливості комунікацій є відкритою ойкуменою, у якій культурні взаємодії і впливи дають про себе знати в масштабі всього людського співтовариства.

У формуванні єдиного інформаційного простору істотну роль, поряд із традиційними культурними обмінами, в останні десятиліття відіграють електронні інформаційні ресурси. Функцію інформаційного забезпечення процесів, що протікають у різних сферах суспільного життя, виконують численні інформаційні системи, під якими у вузькому значенні розглядається технологічна система, що є сукупністю технічних, програмних та інших засобів, об'єднаних структурно й функціонально для забезпечення

одного або декількох видів інформаційних процесів і надання інформаційних послуг. Як приклад інформаційної системи в широкому значенні цього поняття дослідники ⁴ розглядають згаданий єдиний інформаційний простір, який, власне, набув реальних, а не лише науково спрогнозованих обрисів з появою глобальних комп'ютерних систем.

Основними категоріями, які характеризують інформатизацію як соціокультурний процес, служать уявлення про інформаційний фонд та інформаційний потік. Інформаційний фонд складає всю культурну інформацію, якою володіє людство. Під «інформаційним потоком» розуміється та культурна інформація, яка наразі циркулює в суспільстві, передається суб'єктом інформаційної взаємодії об'єкта і використовується останнім як засоби соціальної діяльності. При цьому вищим рівнем інформації є знання – упорядкована, прирощена й збережена інформація ⁵.

У глобальному інформаційному просторі за допомогою гіперпосилань зв'язуються інформаційні масиви, створювані дослідницькими колективами в різних куточках планети. Гіперпростір може розглядатися як потенційне сховище пам'яті цивілізації. У цьому сенсі примітна ідея Теда Нільсона, який запропонував ідею відкритого гіпертексту, здатного до саморозвитку, спроможного зібрати воедино інформацію з усього світу, із минулого, сьогодення й майбутнього ⁶. Ця ідея пояснює, чому часто Інтернет називають «світовою електронною бібліотекою».

Очевидно, що залучення України в глобальні та європейські інтеграційні процеси справили значний вплив на збільшення обсягів циркулюючої в соціумі інформації, інтенсивність інформаційних потоків та зростання значущості інтеграції культури народів України у європейський і світовий інформаційний простір зі зміцненням при цьому культурних зв'язків. У цьому контексті актуалізувалися такі важливі питання, як збереження колективної пам'яті української нації і забезпечення доступу до культурних багатств, накопичених не тільки громадянами Української держави, а й світовою спільнотою. Адже, за визначенням російського філософа В. Стюпіна, культура є системою інформаційних кодів, що закріплюють історично накопичений соціальний досвід. Як визначає учений, поряд з біологічним, генетичним кодом, що закріплює і передає від покоління до покоління біологічні програми, людство має ще одну систему – соціокод, за допомогою якого передається від людини до людини, від покоління до покоління та розвивається масив соціального досвіду, умовою зберігання і трансляції якого є його фіксація в особливій знаковій формі ⁷. Актуальність цієї формули зростає на тлі глобалізації, оскільки засобом проти збіднення або обмеження культури людства служить збереження й поширення різних національних культур.

На відповідних тенденціях наголошують у спільному Маніфесті ЮНЕСКО та ІФЛА. Документ, зокрема, декларує: «Культурна і мовна різноманітність є спільною спадщиною людства, яке слід берегти і зберігати в загальних інтересах. Воно є джерелом обміну, інновацій, творчості та мирного співіснування. Бібліотекам усіх типів слід

враховувати, просувати культурне та мовне розмаїття на міжнародному, національному та місцевому рівні, підтримуючи, таким чином, кроскультурний діалог та активну громадянську позицію»⁸.

Увага, що відводиться в зазначених процесах бібліотекам, цілком виправдана. Серед напрямів діяльності сучасних бібліотек можна виділити оцифрування фондів, що, з одного боку, створює умови для консервації оригіналу видання, а з іншого – сприяє більш широкому запровадженню інформації в науковий, освітній та культурний обіг. Водночас ця діяльність є складовою процесу формування електронної культури, що є наслідком становлення інформаційної цивілізації та поширення її на сферу культури людства.

Електронна культура (Digital Culture, або E-culture) пов'язана зі створенням та розповсюдженням електронних версій закладів колективної пам'яті (бібліотек, музеїв, архівів) та об'єктів культури та культурної спадщини. Бібліотеки, музеї, архіви мають у своїх фондах велику кількість рідкісних і цінних документів, доступ користувачів до яких обмежено з ряду причин – через їх незадовільний фізичний стан, обмеженості примірників тощо. Створення цифрових копій таких видань є не лише одним з можливих варіантів їх збереження та надання вільного доступу до них через мережу Інтернет, а й елементом процесу формування електронної культури, пов'язаної зі створенням та розповсюдженням електронних версій закладів колективної пам'яті (бібліотек, музеїв, архівів) та об'єктів культури та культурної спадщини⁹.

Отже, одним з елементів е-культури можна вважати традиційні об'єкти культури й мистецтва, репрезентовані засобами інформаційно-комунікаційних технологій. З огляду на це об'єктами е-культури є електронні бібліотеки, віртуальні музеї, мультимедійні реконструкції пам'ятників, «семантична мережа» в середовищі Інтернет, що акумулюють, зберігають та надають доступ до систематизованих та каталогізованих фактів культурології, археології, етнографії, мистецтвознавства, історіографії та ін. У межах такого підходу створена Європейська мережа експертних центрів для дослідження та освіти в галузі е-культури (E-Culture Net)¹⁰.

Водночас електронна культура може розглядатися в значно ширшому розумінні – як якісно нова соціально-антропологічна реальність, оскільки оцифровані об'єкти культури набувають більшого значення, ніж просто інструментальне використання технічних можливостей, а стають відносно новою цифровою сферою соціокультурної діяльності людини. Електронні технології та Інтернет відкривають нові форми вираження людини, змінюють ролі й статуси інститутів культури і мистецтв. Такий погляд на проблему фіксує і Звіт Нідерландської Ради з культури From ICT to E-Culture¹¹, 2003 р., що пропонує розглядати е-культуру як процеси виробництва, розподілу, презентації і збереження. Ці процеси формують три аспекти електронної культури: застосування ІКТ в існуючих межах (оцифровка інформації); культурні інновації цифрових технологій, що дає

нові комбінації форм у поєднанні зі змістом; і, нарешті, зміни в організації культури.

Альфредо Рончі¹² доводить, що одна з інституцій електронної культури – віртуальний музей – це не просто колекція графічних образів, відтворених на комп'ютері. Навпаки, це – нова реальність, у яку вживається людина. Джон де-Хаан і Франк Хьюсман вважають, що термін е-культура означає не тільки поширення нової інформаційної технології та її застосування для різних цілей, але так само зміна низки соціальних відносин, цінностей, норм, стереотипів поведінки. При цьому технологічні знання становлять суттєву частину культури, її нові стереотипи, ритуали, норми.

Ряд інших авторів, наприклад Мішель Шварц, вносять соціологічний акцент у тематику. Е-культура – це сукупність соціальних інститутів, організованих засобами ІКТ: е-торгівля (e-commerce), е-освіта (e-learning), е-політика (e-polity), е-наука (e-science) та ін. Поняття е-культури підкреслює факт становлення інформаційного суспільства, цифрової сфери спілкування і означає не тільки застосування нових технологій, а й нові можливості для вираження всіх сфер життя суспільства.

Не позбавлені інтересу дефініції російських дослідників. О. Шликова вважає, що е-культура – не техногенне явище, а соціокультурний феномен, що впливає на ментальність, культуру в цілому, способи сприйняття, трансляції соціокультурної інформації¹³.

З наповненням електронних бібліотек, поряд зі створенням електронного контенту, пов'язані проекти з оцифрування фондів, що, з одного боку, створює умови для консервації оригіналу видання, а з іншого – сприяє більш широкому запровадженню інформації в науковий, освітній та культурний обіг. Розробка цифрових програм збереження культурної спадщини активно здійснюється останні 20 років. Серед перших цифрових бібліотек – цифрова бібліотека Британської бібліотеки, яка в 1993 р. створила не тільки повний каталог свого сховища, але й оцифрувала 80 % повнотекстових видань. У подальшому Британська бібліотека стала основою для єдиної Національної бібліотеки Великобританії. Її творці є розробниками єдиного національного стандарту на метадані для опису об'єктів цифрового збереження. Японську національну електронну бібліотеку було започатковано ще в 1989 р. Її загальна вартість становила 500 млн дол.

Метою американського проекту «Національна цифрова бібліотека» (<http://lcweb2.loc.gov/amhome.html>) є забезпечення зберігання в цифровій формі 1 млн документів (тексти, фотографії, звукозаписи та фільми), що мають загальнонаціональне значення і належать до історії США. В одній з найбільших бібліотек світу – Бібліотеці Конгресу США – щоденно сканується від 75 до 200 документів. За підрахунками спеціалістів, для того, щоб оцифрувати весь фонд бібліотеки, який нараховує 134 млн об'єктів, необхідно не одне десятиліття.

Інститут наукової і технічної інформації (INIST – www.inist.fr), що є французьким центром документації, першим (у 1990 р.) виконав роботу зі сканування 1500 міжна-

родних наукових журналів на систематичній основі з метою комп'ютеризації процедур передавання документації. Проект «Нова національна бібліотека Франції» був задуманий президентом Франції Ф. Міттераном та почав діяти в жовтні 1998 р. Загальнодоступні документи можуть бути отримані через Інтернет (www.bnf.fr). Фонди Французької національної бібліотеки планують оцифрування зі швидкістю 150 тис. творів на рік.

Розпочате в 1995 р. оцифрування бібліотечних фондів стрімкими темпами відбувається в Німеччині. Згідно з національним проектом, відповідальність за цифрову обробку документації, розподіленої за хронологічним та тематичним принципами, покладається на різні бібліотеки.

Одним з перших масштабних цифрових проектів став Internet Archive, що в 1996 р. започаткував консолідацію задля збереження веб-контенту; з того часу програму поширено на багато інших типів контенту, наприклад, оцифровані тексти, відео та зображення. За час свого існування Internet Archive продемонстрував гнучкість у підході до проблеми цифрового збереження, швидко створюючи базу, що її історик Рой Розенцвейг (Roy Rosenzweig) назвав найбільшою у світі базою даних і бібліотекою всього за п'ять років¹⁴.

Важливу роль у збереженні культурних досягнень людства відіграє заснована в 1992 р. ЮНЕСКО з огляду на усвідомлення тяжкого становища із забезпеченням збереження та доступу до документальної спадщини програма «Пам'ять світу» (Memory of the World Programme)¹⁵. Усвідомлення постійної існуючої загрози втрати документальної спадщини в результаті стихійних лих, катастроф, що відбуваються з вини людини, аварій або воєн; поступового зносу водночас технічної відсталості (особливо щодо аудіовізуальних та електронних матеріалів) привело до розуміння необхідності реалізації невідкладних заходів.

«Пам'ять світу» визначається як документальна спадщина (документована колективна пам'ять народів світу), частина світової культурної спадщини, що дає змогу простежити еволюцію думок, відкриттів і досягнень людства для нинішнього й майбутнього поколінь. У рамках програми забезпечується визнання документальної спадщини, що має міжнародне, регіональне й національне значення, ведеться реєстр цієї спадщини, здійснюється сприяння забезпеченню збереження і недискримінаційного доступу. Ця діяльність передбачає сприяння використанню в Інтернеті цифрових копій і каталогів, а також публікацію і розповсюдження книг, компакт-дисків та іншої продукції.

На основі контракту, укладеного з ІФЛА, було здійснено підготовку загальних керівних принципів програми збереження, а також силами ІФЛА та Міжнародної ради архівів списків безповоротно втрачених бібліотечних колекцій та архівних фондів та списку бібліотек і архівних сховищ, що перебувають під загрозою та всесвітнього спи-

ску національної кінематографічної спадщини.

4.2. Розвиток цифрових ресурсів глобального інформаційного простору

Науково-практичне осмислення сучасного розуміння проблеми збереження цифрових ресурсів започаткувала публікація в 1996 р. доповіді Групи з архівації електронної інформації (США), у якій підкреслювалися виникаючі загрози й проблеми цифрових технологій і висувалася ідея появи «глибокої інфраструктури», здатної до їх вирішення¹⁶.

Хоча основний масив аспектів цифрового збереження, що потребують пошуку шляхів вирішення, мають технічний характер, розвиток цього процесу не може бути відокремлений від соціальних, економічних, правових та організаційних умов, що лежать в її основі. Соціальна складова цифрового збереження визначається, не в останню чергу тим, що постійний доступ до цінної інформації є життєво важливим для багатьох галузей суспільного життя, включно з науковими дослідженнями, освітнім та культурним розвитком.

Сьогодні цифрове збереження передбачає активне керування контентом, що визначається як ряд дій і заходів, необхідних для забезпечення безперервного і надійного доступу до цифрових об'єктів, доки вони представляють цінність¹⁷. При цьому західні дослідники¹⁸ розглядають цифрове збереження як багатоаспектний процес та наголошують, що значуща взаємодія з цифровим середовищем інформації – наукових ресурсів, навчальних матеріалів і культурних артефактів, інтегрованих і доступних, організованих таким чином, щоб сприяти традиційному використанню й продукувати та заохочувати нові його види, залежить від ряду умов, серед яких – передбачуваність і комплексність. Ідеться про те, що цифрові ресурси повинні бути згруповані – у випадку неповного охоплення, наявності інформаційних лакун, невпорядкованості, їх ефективність істотно знижуватиметься.

Не менш важливою умовою є взаємодія – цифровий контент повинен легко розподілятися між послугами або користувачами і так само легко згруповуватися у випадку потреби; використовуватися без спеціальних інструментів; мати можливість бути представленим у різних середовищах, а також підтримувати послідовні методи для виявлення і взаємодії. Необхідні також механізми для авторитетного атрибутування (упізнання) контенту, сервісів і користувачів, що взаємодіють у межах інформаційного середовища, а також для керування правами інтелектуальної власності та конфіденційності, та забезпечення цілісності й автентичності змісту та послуг.

Збереження як одна з найактуальніших проблем керування цифровими ресурсами має на меті забезпечити їх тривале майбутнє як для того, щоб захистити інвестиції в цифровій колекції, так і для того, щоб наукові та культурні ресурси були представлені

в нинішніх і майбутніх зібраннях з історичною спадкоємністю та різноманітністю.

Таким чином, актуальні проблеми наразі мають менше спільного з цифровим збереженням як технічне питання, а швидше вписуються в ширшу тему цифрового управління (digital stewardship), виходячи з розуміння, що цифрове збереження не є ізольованим процесом, а одним з компонентів широкої сукупності взаємопов'язаних послуг, політики та зацікавлених сторін, що, власне, і формують цифрове інформаційне середовище.

Це, у свою чергу, вимагає розглядати цифрове збереження не тільки як механізм для забезпечення послідовностей бітів інформації, а і як процес, що передбачає повний спектр послуг підтримки електронних інформаційних середовищ, а також всеосяжні економічні, правові та соціальні контексти.

Отже, цифрове збереження доцільно розглядати як постійну, безперервну діяльність, оскільки цифрові методи збереження втрачають або істотно знижують свою дієвість після погіршення стану об'єкта збереження, вони є найбільш ефективні у випадку їх превентивного застосування, оскільки пошкоджений або застарілий об'єкт часто неможливо (або дуже дорого) відновити. Таким чином, збереження поступово стає елементом керування цифровими матеріалами.

Цифровий контент часто втілює ступінь структурної складності, не притаманний фізичним матеріалам – він може поєднувати декілька форматів, включаючи одночасно текст, зображення, анімацію, звук і відео; може бути інтерактивним, надаючи користувачам інструменти для створення альтернативного виду або посилання на новий зміст; змінним – може бути оновлений або розширений протягом тривалого часу, чи, навпаки, розділеним на частини, з тим, щоб елементи поширюватися й використовуватися окремо або повторно об'єднувалися для створення нових ресурсів. Таким чином, цифровий контент може містити в собі функції, що не мають еквівалента в аналоговому світі. У зв'язку з цим виникають питання, пов'язані з особливими вимогами та функціями цифрового об'єкта: для деяких цілей він має бути ідеальним заміном оригіналу, із повним спектром функціональних можливостей та ідентичним візуальним образом, водночас не виключені ситуації, коли збереження інтелектуального змісту об'єкта достатньо. Ще однією точкою дискусії є період збереження цифрових архівних копій: для одних об'єктів – безстрокове, для інших – лише на визначений термін. Отже, вибір стратегії збереження повинен відображати консенсус усіх зацікавлених сторін, пов'язаних з архівуванням цифрових матеріалів. Тут важливо чітко сформулювати мету збереження, що дасть змогу визначитися з додатковими умовами.

Паралельно виникає проблема відбору, оскільки 100-відсоткове збереження з очевидних причин є завданням нездійсненним, як, утім, і непотрібним. Тут фахівці обговорюють два варіанти: максимальне збирання цифрових матеріалів, із наступним «просіюванням із плином часу», тобто відбору для тривалого зберігання. Інша страте-

гія базується на визначенні суспільно значущих ресурсів та виробленні заходів для керування протягом усього їх життєвого циклу. Визначення значущості ресурсів залежатиме, зокрема, і від культурних пріоритетів, економічної доцільності.

У зв'язку з цим постає питання формування підходу до цифрового збереження як до економічно стійкої діяльності. Цікавим видається американський досвід, що дає змогу українським практикам прогнозувати проблеми, що з ними вже зіткнулися в США. Так, Neil Beagrie¹⁹ ще у 2003 р. констатував, що в контексті рішень про фінансування, необхідність уживати постійних заходів для збереження цифрових колекцій зазвичай залишається в тіні бажання створювати й поширювати нові форми цифрового контенту. По-друге, що вже сьогодні актуально для України, виділені кошти надаються, як правило, на тимчасовій основі, часто як гранти для підтримки спеціальних проєктів. Тому актуальною проблемою світової практики цифрового збереження можна вважати «величезні», як їх визначають західні дослідники, витрати. Причому прогнозувати їх точні розміри складно, оскільки вони залежатимуть від таких факторів, як архітектура системи, тривалість архівного збереження, масштаби і стратегії збереженням. Навіть для західних баз даних, що у своєму розвитку випереджають вітчизняні, мова йде про початковий етап цифрового збереження, коли йдеться про стартові витрати: переформатування, створення цифрового сховища, приймання матеріалів і т. ін. Економічна стійкість є здатність мобілізувати достатні ресурси на постійній основі, щоб забезпечити збереження – від практики залучення грантів до досягнення рентабельності.

Водночас фінансові проблеми якщо не вирішуються, то спрощуються за рахунок кооперації установ пам'яті: скоординований підхід обіцяє бути більш економічно ефективним, поширюючи постійні витрати на більшу кількість інститутів, та навіть зробити певні види вузькоспеціалізованого, або «нішевого», цифрового збереження економічно обґрунтованими завдяки розширенню масштабів інформаційного обслуговування.

У деяких випадках цифрове збереження сприймається як загроза правам інтелектуальної власності, що пов'язано з існуючою невизначеністю навколо авторського права, як вона ставиться до цифрових матеріалів; принципи справедливого використання та обов'язкового примірника, зокрема, потребує уточнення.

Можна говорити про існування кількох функціональних шарів системи цифрового збереження: нижній шар містить у собі обладнання, програмне забезпечення та мережеву інфраструктуру підтримки зберігання й розподілу цифрового контенту. Наступний шар складається з більш спеціалізованих послуг з керування змістом архіву, у тому числі створення й керування метаданими, перевірки матеріалів на предмет автентичності та цілісності. Заходи збереження здійснюються в наступному шарі послуг, включаючи моніторинг навколишнього середовища сховища для змін, які можуть

вплинути на можливість доступу й використання архіву змісту, а також ініціювання процесів, таких як міграція чи протидія цим змінам. Верхній шар містить у собі послуги, які підтримують перегляд або пошук, доступ, запити, перевірку прав доступу, а також організацію доставки.

Хоча багато що ще належить зробити для вирішення проблем, характерних для збереження цифрових матеріалів, проте варто ставити питання про те, як цифрові механізми збереження будуть інтегровані в широкий спектр інших послуг цифрової бібліотеки.

У першу чергу цифрові сховища функціонуватимуть не лише як гарантії забезпечення довгострокової життєздатності колекцій, а також і як шлюзи доступу. Оскільки збереження відіграватиме дедалі більшу роль у керуванні цифровими колекціями, ці процеси співіснуватимуть, а деколи і працюватимуть у взаємодії з іншими регулярними функціями, такими як придбання, опис та надання через МБА. Цифрові системи керування контентом повинні знайти способи інтеграції збереження інструментів та послуг.

Перспективи довгострокового збереження цифрових матеріалів залежать від трьох чинників: визначення та розробка стандартів для підтримки цифрового збереження; відповідні критерії і оціночні процедури для оцінювання результатів збереження, а також механізми для сертифікації дотримання стандартів цифрових сховищ. Сертифікація буде означати, що сховища відповідають певним мінімальним вимогам, що вважаються кращими у поточній практиці цифрового збереження.

Для деяких матеріалів, створених (не переведених) у цифровій формі, не може бути іншого вибору, окрім як зберегти їх як цифрові об'єкти. Водночас існує група матеріалів, у тому числі цифрових сурогатів аналогових елементів, а також споконвічно цифрових об'єктів, для яких можуть бути створені аналогові еквіваленти. Рішення про збереження в цифровій або аналоговій формі може ухвалюватись, виходячи з простого порівняння вартості двох підходів, але в ідеалі, слід також враховувати переваги користувачів.

Отже, збереження цифрової спадщини є більше ніж просто технічний процес увічнення цифрових сигналів, це також соціальні й культурні процеси, у сенсі вибору, які матеріали повинні бути збережені, і в якій формі, це економічний процес, у сенсі узгодження обмежених коштів з амбітними цілями, це юридичний процес, це питання відповідальності та стимулів, а також формулювання й організації нових форм кураторської практики.

Таким чином, у відповідь на формовані суспільством нові потреби, поряд з функцією збереження знань бібліотеки, що формують цифрові колекції, входять у міжнародні проекти, присвячені збереженню культурних надбань в електронному середовищі, реалізують і функцію їх розвитку. Розвиток глобального інформаційного простору змі-

нює традиційні функції і соціальні ролі діючих інформаційних систем, зокрема, бібліотечних. До традиційних для бібліотек функцій просвітницького характеру, збереження й примноження культурної спадщини суспільства додається функція інформаційного центру, який надає доступ до національних та світових інформаційних ресурсів, а також функція посередника між користувачем і світом інформації в цілому, між реальним і віртуальним знанням.

Національний інформаційний ресурс складається з двох складових: традиційної (рукописні та друковані матеріали, живопис, скульптура, архітектура, аудіозаписи, фотографії, кіно- і відеофільми і т. ін.) і електронної (будь-які інформаційні об'єкти в цифровій формі). Різниця між цими двома складовими полягає не тільки в способі подання інформації, але і в стратегіях її зберігання, поширення й модифікації.

Становлення електронних бібліотек, оцифрування культурної спадщини та накопичення цифрового контенту є як однією з основних тенденцій у сучасній культурі, так і об'єктивною умовою розвитку глобальної інформаційної цивілізації. Для України в цьому контексті важливий і цікавий світовий та європейський досвід, зокрема і з огляду на перспективи долучення до глобальних проєктів.

Збереження й використання рукописних, друкованих та інших документів традиційного типу досить добре освоєно під час дослідницької і практичної роботи багатьох поколінь фахівців. Однак очевидно, що обсяги інформації, що зберігається в традиційній формі, роблять дедалі скрутнішою ефективну роботу з нею – зберігання, поширення, пошуки, облік тощо. Вирішення цієї фундаментальної проблеми лежить на шляху використання сучасних засобів обчислювальної техніки та інформаційних технологій і найтіснішим чином пов'язане з переведенням збереженої інформації в електронну форму.

На сьогодні електронна форма дає можливість зберігати інформацію найбільш надійно й компактно, поширювати її набагато оперативніше і ширше, а крім того, надає можливості маніпулювання з нею, яких не могло бути за інших форм. Таким чином, подання інформації в електронній формі: створення електронних документів, організація її у вигляді електронних видань (ЕІ), різноманітних електронних колекцій та електронних бібліотек (ЕБ) – не данина моді, а нагальна потреба.

Очевидний шлях підвищення ефективності використання електронної інформації – створення відповідних інформаційних систем, здатних надійно зберігати інформацію та забезпечувати її цілеспрямоване використання.

З огляду на зазначені тенденції важливою складовою політики держави в сучасному глобальному світі є її адекватне інформаційне представлення, здатність до наповнення власного інформаційного поля, а також до продукування експортного інформаційного продукту. До найефективніших механізмів його представлення в глобальному інформаційному просторі на сьогодні належать світові та регіональні електронні біб-

ліотеки, що акумулюють електронні ресурси, поєднані загальною ідеологією структуризації і доступу.

З точки зору технічної реалізації²⁰ інформаційної системи інтеграція передбачає об'єднання даних, додатків (програмного забезпечення) і людей (виконавців). Щодо процесу використання та організації доступу до електронних бібліотек, це означає об'єднання всіх доступних електронних колекцій в єдину (можливо, «віртуальну») електронну бібліотеку.

ІФЛА визначає електронну бібліотеку як організацію, що здійснює доступ до світових знань і культури та стає спеціальним навчальним середовищем²¹. За визначенням CENL, бібліотеки повинні:

- допомагати громадянам реалізувати їхнє право на доступ до інформації і знання;
- підтримувати інтереси виробників і користувачів інформації щодо дотримання авторських прав;
- організовувати вільний доступ до інформаційних мереж для жителів технологічно відсталих районів;
- зберігати, накопичувати й ефективно використовувати різноманітні колекції електронних документів, що мають бути доступними в зручному для користувачів вигляді через глобальні мережі передавання даних²²:

Отже, електронні бібліотеки є перспективними формами складних розподілених інформаційних систем і розглядаються як основа створення глобального розподіленого сховища знання. Системи електронних бібліотек, що існують у наш час, характеризуються такими ключовими особливостями²³:

- насамперед це інформаційні системи, тобто системи збереження, обробки і передавання даних;
- по-друге, це системи, що підтримують саме електронні документи (ресурси) різного типу;
- і, нарешті, важливим моментом сучасного поняття ЕБ є те, що такі системи працюють у глобальних інформаційних мережах передавання даних.

Спільне в існуючих визначеннях, присвячених електронним бібліотекам:

- електронна бібліотека не є єдиним цілим;
- електронній бібліотеці властива технологія для зв'язку ресурсів багатьох ЕБ і інформаційних служб;
- електронна бібліотека, що складається з багатьох ЕБ і інформаційних служб, «прозора» для кінцевого користувача;
- ціль створення електронної бібліотеки – забезпечення універсального доступу до даних та інформаційних служб;
- фонди електронної бібліотеки не вичерпуються тільки ідентифікаторами документів-об'єктів, вони містять електронні об'єкти, які не можуть бути представлені або

поширюватися в друкованій формі.

Таким чином, з цілого ряду існуючих дефініцій, що тією чи іншою мірою відображають суть цього нового феномену, найбільш адекватною видається така: електронна бібліотека – це розподілена інформаційна система, що дає можливість надійно зберігати та ефективно використовувати різноманітні колекції електронних документів (текст, графіка, аудіо, відео та ін), доступні в зручному для користувача вигляді через глобальні мережі передавання даних.

Ідеться про те, що електронна бібліотека повинна забезпечувати зберігання інформації в цифровій формі практично необмежений час, а також розширення доступу до унікальних видань та надання всім зацікавленим користувачам якісно нових можливостей роботи з великими обсягами інформації. До таких, наприклад, можна віднести послідовний, вибірковий або паралельний перегляд багатьох документів; багатоаспектний пошук у всьому обсязі збереженої інформації (у тому числі різноманітної) з використанням як формальних ознак, так і лексики природної мови; копіювання необхідних документів або їх фрагментів як на папір, так і на сучасні носії; створення власних документів і, нарешті, виробництво нового знання.

Створення й використання електронних бібліотек реалізується через накопичення, зберігання, облік і структурування електронної інформації; організацію навігації в усьому інформаційному просторі, доступному через дану електронну бібліотеку; забезпечення ефективного доступу до неї будь-якої кількості користувачів через телекомунікаційні мережі, а також через навчання користувачів. Створення електронних бібліотек – досить масштабне завдання, що потребує об'єднання зусиль різногалузевих фахівців: інформатики, обчислювальної техніки, інформаційних та комунікаційних технологій, бібліотечної, архівної та музейної справи і т. ін.

Нині існує велика кількість систем у галузі електронних бібліотек, які варіюються від систем репозиторій (сховищ) до складних систем, заснованих на нових технологіях. Аналіз бібліотечних систем^{24, 25} показує їх різноманітність на декількох рівнях:

- на рівні інформаційної моделі, яку вони забезпечують;
- на рівні архітектури, яку ці системи підтримують;
- на рівні підтримки користувачів (і груп користувачів);
- на рівні функціональних можливостей ЕБ.

Серед переваг електронних бібліотек можна назвати той факт, що вони здатні забезпечити міграцію електронної інформації в умовах постійного розвитку обчислювальної техніки і програмних засобів, а також удосконалений сервіс, який уже сьогодні доступний користувачам, наприклад, індивідуальне обслуговування користувачів, засноване на «профілях користувачів», у яких відображені інформаційні потреби користувачів або є спеціальна система пошуку інформації, керована користувачем для покращення процесу ухвалення рішення щодо релевантності документів; наявність коопе-

ративної інфраструктури, що дає змогу групам користувачів виробляти індексування та оцінку документів, що належать до певних тем; можливість спільного використання певної інформації, що значно спрощує завдання фізичного дублювання маловикористовуваних матеріалів, а також забезпечує доступ до унікального документа, для роботи з яким раніше потрібно було приїхати в сховище, де він міститься; здійснення інформаційного пошуку декількома мовами або запитамі в багатомовних базах даних, багатомовний інтерфейс.

В умовах формування інформаційного суспільства надзвичайно важливим інструментом сталого економічного та соціального розвитку є забезпечення публічного (у тому числі віддаленого) доступу до соціально значущої інформації, у першу чергу наукового, освітнього та культурного характеру.

4.3. Глобальні проекти збереження і представлення культурної спадщини як платформа для України в міжнародних соціокультурних обмінах

Завдання включення України до глобального інфопростору та Єдиного європейського інформаційного (Single Information Space), освітнього та дослідницького (European Research Area) і культурного простору (European Cultural Area) актуалізує питання розвитку національної сфери інформаційно-комунікаційних технологій та культурно-освітньої сфери саме в руслі світових та європейських тенденцій.

Аналізуючи ці тенденції, слід відзначити активізацію процесів об'єднання музеїв, бібліотек, архівів як установ пам'яті (memory institutions) або установ спадщини (heritage institutions). Тенденція розглядати бібліотеки, музеї, архіви як заклади пам'яті безпосередньо відобразилася на структурі інституцій ЄС: у Європейській комісії було створено Генеральний директорат з культури та культурної спадщини і Генеральний директорат з культури інформаційного суспільства.

Заходи з координації діяльності країн-членів ЄС з оцифрування культурної та наукової спадщини та поширення в Інтернеті європейського цифрового контенту почали здійснюватися у 2000 р. із прийняттям в ЄС Лісабонської стратегії. В її межах у 2001 р. була створена Група національних представників і прийняті Лундські принципи та Лундський план дій з оцифрування культурної та наукової спадщини й забезпечення доступу до неї.

У 2000 р. Єврокомісія розпочала розробку нового великого проекту «Електронна Європа» (eEurope), у рамках якого здійснюються програми як усередині країн-членів ЄС, так і на рівні Європейської комісії. У межах 5-ї, 6-ї та 7-ї рамок програм ЄС (FP7) були реалізовані та нині перебувають у стадії реалізації значна кількість програм та цілий ряд науково-дослідних та технологічних проектів, цілі яких варіюються від координації дій з оцифрування, розробки пошукових механізмів щодо роботи зі звуком та зображенням до формулювання загальних стандартів, технологій оцифру-

вання, створення цифрових музеїв, цифрових архівів, цифрових бібліотек і багато іншого. Велике значення в цій царині мала реалізація програм «e-Content» – це програма підтримки виробництва, розповсюдження та використання європейського контенту й підтримки багатомовності всесвітньої мережі та «e-Contentplus». Бюджет тільки однієї програми «e-Contentplus (2005–2008)», спрямованої на виробництво європейського цифрового контенту, становить 149 млн євро.

Якщо ставиться завдання побудувати інформаційне суспільство для всіх, інформаційне наповнення Інтернету має бути багатим, різноманітним і багатомовним, воно повинно бути в змозі задовольнити конкретні культурні запити користувача.

Однією з цілей програми є стимулювання створення Європейського контенту та забезпечення доступу до нього через глобальні мережі для того, щоб повністю використовувати можливості, надані цифровими технологіями, для переходу до суспільства, заснованого на знанні. Провідна роль у створенні європейського контенту належить установам культури – музеям, бібліотекам, архівам, що зосереджують значні обсяги високоякісних матеріалів з величезної культурної спадщини Європи. Оцифровка цього матеріалу та забезпечення доступу до нього – серед найважливіших завдань національних урядів країн ЄС. Оцифровка – це необхідний перший крок на шляху створення контенту, який стане фундаментом електронної Європи. Це життєво необхідна діяльність зі збереження колективної культурної спадщини Європи, з надання громадянам доступу до спадщини, підвищення якості освіти та туризму.

На створення Єдиного європейського інформаційного простору спрямовані також програми AGAMEMNON, BRICKS, CALIMERA, DELOS, EPOCH, PRESTOSPACE, TEL-ME-MOR, TNT, Digital Preservation Europe, EASAIER, CONTRAPUNCTUS, QUIZ, MEDIA2007 та багато інших. На особливу увагу заслуговує програма MINERVA PLUS, спрямована на координацію національних стратегій, програм та закладів культури з оцифровування, на підтримку процесу створення Європейської цифрової бібліотеки. Бюджет програми становить 840 тис. євро. Особливістю цієї програми є те, що вона поширюється на 10 нових країн-членів ЄС, на Росію та Ізраїль. Ці програми засновані на визнанні того, що інформаційні ресурси з культури є рушійною силою для розвитку інформаційного суспільства, e-learning та креативних індустрій культури, адже сучасна світова економіка поряд з назвою «цифрова економіка» має синонімічну назву «економіка культури».

Із зазначеною тенденцією пов'язана робота з організації спільних проектів для оцифровування творів, що є культурною і науковою спадщиною та створення систем керування оцифрованими ресурсами (Digital Assets Management Systems), що передбачають довгострокове збереження величезних обсягів мультимедійної інформації (текстів, статичних зображень, кіно і відео, звуку), захист і пошук інформації в інтегрованих і розподілених базах даних, керування правами на інтелектуальну власність, ви-

бництво інформаційних блоків, орієнтованих на користувача тощо.

Важливим кроком у напрямі включення України до загальноєвропейського інформаційного та культурного простору стало приєднання у 2008 р. до Європейської бібліотеки (The European Library, TEL). Роботу над проектом розпочато у 2001 р. Ініціатором створення цього некомерційного проекту виступила CENL (Конференція директорів національних бібліотек Європи). Під керівництвом The British Library вивчалися можливості реалізації проекту, здійснювалися обрахунки його ймовірної вартості, створювався бізнес-план як обов'язкова частина проекту. Базою для створення єдиного пошукового порталу The European Library (<http://www.theeuropeanlibrary.org>) стали колекції 48 європейських національних бібліотек-учасниць проекту.

24 серпня 2006 р. Європейська комісія прийняла рекомендації з оцифрування та онлайн-доступності культурних матеріалів та цифрового контенту. Комісія закликала уряди країн-членів ЄС розробити систему дій, які б у цій сфері, починаючи з авторських прав до встановлення ліній з оцифровки, сприяли збереженню оцифрованого контенту систематичним способом.

Для формалізації співробітництва між бібліотеками, архівами, музеями країн ЄС у листопаді 2008 р. був створений Фонд Європейської цифрової бібліотеки, який вирішуватиме організаційні питання. Аналізує проведення робіт з оцифрування Експертна група високого рівня з цифрових бібліотек (High Level Expert Group on Digital Libraries). До неї входять експерти з різних культурних інституцій, видавництв та інших правовласників, представники індустрії ІКТ, наукових товариств.

Філософією проекту The European Library є надання вільного доступу до цифрових ресурсів, що зберігаються на серверах окремих національних бібліотек, як контенту (повних текстів документів, книг, плакатів, карт, звукозаписів, відеофільмів тощо), так і метаданих (електронних каталогів бібліотек, бібліографічних описів). Європейська бібліотека пропонує доступ до національних бібліотек через єдиний центральний інтерфейс і надає можливість пошуку в понад 300 каталогах та цифрових колекціях (понад 230 млн записів) 35 мовами ²⁶.

Для роботи з різноманітними ресурсами різних бібліотек Робочими групами Європейської бібліотеки розроблені єдині стандарти метаданих та описів колекцій. Інтеграція даних реалізується за допомогою протоколів z39.50 та OAI-PMH. Опис метаданих базується на ядрі Dublin Core та розширений додатковими наборами даних. Портал використовує стандартні протоколи OAI, Z39.50, SRU, OpenURL, заснований на єдиних стандартах метаданих (на базі Dublin Core) для забезпечення взаємодії, клієнтська сторона порталу – на базі open source (AJAX) та використовує багатомовний інтерфейс ²⁷. Станом на 2012 р. нова мовна політика визначається принципом перекладу сторінок порталу на 36 офіційних мов Ради Європи ²⁸.

Наступним етапом у напрямі інформаційної культурної інтеграції до Єдиного європейського інформаційного простору є участь України в проєкті Європейської цифрової бібліотеки Europeana, організація й підтримка запуску якої була здійснена під егідою TEL у травні 2005 р. Слід зазначити, що Europeana і The European Library є хоч і пов'язаними, але незалежними проєктами, які відрізняються не тільки за змістом, а й за принципом надання доступу до інформації. Європейська бібліотека – це сервіс, що пропонує доступ до каталогів 48 Національних бібліотек Європи, а Europeana – об'єднує відомості про цифрові ресурси бібліотек, музеїв та архівів. На сьогодні Europeana продовжує тісно співпрацювати з Європейською бібліотекою, яка надає їй доступ до цифрових колекцій національних бібліотек.

Мета створення Європейської цифрової бібліотеки – забезпечення доступу до оцифрованих сторінок книг, що відображають різні аспекти європейської культури. Europeana об'єднує в одну мережу та робить загальнодоступними цифрові ресурси бібліотек, архівів і музеїв європейських країн та з використанням інформаційних технологій надає можливості кожному долучитися до європейської колективної пам'яті.

2006 р. Європейська комісія схвалила рекомендації з оцифрування та онлайн-доступності культурних матеріалів та цифрового контенту. Комісія закликала уряди країн-членів ЄС розробити систему дій, які б у даній сфері, починаючи з авторських прав до встановлення ліній з оцифровки, сприяли збереженню оцифрованого контенту систематичним способом.

Для формалізації співробітництва між бібліотеками, архівами, музеями країн ЄС у 2008 р. було створено Фонд Європейської цифрової бібліотеки, покликаний вирішувати організаційні питання. Аналізує проведення робіт з оцифрування Експертна група високого рівня з цифрових бібліотек (High Level Expert Group on Digital Libraries), що складається з експертів з різних культурних інституцій, видавництва та інших правовласників, представників індустрії ІКТ, наукових товариств.

Свій внесок до Європейської цифрової бібліотеки зробили близько 1500 установ, серед них – Британська бібліотека в Лондоні, Нідерландський національний музей (Rijksmuseum in Amsterdam), паризький Лувр та ціла низка інших установ, чії колекції дають змогу досліджувати історію та культуру Європи з найдавніших часів до наших днів. Розмаїття культурної і наукової спадщини Європи представлене через понад 15 млн одиниць зберігання цифрових об'єктів, що містять зображення – картини, малюнки, карти, фотографії і зображення музейних предметів; тексти – книги, газети, листи, щоденники та архівні документи; аудіо та відео²⁹.

Особливі зусилля докладаються для оновлення колекцій національних бібліотек. Зокрема, у 2012 р. було додано контент з університетів Оксфорда, Белграду, Цюріху та Трінтіті-коледж Дубліна. Паралельно започатковано проєкт CENDARI: у його межах

буде створено інфраструктуру для доступу до ресурсів для вивчення середньовічної історії та Першої світової війни і проект *Europeana Regia* – колекцію королівських рукописів. Наразі ведеться активна робота з виявлення відповідного змісту та створення схем метаданих. Важливий проект, у якому беруть участь багато національних бібліотек – *The Newspapers Online project*, що концентрує увагу на ролі європейських бібліотек у користуванні оцифрованого газетного контенту і створенні інтерфейсу для їх пошуку як частини порталу Європейської бібліотеки³⁰. Проект *Manuscriptorium*³¹ створює віртуальне середовище для досліджень, забезпечуючи доступ до найбільш повної колекції інтернет-ресурсів, що містять документи з історії книги (рукописи, інкунабули, старовинні гравюри, карти, статути). Історичні документи, які розкидано в різних цифрових бібліотеках світу, відтепер доступні через єдиний інтерфейс із можливістю створювати власні віртуальні колекції. Сервіс забезпечує постійний доступ до більш ніж 5 млн цифрових зображень.

За даними звіту-2012, озвученого під час зустрічі представників- бібліотек TEL у Бухаресті, результативність проекту *Europeana*, за висновком незалежних експертів Європейської комісії, була визнана високою, виходячи з того, що загальний консорціум добре організований і надає високу якість роботи. Рецензенти хвалили проект, особливо з урахуванням великої кількості партнерів у консорціумі.

Участь у проектах TEL та *Europeana* дає можливість включитися в соціокультурні процеси, що відбуваються в межах Європейського Союзу.

У Європейській бібліотеці представлено дві колекції НБУВ: реферативна база даних «Україніка наукова» та Електронна бібліотека авторефератів дисертацій. Фахівцями НБУВ розроблена та впроваджена українська локалізація інтерфейсу порталу Європейської бібліотеки.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського є ініціатором створення єдиної інформаційної основи для збереження цифрових колекцій, що відображають шлях історичного розвитку України в культурній, науковій та соціальній сферах, та активним учасником міжнародних корпоративних проектів Європейської бібліотеки. Зокрема, НБУВ є ініціатором проекту національного масштабу «Пам'ять України у об'єктах національного надбання»³² (www.nbuv.gov.ua/memory/index.html). Спостерігається поступ у співпраці бібліотеки з цифровими сховищами світового культурного надбання.

Водночас перед Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, іншими провідними вітчизняними бібліотечними установами стоїть завдання інтенсифікації роботи, спрямованої на представлення вітчизняного культурного надбання у європейському інформаційному просторі. Тут варто враховувати низку технічних, правових та інших аспектів, що потребують осмислення та узагальнення вже сьогодні. Так, до партнерів-учасників наднаціональних цифрових бібліотек висуваються вимоги щодо відбору, пере-

ведення обраного ресурсу в електронну форму та передача готового контенту на відповідний сервер і, нарешті, до оформлення матеріалів, які залучатимуться до проектів. Важливо, що інституція-фондоутримувач повинна мати юридичні права на матеріал, який вона надає, і бути готовою зробити його об'єктом вільного доступу. Крім того, заслуговує на увагу європейський досвід, оформлений у вигляді Хартії суспільного надбання (Public Domain Charter), опублікованої у 2010 р. на сайті Europeana. Члени Європейської цифрової бібліотеки висловлюють занепокоєння тим, що суспільне надбання перебуває під загрозою: збережена протягом кількох поколінь інформація після оцифровки часто стає менш доступною, оскільки переходить у приватну власність. Іншими словами, у організацій, що взяли на себе витрати зі створення електронної копії, з'являються права на цифрові копії об'єктів суспільного надбання і, як наслідок, можливість встановлювати умови для доступу до цих об'єктів. Хартія суспільного надбання стверджує, що Europeana належить суспільству і повинна служити його інтересам. За словами директора Національної бібліотеки Німеччини, голови організації Europeana Foundation Елізабет Ніггеманн, об'єкти суспільного надбання життєво необхідні для освіти, науки, збереження культурної спадщини та інформаційного обслуговування. Не можна припиняти доступ до знань у сучасному інформаційному суспільстві.

Отже, важливо, щоб оцифрування об'єктів суспільного надбання не спричинило виникнення нових прав на цей матеріал, і вітчизняне законодавство в цьому питанні працює навіть на випередження тих проблем, з якими зіткнулися члени Europeana. Закон України «Про авторське право і суміжні права» визначає, що суспільне надбання – це твори і об'єкти суміжних прав, строк дії авторського права і (або) суміжних прав на які закінчився. Роботи, які є суспільним надбанням, продовжують бути частиною його, переходячи при цьому в цифрову форму.

Головним акцентом у справі розвитку міжнародних бібліотечних стандартів є вирішення проблеми вільного доступу до оцифрованих фондів національних бібліотек, які містять велику кількість рідкісних і цінних документів. З огляду на це важливою є підтримка принципів відкритого ліцензування метаданих учасниками Конференції директорів національних бібліотек Європи (CENL) у вересні 2011 р. Ідеться фактично про відкриття широкого доступу і надання можливості кожному скористатися у своїх цілях бібліографічними даними, що описують мільйони видань, які коли-небудь публікувалися у Європі (назви творів і імена авторів, дати видання й вихідні дані, місце публікації й інша інформація, наявна в каталогах європейських бібліотек). Наприклад, Wikipedia зможе давати посилання на ці метадані у своїх статтях, їх можна буде використовувати в програмах для мобільних пристроїв. Першим підсумком Угоди про відкрите ліцензування стане передача метаданих, що подаються національними бібліотеками на порталі Europeana.

Перспективним напрямом розвитку інформаційного співробітництва має стати вхідження НБУВ та ряду інших провідних бібліотек України у Світову цифрову бібліотеку

Світова цифрова бібліотека була розроблена робочою групою Бібліотеки Конгресу США за сприяння багатьох установ-партнерів з різних країн, підтримки ЮНЕСКО та за фінансового сприяння з боку ряду компаній і приватних фондів.

Директор Бібліотеки Конгресу США Джеймс Х. Біллінгтон озвучив пропозицію про створення Світової цифрової бібліотеки у своїй промові, зверненій до Національної комісії США у справах ЮНЕСКО в червні 2005 р. Основна ідея полягала в створенні на базі мережі Інтернет легкодоступної колекції скарбів світової культури, які розповідають і підкреслюють досягнення всіх країн і культур, сприяючи, таким чином, зміцненню міжкультурних зв'язків та взаєморозуміння. ЮНЕСКО вітала цю ідею як ініціативу, що сприятиме виконанню стратегічних цілей і завдань ЮНЕСКО, серед яких сприяння розвитку інформаційних суспільств, розширення можливостей у країнах, що розвиваються, а також заохочення культурного розмаїття в мережі Інтернет.

У грудні 2006 р. ЮНЕСКО та Бібліотека Конгресу США скликали Наряду експертів для обговорення проекту. Присутні фахівці з різних країн визначили коло завдань, які необхідно було вирішити для успішної реалізації проекту. Вони відзначили той факт, що в багатьох країнах занадто мала дециця змісту культурної спадщини переводиться в цифровий формат, а також те, що країни, що розвиваються, зокрема, мають достатні можливості для оцифровки і відображення національних культурних цінностей. Існуючі інтернет-сайти часто мають недостатньо розвинуті функції пошуку та перегляду. Багатомовний доступ також перебував на недостатньо високому рівні. Багато сайтів закладів культури складні у використанні і найчастіше не привабливі для потенційних користувачів, і зокрема, для молоді ³³.

У результаті зустрічі експертів були визначені робочі групи для розробки основних принципів для даного проекту; крім того, Бібліотека Конгресу США, ЮНЕСКО та п'ять установ-партнерів: Олександрійська бібліотека, Національна бібліотека Бразилії, Національна бібліотека і архіви Єгипту, Російська національна бібліотека і Російська державна бібліотека – прийняли рішення щодо розробки і внесення вкладу в зміст прототипу Світової цифрової бібліотеки. Запити на внесення вкладу в розробку прототипу були подані шляхом консультативного процесу, у якому брали участь ЮНЕСКО, ІФЛА, а також окремі особи й установи з понад 40 країн.

Після успішного представлення прототипу кілька бібліотек прийняли рішення про розробку загальнодоступної і безкоштовної версії Світової цифрової бібліотеки для запуску в ЮНЕСКО у квітні 2009 р. Більше двох десятків установ внесли свій внесок у зміст стартової версії сайту. На кінець 2012 р. Світова цифрова бібліотека об'єднує 158 партнерів – національні бібліотеки та архіви, університети та університетські бібліотеки; бібліотеки міжнародних організацій (Організації американських держав,

ООН); наукові центри та установи, дослідницькі інститути, переважно в галузі історичної науки та культурної антропології; музеї, мистецькі об'єднання; урядові установи (міністерства, національні ради з культурної спадщини, освіти, мистецтва); релігійні організації (монастирі, навчальні заклади), міжнародні організації – ІФЛА та ЮНЕСКО. Україна представлена п'ятьма установами: Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, Національною парламентською бібліотекою України, Львівською національною науковою бібліотекою України ім. В. Стефаника, бібліотекою Національного університету «Києво-Могилянська академія», Центральною науковою бібліотекою Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна та Науковою бібліотекою Львівського політехнічного національного університету.

У квітні 2010 р. партнерами був затверджений Статут Світової цифрової бібліотеки [34], де визначено, що Світова цифрова бібліотека бере участь у реалізації стратегічних завдань ЮНЕСКО щодо сприяння вільному поширенню ідей та загальному доступу до інформації; плюралізму та культурному розмаїттю в засобах масової інформації та світових інформаційних мережах; загальному доступу до інформації та джерел знань, особливо до тих, які є суспільним надбанням; підвищенню якості освіти за допомогою диверсифікації змісту й методик, а також просуванню загальнолюдських цінностей; сприянню експериментування, інновацій, поширенню та обміну знаннями, передовим досвідом та діалогу, спрямованого на пошук стратегічних рішень у галузі освіти; зміцненню науково-технічного та людського потенціалу для участі у функціонуванні народжуваних інформаційних співтовариств; зміцнення зв'язків між культурою та розвитком суспільства за допомогою нарощування потенціалу й обміну знаннями. Бібліотека є некомерційним проектом, покликаним віддавати належне багатству, різноманітності та внеску всіх світових культур у загальнолюдське надбання, а не в цілях просування або відстоювання якихось політичних позицій чи поглядів.

Цей некомерційний проект, маючи на меті сприяння міжнародному й міжкультурному взаєморозумінню, розширення обсягу і різноманітності культурологічного контенту в Інтернеті, надання ресурсів для педагогів, науковців та всіх зацікавлених осіб, розширення можливостей установ-партнерів для скорочення розриву в цифрових технологіях усередині країни і між країнами, створений для вільного та безперешкодного представлення через Інтернет у багатомовному форматі кращих зразків культурної спадщини людства, що цілісно представляють історію цивілізації (рукописи, рідкісні та цінні видання, мапи, картини, фільми, фотографії, музичні записи, музейні та архівні об'єкти тощо).

Виконавча рада WDL складається із семи членів, з яких п'ятеро обираються більшістю голосів на щорічних зборах Партнерів, фізично присутніх на ньому. Обраними членами Виконавчої ради повинні бути директори установ, що є Партнерами WDL, або уповноважені ними особи. Двома іншими членами Виконавчої ради є Генеральний

директор ЮНЕСКО або призначена ним особа, а також директор установи-Партнера, який виконує функції Менеджера проекту.

Менеджер проекту набирає і наймає штат управління проектом і технічний персонал, необхідний для функціонування WDL і забезпечення її розвитку, відповідає за персонал і витрати на апаратне й програмне забезпечення, пов'язані з підтримкою веб www.wdl.org. Функції Менеджера проекту протягом першого терміну повноважень виконує Бібліотека Конгресу США. У подальшому Менеджера проекту обирає Виконавча рада. Термін повноважень Менеджера проекту становить п'ять років і може бути пролонгований. Виконавча рада засновує три постійно діючі комітети: із технічної архітектури; відбору вмісту й перекладів та мов.

Партнери, що надають цифровий вміст у фонди WDL, передають цифрові файли матеріалів, що мають культурне та історичне значення і супутні метадані на неексклюзивній та постійній основі. Тобто кожен Партнер зберігає за собою всі права власності на наданий ним зміст, у тому числі, без обмежень на право виготовлення, використання, поширення, виконання, відтворення, відображення та підготовку похідних робіт на основі всього змісту, наданого ним Світовій цифровій бібліотеці, на всіх носіях, відомих на сьогодні або створених у майбутньому. Партнер зберігає за собою необмежене право надавати доступ до цього змісту за допомогою інших засобів, через спільні з іншими установами, національні, регіональні та міжнародні інтернет-проекти і проекти зі створення електронних баз даних, або надання доступу в інших форматах.

Технічна частина WDL містить комп'ютерне програмне забезпечення, використовуване для введення, каталогізації, перекладу, зберігання, пошуку, перегляду й відображення цифрового змісту на веб-сайті WDL (www.WDL.org); наданий Партнерами зміст в оцифрованому вигляді та супутні метадані; усі похідні файли, створені з метою їх використання на веб-сайті WDL; допоміжні матеріали кураторів і редакторів, пов'язані із згаданими файлами; надані Партнерами доповнення до метаданих; переклади метаданих, кураторський та редакторський супровід.

Кандидати, які бажають стати Партнерами WDL, зобов'язані заповнити та подати Менеджеру проекту офіційну заяву з описом змісту, який вони бажають надати, і його значущості, або із зазначенням інших форм своєї участі в роботі WDL. Менеджер проекту розглядає кожну заяву і рекомендує Виконавчій раді прийняти або відхилити заяву. Участь у роботі WDL як Партнера починається після того, як Виконавча рада офіційно затвердить заяву, а його подавець офіційно засвідчить свою згоду з правами та обов'язками, що випливають з даного партнерства, шляхом підписання Статуту.

Стандарти на контент, включаючи стандарти якості зображень, бібліографічних даних, а також описи колекцій та об'єктів, так само як і на процес надання Контенту, встановлюються Менеджером проекту і затверджуються Виконавчою радою. Наразі керування сайтом здійснюється Бібліотекою Конгресу США, її робоча група здійснює те-

хнічну підтримку сайту. Стандарти для метаданих, цифрового перетворення і передачі файлів були визначені Бібліотекою Конгресу США та іншими партнерами Світової цифрової бібліотеки.

Навігаційні засоби й зміст наводяться арабською, китайською, англійською, французькою, португальською, російською та іспанською мовами, але віртуальні експонати в ній представлені на 40 мовах, тобто набагато більша кількість мов представлена в самих книгах, рукописах, картах, фотографіях та інших матеріалах, які експонуються мовами оригіналів. Ця характеристика, як зазначають розробники сайту, ускладнює його розробку та технічне обслуговування, зате дає можливість Світової цифровій бібліотеці наблизитися до досягнення своєї мети – створення воістину універсальної бібліотеки.

Загальнодоступна версія сайту відрізняється високою якістю цифрових об'єктів, що відображають культурну спадщину всіх країн-членів ЮНЕСКО. Станом на кінець 2012 р. тут представлено майже 6,5 тис. об'єктів, що становить понад 300 тис. зображень. У планах – розширення WDL до 100 тис. пунктів до кінця 2015 р. Ресурс Світової цифрової бібліотеки дає змогу знаходити, вивчати і насолоджуватися скарбами світової культурної спадщини на одному сайті. Критерії пошуку об'єктів у колекції містять у собі місце, час, тему, тип об'єкта, установу, що внесла об'єкт у колекцію.

На головній сторінці Світової цифрової бібліотеки наводиться карта світу і хронологічна шкала. Зміст структуровано за географічними регіонами, зображеними на карті. Кожен регіон містить у собі групу країн, кожен розділ, присвячений окремому регіону – рідкісні книги, карти, рукописи, фотографії, гравюри, звукозаписи і фільми, у яких розповідається про країни даного регіону.

На головній сторінці забезпечено перегляд збільшеного зображення й назви обраних об'єктів, а також інші об'єкти, що належать до даного регіону, усіх об'єктів, що належать до даного регіону; детальну інформацію про кожен об'єкт. Хронологічна шкала сортує об'єкти, які наводяться на карті, кожен з них пов'язаний з роком або періодом у декілька років за принципом тематичної спрямованості. Також шкала дає можливість обирати час для підбору всіх об'єктів, датованих цим відрізком.

Крім того, об'єкт у колекції можна знайти шляхом вільного пошуку за ключовими словами на різних мовах. На сторінці результатів пошуку наводяться численні варіанти для уточнення або розширення первинного набору результатів пошуку, спеціальна панель дає можливість звузити набір результатів. Серед особливих функцій – інтерактивні географічні тематичні групи, хронологія, розширений перегляд зображень і можливості інтерпретації, додаткову інформацію надають описи окремих об'єктів та інтерв'ю з кураторами.

Аудіо- та відеофайли можна програти на відповідних сторінках, де розміщено інформацію про об'єкт; книги та інші об'єкти, які містять багато сторінок, можна перег-

лянути повністю, функція перегортання сторінок активується з першої сторінки об'єкта в області основного змісту. Фотографії та інші об'єкти, що містяться в одному зображенні, можна розглянути у всіх деталях, натиснувши на збільшене зображення на сторінці, де розміщено інформацію про об'єкт. Усі об'єкти Світової цифрової бібліотеки можна скачати (на сторінці, де розміщено інформацію про об'єкт, міститься посилення на файл для скачування, книги також представлені у вигляді PDF-файлів).

Світова цифрова бібліотека є піонером у багатьох сферах, кожна з яких вимагає значних вкладів часу й сил. Це, зокрема, уніфіковані метадані: кожен об'єкт описується за допомогою стандартного набору бібліографічної інформації (метаданих), що характеризує його за географічним, хронологічним і тематичним аспектом, поряд з іншими вимогами. Уніфіковані метадані забезпечують основу для сайту та підвищують імовірність виходу на сайт через зовнішні пошукові системи.

Однією з найбільш вражаючих особливостей Світової цифрової бібліотеки є описи кожного об'єкта, які розкривають питання: чим є даний об'єкт? Чому він важливий? Ця інформація, написана кураторами та іншими експертами, забезпечує важливий контекст для користувачів. Робочі групи Світової цифрової бібліотеки працюють з новітніми інструментами та інноваційними технологіями, що привело до вдосконалення у сфері каталогізації і розробки багатомовних веб-сайтів. Зокрема, було розроблено новий додаток каталогізації для підтримки вимог метаданих, використаний централізований інструмент із перекладацькою пам'яттю, що дає змогу перекладачам не повертатися до однієї і тієї самої фрази чи слова двічі; розроблений інтерфейс, що заохочує вивчення першоджерел.

Партнерами Світової цифрової бібліотеки є, головним чином, бібліотеки, архіви та інші установи, у яких зібрані колекції, що представляють культурну цінність. У число партнерів входять також інститути, фонди і приватні компанії, які роблять різноманітний внесок у проект, наприклад, надаючи свої технології, скликаючи або спонсоруючи зустрічі робочих груп, або надаючи фінансову підтримку проекту.

Багато з існуючих чи потенційних партнерів, які бажають зробити свій внесок у зміст Світової цифрової бібліотеки, мають добре налагоджені програми оцифровки, спеціально навчений для цього персонал і необхідне для цього обладнання, але є й такі, які не мають таких можливостей, особливо в країнах, що розвиваються. Протягом багатьох років Бібліотека Конгресу США співпрацювала з партнерами в Бразилії, Єгипті, Іраку і Росії у сфері створення центрів цифрового перетворення для отримання високоякісних цифрових зображень. Значна частина змісту Світової цифрової бібліотеки була переведена в цифровий формат у цих центрах.

Робочі групи Світової цифрової бібліотеки, сформовані після зустрічі експертів у грудні 2006 р., включають у себе Робочу групу з відбору змісту та Робочу групу з технічної архітектури. Ці групи складаються, головним чином, із представників установ-

партнерів. ІФЛА та Бібліотека Конгресу США спільно спонсорували роботу робочої групи з розробки керівних принципів для цифрових бібліотек, у тому числі і для Світової цифрової.

Україна у Світовій цифровій бібліотеці (World Digital Library) представлена 75 об'єктами (<http://www.wdl.org/ru/search/gallery?ql=rus&a=-8000&b=2010&c=UA>).

Не всі вони надані до WDL українськими інституціями, значна частина матеріалів представлені Бібліотекою Конгресу США, Російською національною бібліотекою та Російською державною бібліотекою.

У зв'язку з цим у категорію завдань першочергової ваги на сьогодні входить представлення Україною власних цифрових об'єктів у даному проекті, належне представлення української історії та культури у світовому інформаційному просторі, захист та зміцнення інформаційного суверенітету держави у вимірах сьогодення.

Реалізації цього завдання мають сприяти результати генеральної зустрічі учасників проекту, до участі в якій були запрошені представники національних бібліотек країн світу (Вашингтон, червень 2010 р.). Україна була представлена чотирма бібліотеками: Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, Львівською національною науковою бібліотекою ім. В. Стефаника НАН України, Національною парламентською бібліотекою України та науковою бібліотекою Національного університету «Києво-Могилянська академія»³⁵. Українські бібліотеки-учасниці проекту ініціювали створення Національного координаційного комітету з представлення України у Світовій цифровій бібліотеці. Для вступу до числа партнерів проекту вони вже надіслали офіційну заяву з описом матеріалів, цифрові копії яких готові для передавання до проекту. Для ефективної участі в цьому суспільно значущому для України проекті його учасники мають виробити єдину стратегію, критерії відбору документів до Світової цифрової бібліотеки. У зв'язку з цим національні інтереси в цій сфері діяльності мають гармонійно поєднуватися з переліками документів, що становлять культурну спадщину людства – проекту ЮНЕСКО «Пам'ять світу» та «Порадником щодо відбору матеріалів до Світової цифрової бібліотеки»³⁶, який, зокрема, узагальнює філософію відбору. Перевага у відборі документів до Світової цифрової бібліотеки надається:

- рідкісним та цінним книгам, що мають представляти історію, культуру, літературу, науку країни різними мовами;
- картам, атласам, особливо рукописним, раннього друку, друкованим картографічним матеріалам, що відіграли особливу роль в історії науки та культури країни, у т. ч. і сучасним картам, які представляють промисловість, транспорт, етнографічні та лінгвістичні характеристики регіону;
- проспектам, каталогам, рекламній продукції, що можуть бути корисні при вивченні

народної культури та побуту країни;

– малюнкам, зображенням дофотографічної епохи, що відображають важливі події в історії країни в цілому чи окремі віхи;

– зображенням видатних осіб, які вплинули на хід історії;

– фотографіям, що є важливими для представлення історії країни чи її окремих громадян;

– зображенням національних пам'яток історії, культури, архітектури;

– фільмам та звуковим записам, що представляють важливі історичні події або культурні заходи; видатних осіб та пам'ятки усної історії.

Технічні вимоги до відбору документів для представлення у Світовій цифровій бібліотеці передбачають:

- нестиснене зображення у форматі TIFF;
- глибина кольору – 24-bit (або більше);
- роздільна здатність – 400 ppi (або більше);
- метадані – записи у форматі MARC, MODS або Dublin Core;
- механізми пересилання – через FTP, а тверді копії на DVD чи інших носіях – надіслані поштою до офісу проекту.

Ця робота потребує поширення інформації про проект та залучення інших провідних бібліотечних, музейних, архівних установ України; залучення фінансування (державного та коштів спонсорів і грантів) для участі культурних та наукових інституцій у проекті.

Робоча група Світової цифрової бібліотеки з відбору вмісту спочатку розробила загальні рекомендації і принципи відбору вмісту. Крім того, партнери бібліотеки провадили роботу щодо включення об'єктів, що становлять особливу культурну цінність із кожної з країн-членів ЮНЕСКО. Засновники Світової цифрової бібліотеки приділяють особливу увагу першоджерелам, зокрема рукописам, картам, рідкісним книгам, записам, фільмам, фотографіям, архітектурним кресленням, іншим видам першоджерел.

На теренах СНД можна розглянути один із проектів, ініційованих Бібліотечною Асамблеєю Євразії, яка головною метою своєї діяльності вважає формування єдиного інформаційно-бібліотечного та соціокультурного середовища на пострадянському просторі – проект «Золота колекція Євразії» (<http://bae.rsl.ru/programs/golden-collection>).

Мета проекту – створення цифрової колекції найбільш видатних і цінних видань, що відображають культуру народів країн СНД, розкривають історичне коріння, духовні зв'язки, взаємодію між народами Співдружності Незалежних Держав. Проект «Золота колекція Євразії» є частиною концепції узгодженої соціальної політики держав – членів Євразійського економічного співтовариства, розробленої з метою координації

реалізованих проектів і програм у соціально-гуманітарній сфері. Проект ставить на меті створення цифрової колекції найбільш видатних і цінних видань, що відображають культуру народів країн СНД, розкривають історичні корені, духовні зв'язки, взаємодію між народами Співдружності. Серед завдань проекту – створення інформаційної основи для збереження історичної пам'яті народів країн СНД; формування єдиного інформаційного простору; сприяння розвитку культури, освіти та науки країн-учасниць проекту; поширення знань про унікальні видання друкованого мистецтва; привертання уваги до електронних колекцій бібліотек СНД. Доступ до матеріалів цих проектів відкритий для всього світового загалу.

Україна в проекті «Золота колекція Євразії» представлена 59 об'єктами, розміщеними в рубриках «Мистецтво», «Географія», «Видатні постаті», «Культура», «Історія». Станом на кінець 2012 р. до проекту «Золота колекція Євразії» Бібліотечної Асамблеї Євразії увійшло дев'ять об'єктів історико-культурної спадщини з фондів НБУВ, зокрема рукописи («Київські глаголичні листки» IX–X ст., Оршанське Євангеліє другої половини XIII ст., Київське Євангеліє сер. XV ст., Служебник і требник Петра Могили 1632 р., а також єдиний відомий автограф одного з найталановитіших українських композиторів Артемія Веделя); українські першодруки («Апостол» Івана Федорова 1574 р.); колекція альбомів XVIII ст. (48 альбомів з малюнками та гравюрами іконописної та малярської майстерні Києво-Печерської лаври); прижиттєві видання класиків української літератури («Енеїда» І. Котляревського 1798 р. та «Кобзар» Т. Шевченка 1840 р.).

Колекція також містить матеріали з фондів Національної парламентської бібліотеки України.

Підсумовуючи особливості описаних проектів, зазначимо, що два найпотужніших міжнародних цифрових бібліотечних об'єднання – Світова цифрова бібліотека та Європейська бібліотека – вибудовані за принципово різними підходами. Бізнес-модель Світової цифрової бібліотеки за визначенням передбачала, що всі об'єкти та їх описи збираються в одному сховищі, обробкою на всіх етапах займається штат проекту, і від партнерів потрібно тільки передавати матеріали. У результаті було створено високоякісну як у технічному, так і в культурному плані та дуже зручну у використанні, проте невелику колекцію, розвиток якої неможливий без істотного фінансування.

У випадку з The European Library (TEL) було використано протилежний підхід. TEL – це консорціум національних бібліотек Європи, у якому беруть участь практично всі країни. Ця система передбачає централізоване зберігання метаданих і децентралізоване зберігання цифрових об'єктів. У центральному індексі системи збирається інформація про всі бібліографічні записи, що зберігаються в електронних каталогах національних бібліотек. Якщо в записі є посилання (URL) на цифровий об'єкт, воно та-

кож передається. Збір інформації відбувається за протоколом OAI-PMH (Open Archives Initiative – Protocol for Metadata Harvesting). Програма-робот із заданим інтервалом часу обходить усі електронні каталоги бібліотек-учасниць проекту, що підтримують протокол OAI-PMH, і збирає нові бібліографічні описи. Описи зберігаються у форматі Dublin Core на центральному сервері системи. Наразі далеко не всі бібліотечні каталоги підтримують протокол OAI-PMH. Деякі підтримують тільки Z39.50, деякі тільки SRU (Search Retrieve via URL). Тому під час пошуку інформації використовується гібридна технологія об'єднання результатів, отриманих з різних джерел. При цьому таким збирачем-інтегратором можуть бути не обов'язково тільки сервери проекту TEL. Можна збирати записи, об'єднуючи інституційні колекції із заданої теми, одні й ті ж записи можуть збиратися для різних проектів.

На розглянутих прикладах видно характерні особливості кожного підходу. Вони стають достоїнствами чи недоліками залежно від цілей і завдань єдиної системи, джерел формування ресурсів та інших умов. Проте в цілому розподілена система є більш стійкою, надійною і захищеною. Безсумнівним достоїнством централізованої колекції є можливість створення більш якісних метаданих, більш сувора уніфікація та гармонізація форматів метаданих і самих електронних ресурсів.

Таким чином, сучасний рівень розвитку технологій електронних бібліотек забезпечує досить широку варіативність їх практичних реалізацій. Але в будь-якому випадку з моменту свого створення електронна бібліотека повинна задовольняти вимоги інтегрованості, що є початковою умовою для її майбутнього входження в той чи інший корпоративний проект. Набір вимог (профіль стандартів) варіюється залежно від моделі інтеграції ресурсів і бізнес-процесів.

Для бібліотек України на сьогодні важливо активізувати діяльність, спрямовану на формування електронної культури, що сприятиме широкому розповсюдженню електронних версій об'єктів культури та культурної спадщини, суспільного надбання; інтеграції культури народів України у європейський і світовий інформаційний простір; зміцненню культурних зв'язків і формуванню позитивного іміджу України у світі.

Бібліографічні примітки до розділу 4

¹ Лар'яновський І. С. Соціокультурні трансформації та проблема цінностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_PWMN_2009/Philosophia/55145.doc.htm. – Назва з екрана.

² Печчеї А. Человеческие качества. – М., 1985. – С. 42.

³ Hannerz U. Transnational Connections: Culture, People, Places / U. Hannerz. – London: Routledge, 1996. – С. 66–67.

⁴ Лопатин В. М. Методологические проблемы формирования и защиты единого информационного пространства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jurfak.spb.ru/conference/18102000/lopatin.htm>. – Загл. с экрана.

- ⁵ Столяров Ю. Н. Сущность информации. – М., 2000. – 107 с.
- ⁶ Уэбстер Ф. Теории информационного общества / пер. с англ. М. В. Арапова., Н. В. Малыхиной ; под ред. Е. Л. Вартановой. – М. : Аспект пресс, 2004. – 399 с.
- ⁷ Степин В. С. Культура // Вопр. философии. – 1999. – № 8. – С. 61–71.
- ⁸ Манифест ИФЛА / ЮНЕСКО про мультикультурні бібліотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sasl.ua/publ/20-1-0-64. – Назва з екрана.
- ⁹ E-Culture-The European perspective-cultural policy, creative industries, information lag [Electronic resource]. – Zagreb, 2005. – Mode of access: <http://www.culturelink.org/publics/joint/eculture01/eCultureProceedings.pdf>. – Title from the screen.
- ¹⁰ E-Culture net European network of centres of excellence for research and education in digital culture [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ucm.es/info/eculture/documentos/TextoE-Culturenet_Ing.htm ; <http://www.eculturenet.org>. – Title from the screen.
- ¹¹ Netherlands Council for culture. From ICT to E-Culture. – The Hague. 2004.
- ¹² Ronchi, Alfredo M. eCulture – Cultural Content in the Digital Age. Germany: Springer. 2009.
- ¹³ Шлыкова О. В. Технологии эпохи электронной культуры: контуры будущего // Человек, культура и общество в контексте глобализации современного мира. III Международный науч. конф., 2004 г. [материалы] : / под ред. К. Э. Разлогова, Ю. М. Резника. – М., 2004. – Вып. 3: Электронная культура и новые технологии XXI века. – С. 236–239.
- ¹⁴ Scarity or abundance? Preserving the past in a digital era // American historical review. 2003. – 108(3). – P. 735–762.
- ¹⁵ General guidelines to safeguard documentary heritage. Память мира [Электронный ресурс] = Общие руководящие принципы сохранения документального наследия / Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. – Режим доступа: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/homepage/> ; http://www.bahaiarc.narod.ru/Blog/10_Memory_of_the_World.htm. – Загл. с экрана.
- ¹⁶ Garrett J., Waters D. Preserving digital information / Commission on preservation and access. – 1996. – P. 7.
- ¹⁷ Digital preservation continued access to authentic digital assets [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/digitalpreservationbp.pdf>. – Title from the screen.
- ¹⁸ Lavoie B., Dempsey L. Thirteen ways of looking at digital preservation // D-Lib magazine. – 2004. – Vol. 10, № 7/8. – Mode of access: http://www.dlib.org/dlib/july04/lavoie/07_lavoie.html. – Title from the screen.
- ¹⁹ Beagrie N. National digital preservation initiatives [Electronic resource] : an overview of developments in Australia, France, the Netherlands, and the United Kingdom and of related international activity. – Washington, D. C. : Council on library and information resources, 2008. – Mode of access: http://www.clir.org/pubs/abstract/pub116_abst.html. – Title from the screen.
- ²⁰ Племнек А. И., Соколова Н. В. Интеграция и корпоративность электронных библиотек // Унив. книга. – 2010. – № 12. – С. 45–49.
- ²¹ Руководство ИФЛА/ЮНЕСКО по Манифесту ИФЛА об Интернете [Электрон-

ний ресурс] / Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений ; пер. подгот. Рос. библиот. ассоц., 2006 // IFLA Internet Manifesto. – Режим доступа: <http://www.ifla.org/III/misc/internetmanif.htm>. – Загл. с экрана.

²² *Reding V.* The role of libraries in the information society [Electronic resource] : CENL Conference Luxembourg, 29 September 2005. – Mode of access: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction>. – Title from the screen.

²³ *Кудим К. А.* Сравнительный анализ функциональных возможностей систем электронных библиотек [Электронный ресурс] // Проблемы программирования. – 2007. – № 4. – Режим доступа: <http://eprints.isoftware.kiev.ua/320>. – Загл. с экрана.

²⁴ A guide to institutional repository software [Electronic resource] / Open society institute. – 3rd ed. – Mode of access: http://www.soros.org/openaccess/pdf/OSI_Guide_to_IR_Software_v3.pdf. – Title from the screen.

²⁵ Current digital library systems: user requirements vs provided functionality [Electronic libraries] / L. Candela, D. Castelli, N. Fuhr, Y. Ioannidis, C.-P. Klas, P. Pagano, S. Ross, C. Saidis, H.-J. Schek, H. Schuldt, M. Springmann // Delos : networks of excellence on digital libraries. Thematic Priority: IST-2002-2.3.1.12. Technology-enhanced Learning and Access to Cultural Heritage. – 2006, March. – Mode of access: http://146.48.87.21/OLP/UI/1.0/Disseminate/13546433682_UaWNrbGnU/a221354643368ukR5RZ6G. – Title from the screen.

²⁶ What is The European Library? [Electronic resource] // Website The European Library. – Mode of access: http://www.theeuropeanlibrary.org/portal/organisation/about_us/aboutus_en.html#. – Title from the screen.

²⁷ *Пелагеша Н.* Європейська цифрова бібліотека: проект створення // Бібл. вісн. – 2008. – № 5. – С. 3–8; Європейська цифрова бібліотека : за матеріалами представництва Європейської комісії в Україні / підгот. Т. Ярошенко // Бібл. планета. – 2009. – № 1. – С. 41.

²⁸ The European Library Connecting knowledge. 2012 First Quarter Report. P. 7.

²⁹ Europeana: think culture [Electronic resource] // Europeana Website. – Mode of access: <http://www.europeana.eu/portal/aboutus.html>. – Title from the screen.

³⁰ The European Library Connecting knowledge. 2012 First Quarter Report. P. 6.

³¹ European digital library of written cultural heritage [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.manuscriptorium.com>. – Title from the screen.

³² *Кузнецов А. В.* Участь у міжнародних корпоративних проектах як засіб розкриття бібліотечних фондів // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. – К., 2011. – С. 182–184.

³³ Digital libraries in education : specialized training course study guide // UNESCO Institute for information technologies in education. – Moscow, 2006. – 128 p.

³⁴ Статут Світової цифрової бібліотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://project.wdl.org/about/org.html>. – Назва з екрана.

³⁵ *Ярошенко Т.* Україна у Світовій цифровій бібліотеці: будуємо глобальне партнерство // Бібл. форум України. – 2010. – № 3 (29). – С. 29–30.

³⁶ World digital library content selection guidelines [Electronic resource]. – Mode of access: <http://project.wdl.org/standards/contentguidelines.html>. – Title from the screen.

ВИСНОВКИ

1. Організація інформаційного забезпечення соціокультурних процесів сучасного українського суспільства має враховувати закономірності його розвитку. Цей розвиток буде здійснюватись успішно за умови забезпечення у вітчизняному інформаційному просторі можливостей для структурного і якісного вдосконалення, що забезпечить необхідну мобілізацію сил і ресурсів для адекватного реагування на виклики зовнішнього світу, внесення відповідних коректив з метою оптимізації внутрішньої його організації. Усі ці зміни мають сприяти ефективному розвитку всіх засобів життєдіяльності, необхідних для суспільного розвитку, обумовлених еволюцією кожної людини як соціальної істоти.

У реалізації даного завдання мають активно бути задіяними державні механізми. Ці механізми не лише «в певних формах свого розвитку будуть і в майбутньому необхідними при упорядкуванні фінансової та іншої діяльності, для відображення регіональних інтересів у суспільному виробництві» (Дж. Сорос), але й сприяти також системою правових, правозахисних та інших можливостей ефективного доступу громадян, соціальних структур суспільства до необхідних інформаційних ресурсів, створювати умови для їх ефективного використання, у тому числі й у рамках співробітництва України з міжнародними організаціями.

2. Для забезпечення ефективного розвитку вітчизняного соціокультурного процесу державні органи, наукові установи, усі суб'єкти інформаційної інфраструктури України, залучені до формування і суспільно значущого використання національних інформаційних ресурсів, мають налагодити систематичне вивчення характеру інформаційних, інформаційно-аналітичних запитів соціальних структур сучасного суспільства, а також широкої аудиторії неорганізованих (чи слабоорганізованих) на даному етапі розвитку суспільства користувачів сучасною інформацією, рівня орієнтування цих запитів на суспільно значущу тематику, на інформаційне забезпечення діяльності національного соціокультурного процесу; основних тенденцій розвитку, відповідно до еволюції суспільних запитів на інформацію, інформаційного ресурсу та інноваційних технологій для їх задоволення; інноваційних підходів до організаційно-кадрового забезпечення процесу сучасної інформатизації українського суспільства.

3. Ключовим елементом формування вітчизняного інформаційного простору в умовах глобальної інформатизації є розвиток електронних інформаційних технологій і, зокрема, долучення всіх категорій користувачів до Інтернету. При цьому необхідне докорінне вдосконалення наявної правової бази. Сучасний процес законотворення з його процедурними порядками й темпами прийняття рішень, що лишаються незмінними протягом тривалого часу, об'єктивно не встигає за розвитком електронних інформаційних технологій, трансформацією під їх впливом суспільства, залишаючи протягом тривалого часу не врегульованими в правовому полі відносини, що створюються в суспільстві внаслідок розвитку науково-технічного прогресу.

В Україні на сьогодні обмеженою є кількість правників, що орієнтуються в специфіці розвитку суспільних правовідносин в умовах розвитку інтернет-технологій у період входження суспільства в інформаційний етап його розвитку. У даному випадку мова йде про глобальні інформаційні впливи на розвиток суспільства і про формування інформаційних ринків, і про питання захисту інтелектуальної власності в інтернет-просторі, і про проблеми національної інформаційної безпеки, захист суверенних інформаційних ресурсів, протидію спробам посягання на національний інформаційний суверенітет тощо.

Водночас міждержавна координація діяльності щодо нейтралізації протиправної

діяльності в Інтернеті на сьогодні також є малоефективною. Характерним прикладом неефективного використання міжнародної договірної практики в прагненнях вплинути на негативні тенденції розвитку інтернет-простору є історія з підписанням міжнародної угоди АСТА і наступним відходом значної частини країн-підписантів від даного документа.

Суттєвою причиною неефективного правового впливу на сучасне інтернет-середовище є відсталість методик і засобів практичної реалізації навіть існуючої правової бази правоохоронними органами, судовою владою в регламентації сучасної інформаційної діяльності в Україні.

4. Розвиток сучасної системи соціальних комунікацій, зростання їх ролі і значення в розвитку суспільства обумовлюється:

- зростаючими потребами в продукуванні нової інформації для відображення нових реалій навколишнього світу і внутрішньосуспільної еволюції з метою своєчасного реагування на ці зміни;

- інформаційним взаємообміном між соціальними структурами на значних відстанях і в загальноцивілізаційному масштабі, що обумовлюється об'єктивною необхідністю вдосконалення ефективності використання вироблених людством інформаційних ресурсів і стало основою формування глобального інформаційного простору;

- зростаючою важливістю достовірної передачі інформації без суттєвих втрат, необхідністю зниження рівня технологічних шумів, що спотворюють інформацію;

- потребою задоволення суспільних запитів у постійному розширенні доступу до суспільно значущих обсягів наявної інформації, у розвитку соціокультурного процесу, пов'язаного з ускладненням соціальної структури суспільства.

Для інформаційного забезпечення сучасних потреб національного соціокультурного розвитку в умовах посилення глобальних впливів набувають особливого значення такі фактори:

- верховенство інститутів українського суспільства над процесом суспільного виробництва й використання інформаційних ресурсів;

- забезпечення рівноправних умов для міжнародного співробітництва в інформаційній сфері;

- забезпечення перспектив:

- а) розвитку вітчизняного інформаційного виробництва, удосконалення технологій розширеного використання глобальних інформаційних масивів для задоволення потреб вітчизняних користувачів;

- б) прискореного вдосконалення техніко-технологічного забезпечення зростання ефективності використання інформаційних ресурсів, зростання творчого потенціалу українського суспільства в інформаційній сфері, – у вдосконаленні механізмів інформатизації суспільства.

5. Одне з найважливіших завдань сучасної інформатизації пов'язане з необхідністю позитивного впливу на стабілізацію ціннісної динаміки в українському суспільстві в процесі соціальної еволюції. Головною проблемою при цьому є неусталеність процесів, що відбуваються в соціальних групах та поміж ними. Варто при цьому звернути увагу на наявну діалектичну єдність: ці зміни як показник соціокультурної трансформації визначаються соціально-економічною ситуацією в українському суспільстві, водночас впливаючи на цю ситуацію. Організація широкого доступу до суспільно значущих інформаційних ресурсів, налагодження ефективного внутрішнього інформаційного взаємообміну є базовою основою забезпечення суспільної єдності.

6. У контексті розвитку вітчизняного інформаційного простору видається за доцільне розпочати аналіз доцільності практичного втілення ідеї формування Єдиної національної системи інформатизації (ЄНСІ) України – інтегрованої мережевої інформаційно-аналітичної системи, що втілює ключові ідеї академіка В. Глушкова з урахуванням сучасних вимог розвитку суспільства та розширених можливостей вітчизняної науки і техніки. Характерними особливостями такої системи можуть бути:

- інтеграція інформаційно-технологічної та інноваційно-інвестиційної складових інфраструктури на базі нової перспективної інноваційної стратегії;

- консолідація інформаційного середовища, що об'єднує вимоги з боку вищих органів державної влади та місцевого самоврядування з інтересами розвитку відкритого інформаційного суспільства і процесів загальноєвропейської інтеграції, потребами кожного громадянина України;

- інтелектуальна інформаційно-аналітична підтримка управлінських рішень на всіх рівнях (зокрема в законотворчих процесах на засадах багатомовного лексикографічного середовища і логіко-семантичної експертизи);

- розширення доступності й ефективності використання національних і світових інформаційних ресурсів у всіх сферах діяльності суспільства, підвищення конкурентоспроможності національної економіки в цілому і інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) зокрема;

- використання найсучасніших знання-орієнтованих інформаційно-телекомунікаційних технологій, побудованих на фундаменті досконалих математичних моделей та методів надвисокої складності з використанням розподілених суперкомп'ютерних мереж з високим рівнем продуктивності, інформаційної ємності, надійності та безпеки.

7. Одним із пріоритетних напрямів зміцнення науково-технічного потенціалу НАН України є бібліотечно-інформаційна діяльність, спрямована на формування, взаємовикористання, збереження документно-інформаційних ресурсів як бази наукових досліджень, наукове, аналітичне, бібліографічне опрацювання інформації, створення корпоративних електронних інформаційних ресурсів і забезпечення використання світо-

вого потоку інформації. Цей напрям суспільної діяльності має істотне соціокультурне значення, сприяє постійному і необхідному оновленню інформаційного ресурсу в системі інформаційних обмінів соціальної структури, є базою інноваційного розвитку.

При цьому сучасне інформаційне забезпечення наукових установ значною мірою відображає проблеми сучасного інформаційного забезпечення в системі соціальних структур суспільства. Позитивним при цьому є факт продемонстрованої життєздатності бібліотечних підрозділів у наукових установах, як прототипу суспільно необхідних спеціальних інформаційних структур для роботи зі зростаючими інформаційними потоками. Однак нові, сучасні завдання вимагають і нового матеріально-технічного, методологічного забезпечення. Оновлення фондів бібліотек упродовж останніх років традиційними книжково-журнальними виданнями має негативну динаміку. Скорочення репертуару періодичних видань та надходжень зарубіжної літератури негативно позначилося на якісному складі фондів і не повністю задовольняє інформаційні потреби користувачів НДУ. Поповнення фондів електронними повнотекстовими документами, за винятком окремих бібліотек, є недостатнім у зв'язку з невідповідним наявним потребам матеріально-технічним забезпеченням, що, у свою чергу, негативно позначається на процесі впровадження сучасних технологій комплектування електронними ресурсами та їх ефективного використання. Крім того, обсяг коштів, що виділялися на поповнення фондів бібліотек НДУ впродовж останніх років, істотно скоротився, у результаті оновлюваність фондів бібліотек НДУ НАН України у 2011 р. становила 0,7 % (оновлюваність фондів публічних бібліотек Міністерства культури і туризму становила 2,8 %) при рекомендованому світовими нормативами показнику 40 %).

Таким чином, ця проблема натикається на комплекс невирішених питань. У тому числі й суб'єктивних, пов'язаних з необхідністю зрушень у суспільній свідомості.

8. Сучасна культура, за визначенням Ульфа Ганнерса, через високі технічні можливості комунікацій є відкритою ойкуменою, у якій культурні взаємодії і впливи дають про себе знати в масштабі всього людського співтовариства. У зв'язку з цим у категорію завдань першочергової ваги на сьогодні входить представлення Україною власних цифрових об'єктів у даному проекті, належне представлення української історії та культури у світовому інформаційному просторі, захист та зміцнення інформаційного суверенітету держави у вимірах сьогодення.

Для ефективної участі в даному суспільно значущому для України проекті його учасники, які представляють нашу державу, мають виробити єдину стратегію, критерії відбору документів до Світової цифрової бібліотеки. У зв'язку з цим національні інтереси в цій сфері діяльності мають гармонійно поєднуватися з переліками документів, що становлять культурну спадщину людства – проекту ЮНЕСКО «Пам'ять світу» та «Порадником щодо відбору матеріалів до Світової цифрової бібліотеки». Ця робота також потребує поширення інформації про проект та залучення інших провідних біб-

ліотечних, музейних, архівних установ України; залучення фінансування (державного та коштів спонсорів і грантів) для участі культурних та наукових інституцій у проекті, важливій складовій представлення національних соціокультурних здобутків у глобальному інформаційному просторі.

Наукове видання

ОНИЩЕНКО Олексій Семенович, ГОРОВИЙ Валерій Микитович,
ПОПИК Володимир Іванович та ін.

**ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Редактори Т. Дубас, Л. Степченко, Ю. Шлапак
Технічний редактор Т. Дубас
Комп'ютерна верстка: Г. Булахова

Підп. до друку 27.11.2012. Формат 70x100/16.
Друк офс. Ум. друк. арк. 20,47. Обл.-вид. арк. 13,79.
Наклад 300 пр. Зам. № 31.

Надруковано у НВЦ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.